यत्किंचिद्दुष्कृतं तस्य सर्वं नश्यति देहिनः । पञ्च सप्ताह दश वा द्वादशाहोऽपि विंशतिः
म्लेच्छैर्नीतस्य विप्रस्य पञ्चगव्यं विशोधनम्* ॥ ८०
+पञ्चगव्यं च गोक्षीरं दधि मूत्रं घृतं पयः । प्राश्यापरेऽह्न्युपवसेत्कृच्छ्रं सांतपनं चरेत्
पृथक्सांतपनं द्रव्यैः षडहः सोपवासकः । सप्ताहेन तु कृच्छ्रोऽयं महासांतपनः स्मृतः ८२
पर्णोदुम्बरराजीवबिल्वपत्रकुशोदकैः । प्रत्येकं प्रत्यहं पीतैः पू(प)र्णकृच्छ्र उदाहृतः ८३
तप्तक्षीरघृताम्बूनामेकैकं प्रत्यहं पिबेत् । एकरात्रोपवासश्च तप्तकृच्छ्रस्तु पावनः ८४
एकभक्तेन नक्तेन तथैवायाचितेन तु । उपवासेन चैकेन पादकृच्छ्र उदाहृतः ८५
कृच्छ्रातिकृच्छ्रः पयसा दिवसानेकविंशतिम् । द्वादशाहोपवासेन पराकः परिकीर्तितः
पिण्याकशाकतक्राम्बुसक्तूनां प्रतिवासरम् । एकरात्रोपवासश्च कृच्छ्रः सौम्यः प्रकीर्तितः
एषां त्रिरात्रमभ्यासादेकैकस्य यथाक्रमम् । तुलापुरुष इत्येष ज्ञेयः पञ्चदशाहिकः ८८
तिथिवृद्ध्या चरेत्पिण्डाञ्शुक्ले शिख्यण्डसंमितान् । एकैकं ह्रासयेत्पिण्डान्कृच्छ्रचान्द्रायणं
चरेत् ८९
यथाकथंचित्पिण्डानां चत्वारिंशच्छतद्वयम् । इति देवल(ले) [न]कृतं धर्मशास्त्रं प्रकी-
र्तितम् ९०

समाप्तेयं देवलस्मृतिः ।

---

* अत्रैव देवलस्मृतेः परिसमाप्तिर्दृश्यते ख. ग. पुस्तकयोः । अग्रिमग्रन्थस्तु न विद्यते । + एत-
दादिवचनानां पाठो याज्ञवल्क्यस्मृतौ किंचिद्भेदेनोपलभ्यते ।

ॐ तत्सद्ब्रह्मणे नमः ।

प्रजापतिस्मृतिः ।

पितुर्वाक्यार्थकारी च रुचिः प्रम्लोचया सह । नमस्योवाच देवेशं ब्रह्माणं जगतः पतिम्
ब्रह्मन्विधे विरिञ्चेति धातः शंभो प्रजापते । त्वत्प्रसादादिमं धर्मं जग्राह पितृवाक्यतः २
अनया सह तीर्थेषु मया श्राद्धान्यनेकशः । कृतानि पितृतुष्ट्यर्थं धनार्थं पुत्रकाम्यया ३
स्मृतयश्च पुराणानि त्वया दृष्टान्यनेकशः । दृष्टस्त्वनेकधा धातः श्राद्धकल्पः सविस्तरः
तथाऽप्यसंशयापन्नं क्रियमाणविधिं वद । येन विज्ञानमात्रेण न मुह्येऽहं कदाचन ५
चतुर्णामपि वेदानां शाखाः सन्ति सहस्रशः । अज्ञानादल्पशास्त्रार्था मोहयन्ति पदे पदे६
कस्मिन्काले च कर्तव्यं कर्ता श्राद्धस्य कीदृशः । द्रव्यं देशः पाककर्ता कदा विप्रान्निमन्त्र-
येत् ७
ब्राह्मणाः कीदृशास्तत्र नियमास्तत्र कीदृशाः । श्राद्धोपहारपात्राणि भक्ष्यं तत्कालदेवता
ततः श्राद्धेषु के मन्त्राः पदार्थादिक्रमः कथम् । आसनावाहनान्यर्घोऽग्नौ होमः पात्रा(त्र)-
लम्भनम् ९
विप्रभोज्यं पिण्डदानं क्षमापनविधिक्रमम् । वैश्वदेवं भृत्यभोज्यं वद सायंतनं विधिम्१०

ब्रह्मोवाच—

पितरस्तत्र तुष्टा वै रुचे शृणु महामते । मालिन्यां रौच्यनामा वै त्वत्तः पुत्रो भविष्यति११
नर्दी तर्तुमनाः पारं पराचारस्य वि(वे)त्ति कम्(कः) । त(क)ल्पशास्त्र(स्त्राणि)स्मृतयः
श्राद्धकल्पा बुधैर्द्विजाः(कृताः) १२
ममापि संशयस्तत्र श्राद्धकल्पाम्बुधौ रुचे । तथाऽपि शास्त्राण्यालोच्य वक्ष्ये निःसंशयं
वचः १३
शास्त्रनिष्ठैः शुक्रवाक्यैर्मुह्यन्ति द्विजसत्तमाः । भवन्ति बलिनस्तस्माद्राक्षसा बलहारिणः
निरस्य शुक्रवाक्यानि(णि) सिद्धान्तस्मृतिनिश्चयम् । श्राद्धकल्पस्य वक्ष्येऽहं भक्त्यां
तुष्टो रुचे तव १५
त्वया पृष्टं कदा श्राद्धं रुचे प्रम्लोचया सह । शृणु संक्षेपतो वच्मि कालकर्ता ह्यनुक्रमात्

वृद्धौ क्षयेऽह्नि ग्रहणे युगादौ महालये श्राद्धममासु तीर्थे ।
सूर्यक्रमे पर्वसु वैधृतौ च रुचौ व्यतीपातगतेऽष्टकासु ॥ १७
द्रव्यस्य संपत्सु मुन्यं(नी)न्द्रसङ्गे कार्म्येषु मन्वादिषु सद्व्रते स्यात् ।
छायासु मातंगभवासु नित्यं श्राद्धस्य कालः स च सर्वदोक्तः ॥ १८

---

१ ख. 'क्षसां व° । २ क. °म्ये च म° ।

वृद्धौ प्राप्ते च यः कुर्याच्छ्राद्धं नान्दीमुखं पुमान् । तस्याऽऽरोग्यं यशः सौख्यं विवर्धन्ते धनप्रजाः १९

श्राद्धं कृतं येन महालयेऽस्मिन्पित्रोः क्षयाहे ग्रहणे गयायाम् ।
किमश्वमेधैः पुरुषैरनेकैः पुण्यैरिमैरन्यतमैः कृतैः किम् ॥ २०

दर्शश्राद्धं च यः कुर्याद्ब्राह्मणैर्ब्रह्मवादिभिः । पितरस्तेन तुष्टा वै प्रयच्छन्ति यथेप्सितम्
माघे पञ्चदशी कृष्णा नभस्ये च त्रयोदशी । तृतीया माधवे शुक्ला नवम्यूर्जे युगादयः २२

भाद्रे कलिर्द्वापरे चैव माघे त्रेतातृतीया नवमी कृते च ।
युगादयः पुण्यतमा इमाश्च दत्तं पितॄणां किल चाक्षयं स्यात् ॥ २३

यावदायाति तत्पर्व वर्धते द्विगुणक्रमम् । दिने दिनेऽखिलं दानं दत्तं वैधृतपर्वणि २४
संक्रान्तौ च व्यतीपाते मन्वादिषु युगादिषु । श्रद्धया स्वल्पमात्रं च दत्तं कोटिगुणं भवेत्
पूर्वजान्मनुजान्देवान्सति द्रव्ये न वै यजेत् । मन्दाग्निरामयावी च दरिद्रश्च प्रजायते २६

छायासु सोमोद्भवजासु पुण्यं देवार्चनं गोतिलभूप्रदानम् ।
करोति यो वै पितृपिण्डदानं दूरे न तस्यास्ति विभोर्विमानम् ॥ २७
चन्द्रग्रहे लक्षगुणं प्रदत्तं विवर्धते कोटिगुणं रविग्रहे ।
गजाश्वभूरुक्मतिलाज्ययोषिद्दानस्य संख्या न मयाऽत्र गण्यते ॥ २८

पितॄणां नरकस्थानां जलं तीर्थस्य दुर्लभम् । तेन संतर्पिताः सर्वे स्वर्गं यान्तीति मद्वचः
अष्टकासु च सर्वासु तथा चान्वष्टकासु च । पिण्डदानं प्रकर्तव्यमक्षय्यतृप्तिकारकम् ३०
अष्टकासु च सर्वासु साग्निकैर्नवदैवतम् । पित्राद्यं मातृमध्यं च कर्तव्यं न निरग्निकैः ३१
महायज्ञरताः शान्ता लौकिकाग्निं च रक्षयेत् । धर्मशास्त्रोक्तमार्गी यः स साग्निकसमो मतः
इष्टे गृहसमायाते पूज्ये यज्वनि मन्त्रदे । वेदज्ञैः सर्वशास्त्रज्ञैर्हृष्यन्त्यखिलपूर्वजाः ३३
व्रतस्थो व्रतसिद्ध्यर्थं श्राद्धं कुर्यादपिण्डकम् । विना श्राद्धेन यत्कर्म तत्सर्वं निष्फलं भवेत्
सपिण्डदानं सौभाग्यं काम्यश्राद्धं त्रिपौरुषम् । कार्यं भार्यासु तेनैतत्सर्वकामफलप्रदम्
नित्यश्राद्धं सदा कार्यं पितॄणां तृप्तिहेतुकम् । स विष्णुरिति विज्ञेयो नित्यं प्रीणाति पूर्वजान् ३६
श्राद्धान्यनेकशः सन्ति पुराणोक्तानि वै रुचे । फलप्रदानि सर्वाणि तेषामग्र्यो महालयः
सत्यवाक्शुद्धचेता यः सत्यव्रतपरायणः । नित्यं धर्मरतः शान्तः स भिन्नालापवर्जितः
अद्रोहोऽस्तेयकर्मा च सर्वप्राणिहिते रतः । स्वस्त्रीरतः सविनया(यो) नयचक्षुरकर्कशः
पितृमातृवचःकर्ता गुरुवृद्धपराष्टि(स्ति)कः । श्राद्धलुर्वेदशास्त्रज्ञः क्रियावान्भैक्ष्य(क्ष)जीवकः ४०

स तु श्राद्धं यदा कुर्यात्पत्रपाकेन सद्द्विजैः। तदा श्राद्धसहस्रैर्यत्प्रीतिस्तज्जायते भृशम्

तिर्यङ्मनुष्ययोनौ हि को भेदः क्षुत्तृषा समाः। सत्यवाङ्मानुषो धर्मः सुखं दुःखं समं स्मृतम् ४२

भैक्ष्यं(क्षं) द्रव्यं हि विप्राणां क्षत्रियाणां प्रजार्पितम्। वैश्यानां कृषिवाणिज्यं शूद्राणां सेवयाऽऽगतम् ४३

धनं पवित्रं विप्राणामस्ति तीर्थसमर्पितम्। तर्पयेत्तेन वै देवान्मृतान्पितृगणातिथीन् ४४

स्वस्तिवाच्य द्विजैर्नीतं धनं दुष्टमतिग्रहम्। अग्नितीर्थेषु पतितं सद्यो याति पवित्रताम् ४५

अयाचितं धनं पूतं शुक्लवृत्त्या समागतम्। विवाहलब्धं वेजिनं(विजितं)पैत्रं(पित्र्यं)शिष्य-निवेदितम् ४६

ब्राह्मणः क्षत्रियविशां जीव्यवृत्तिं समाश्रयेत्। स्ववृत्तेरुपहानित्वाच्च श्ववृत्त्या(त्तिं)कदा-चन ४७

वर्णानां तु त्रिधा वृत्तिरुत्तमा मध्यमाऽधमा। ह्रासपुण्यफलांशस्य क्रमात्तद्धनदानलः(तः)

धनं चिकित्सासंबन्धि ग्रामयाच(ज)कगायिनी(नाम्)। कथयत्व(या च)समानीतम-ग्राह्यं पितृकर्मणि ४९

चित्रकृभटवेश्यानां धारकार(रे)क्षुमर्दिनाम्। स्वस्त्या अपि न तद्ग्राह्यं धनं कथककूटयोः

मूल्यैश्चिकित्सां कुरुते कथां चित्रां तनोति यः। गीतं गायति भृत्यर्थं विप्रः सन्पुत्रगो मतः

युगधर्मेण वर्णानां धनं ग्राह्यं द्विजातिभिः। प्रकृतिना परिस्वस्त्या न्यायागतमथो यदि

सरित्समुद्रतोयैक्ये वापीकूपसरित्तटे। देवजुष्टे च संप्राप्ते देशे श्राद्धे गृहान्तरे ५३

धात्रीबिल्ववटाश्वत्थमुनिचैत्यगजावि(ग्वि)ना। श्राद्धं छायासु कर्तव्यं प्रासादाद्रौ महावने

न गृहं गृहमित्याहुर्गृहिणी गृहमुच्यते। गृहे तिष्ठति सा यावत्तावत्तीर्थसमं गृहम् ५५

पत्नी पाकं यदा कुर्यात्पुत्रः पुष्पकुशान्हरेत्। किं गयायां यदि श्राद्धं स्वकाले स्वगृहे भवेत् ५६

स्वगोत्रा सुभगा नारी भ्रातृभर्तृसुतान्विता। गुरुशुश्रूषणोपेता पित्रन्नं कर्तुमर्हति ५७

आचार्यानी मातुलानी पितृमातृस्वसा स्वसा। एता ह्यविधवाः कुर्युः पितृपाकं सुता स्नुषा ५८

बहुप्रजास्तु या नार्यो भ्रातृवत्यः कुलोद्भवाः। पञ्चाशत्परितोऽब्दानां यदि वा विधवा अपि ५९

पितृव्यभ्रातृजायाश्च मातरः पितृमातरः। पाकं कुर्युः सदा पित्र(त्र्यं)मृदुः(दु) शीला च गोत्रिणी ६०

सितार्द्रवाससा युक्ता मुक्तकेशा विकञ्चुकी। शिरोस्नाता व्याधिता स्त्री पाकं कुर्याच्च पैतृकम् ६१

---

१ क. °क्षुरम°। २ ख. गोत्तमः। यु°। ३ ख. °थोऽपि वा। स°।

भ्राता पितृव्यो भ्रातृव्यः स्वस्रुपुत्रः स्वयं पचेत्। पित्रानं(ताऽन्नं) च सुतः शिष्यो दौहि-
त्रो दुहितुः पतिः ६२
अक्रोधनैः शौचपरैरिति गाथामुदीरयन्। सायमामन्त्रयेद्विप्राञ्श्राद्धे दैवे च कर्मणि ६३
निमन्त्रणं स्वयं दद्याद्भ्रात(ता)शिष्यः सुता अपि । न स्त्रीबालैः स्वगोत्रान्यैर्न स्थाप्यं न
च दूरतः ६४
दैवे वृद्धौ तीर्थकाम्पनदोत्पन्नैः(न्ने)समागते।न दुष्यति मनःस्थैर्यात्प्रातः सद्योनिमन्त्रणम्
प्रसाद्यतामितीत्युक्त्वा द्विस्त्रिर्देयं निमन्त्रणम् । यत्स्वीकृतं स्त्रिया सम्यक्सत्यं वितथ-
मन्यथा(?) ६६
यतीनामगृहस्थानां प्राघूर्णब्रह्मचारिणाम् । सर्वदानं मन्त्रणं बन्धुभृत्यबालसुहृत्स्त्रिया(?)
अदैवान्तरतःश्राद्धैदम्पत्यङ्गी वृथा भवेत्(?)।निमन्त्रणं भवेद्यस्य लोभात्काकत्वमाप्नुयात्
निमन्त्रणेऽप्रयातव्यं तं नियुक्तो लघुर्व्रजेत्(?)।सर्वदानलघोर्ज्येष्ठौ वृथापाकीतु वा यतः(?)
ब्रह्मकर्मरताः शान्ता अपापा अग्निसंश्रिताः।कर्मनिष्ठास्तपोनिष्ठा वेदार्थज्ञाः कुलोद्भवाः
मातृपितृपराश्चैव ब्राह्म्यै(ह्म)वृत्त्युपजीविनः। अध्यापको ब्रह्मविदो ब्राह्मणाः श्राद्ध-
संपदि ७१
स्वकीयशाखिनो मुख्याः श्राद्धे वेदविदां वर । पङ्क्तिपावनाः सर्वेषामेको वै सामवि-
द्भवेत् ७२
गुरुश्वशुरजामातृदौहित्रभगिनीसुताः। आसनार्हाः पितृश्राद्धे योग्याः पूज्याश्च मातुलाः
भार्या रजस्वला यस्य हृता त्यक्त्वा दिवं गता। अश्राद्धार्हाः सर्वध्यास्य मृतनुकं गर्भ-
दूषिता(?) ७४
योऽभार्यः सन्बलं चेतः संयम्याविधुरो भवेत् । क्रियापरः श्रुतेर्वेत्ता श्राद्धे वै भोजः
येत्पितुः ७५
श्रुतिज्ञं कुलजं शान्तं प्रजावन्तं जितेन्द्रियम्। मृतभार्यमपि श्राद्धे भोजयेदविशङ्कितः ७६
*अप्रजो मृतपत्नीकः सर्वकर्मसु गर्हितः।छन्दो विनाऽपि न स्थेयं दिनमेकं विनाऽऽश्रमम्
यस्य पुत्राः सदाचाराः श्रुतिज्ञा धर्मसंमुखाः। पितृभक्तिरता दान्ता न वैधव्यं(धुर्यं)मृत-
स्त्रियि ७८
तुरीये धाम्नि यस्तिष्ठेत्संधौ मध्यनिशि क्षणम् । अनार्योऽप्यनपत्योऽपि श्राद्धे पुण्यैर-
वाप्यते ७९

* अप्रजा इत्येव भवितुं युक्तम् ।

षोडशान्दात्परं श्राद्धे विप्राणां सप्तसप्तकैः। भोजयेत्पितृकार्यार्थे ततोऽन्यान्देवकर्मणि

न पुत्रपुत्री तदपत्यभार्या न बन्धुरङ्गीकृतचित्तधारणम्।

संभाव्य वैधव्य(धुर्य)मनङ्गसंभवो यस्तिष्ठति व्यक्ततया स वर्ज्यः॥ ८१

रोगी हीनातिरिक्ताङ्गः काणः पौनर्भवस्तथा। अवकीर्णी कुण्डगोलौ कुनखी श्यावदन्तकः ८२

भृतकाध्यापकः कुष्ठी कन्यादूष्यभिशस्तकः। क्लीबान्धमूकबधिराः कुजस्त्री(नखी) वृषलीपतिः ८३

परपूर्वापतिः स्तेनः कर्मदुष्टश्च निन्दिताः। भोक्तारः षोडशे यस्य(ये च)ते वर्ज्या द्रव्यलोभतः ८४

वृषोत्सर्गस्य कर्तारो वर्जनीयाः सदैव हि। पितुर्गृहेषु या कन्या रजः पश्यत्यसंस्कृता ८५

सा कन्या वृषली ज्ञेया तत्पतिर्वृषलीपतिः। महिषीत्युच्यते भार्या सा चैव व्यभिचारिणी

तान्दोषान्क्षमते यस्तु स वै माहिषकः स्मृतः। अज्ञानादथ वा लोभान्मोहाद्वाऽपि विशेषतः ८७

समर्घं योऽन्नमादाय महार्घं तु प्रयच्छति। स वै वार्धुषिको नाम अनर्हः सर्वकर्मसु ८८

वृषोत्सर्गस्य कर्तारं यदि पश्यन्ति पूर्वजाः। रौरवं नरकं यान्ति कुम्भीपाकं सुदारुणम्

कालालकं वार्धुषिकं मध्ये च वृषलीपतिम्। श्राद्धे माहिषिकं दृष्ट्वा निराशा यान्ति पूर्वजाः

यो लोभादसवर्णानामाद्यश्राद्धान्यनुक्रमात्। स षोडशकं(शं) वृषोत्सर्गं कुर्यात्कालालकः स्मृतः ९१

अथ नियमानाह—

दन्तधावनताम्बूलं स्निग्धस्नानमभोजनम्। दानं प्रतिग्रहो होमः श्राद्धभुगष्ट वर्जयेत् ९२

श्राद्धे निमन्त्रितो विप्रो वर्जयेत्स्त्रीनिषेवणम्। पूर्वेद्युश्च परेद्युश्च वर्जयेद्भोजनद्वयम् ९३

नीचसंभाषणं याज्यं दिवानिद्रां प्रतिग्रहम्। क्षौममुष्णोदकैः स्नानं वर्जयेच्छ्राद्धकृद्ध्रुवम्

न च सीमान्तरं गच्छेन्न श्मशानं जिनालयम्। श्राद्धकृत्सर्वदा पश्येन्नोदक्याः(क्यां) श्वपचं शवम् ९५

श्रीखण्डं दर्भसूत्रं यवतिलतुलसीशातपवित्रा(शातपत्रं च)कर्ता

धूपं(पो) दीपोदपात्रं कुसुम्भ(म)फलजत्यं(लं) पत्रभूम्भोम(म्यास)नानि।

श्रीशः शाल्वे च पात्रे द्विजमधुसकृदाच्छिन्नहेमार्घपात्रा-

ण्यन्नं श्राद्धोपहाराः सुतगृहगृहिणीशुभ्रवासांसि कालः॥ ९६

श्रीखण्डमर्चयेच्छ्रेष्ठं सकर्पूरं सकेसरम्। पूर्वजानां तु देवानां नान्यन्मलयजादिकम् ९७

मन्त्रपूता हरिद्वर्णाः प्रातर्विप्रसमुद्धृताः। गोकर्णमात्रा दर्भाः स्युः पवित्राः पुण्यभूमिजाः

---

१ ख. ग. °तवित्त°।

शुक्लः कृष्णः कृष्णतरश्चतुर्थो जर्तिलस्तिलः । उत्तरोत्तरतः श्राद्धे पितॄणां तृप्तिकारकाः
तुलस्यः सर्वदेवानां समञ्जर्यः शुभावहाः । पूर्वजानां यथा प्राप्ता सैकोद्दिष्टे विमञ्जरी
अगस्त्यं भृङ्गिराजं च तुलसी शतपत्रिका । तिलं च तिलपुष्पं च षडेते पितृवल्लभाः १०१
त्रिगुणं सूत्रमादद्यात्प्रतिपिण्डं नवोद्धृतम् । सामगानां तु संलग्नं सर्वेषामेकतन्तुना १०२
धूपं(पो) गुग्गुलुना कार्यं(र्यो) दीपस्तैलघृतेन तु । तुलसीशतपत्राभ्यां पूजनं पितृवल्लभम्
चम्पको दमनःकुन्दकल्म(र)वीरोऽथ केतकी । जातिदर्शनमात्रेण निराशा यान्ति पूर्वजाः
अनन्तर्गर्भिणं साग्रं कौशं द्विदलमेव च । प्रादेशमात्रं सर्वत्र पवित्रं सर्वकर्मसु १०५
वासश्चतुर्विधं प्रोक्तं त्वक्सूत्रं कृमिरोमजम् । उत्तरोत्तरतः श्रेष्ठं प्रक्षाल्यं श्राद्धकर्मणि १०६
धौतं सप्ताष्टहस्तैः स्यादुत्तरीयं तदर्धकम् । वाससी सर्वदाचा(धा)र्ये दग्धरूर्च्या(क्षा)र्द्रव-
र्जिते १०७
त्यजेत्पर्युषितं पुष्पं त्यजेत्पर्युषितं जलम् । न त्यजेज्जाह्नवीतोयं तुलसीदलपङ्कजम् १०८
गोमयेनोपलिप्ता भूः पविता सर्वकर्मसु । गोमूत्रेणोक्षिता तीर्थे विष्णुपादाम्बुसेविता
पात्राण्यर्घ्याणि ख(खा)ड्गानि हेमरूप्यमृदामपि । उ(औ)दुम्बराणि प(पा)र्णानि देवत्वे-
(क्)त्योद्भवानि च ११०
हेमरूप्यमये पात्रे पिण्डत्रयं विनिक्षिपेत् । शौल्वे कांस्ये खाड्गपात्रे न च मृन्मयकाष्ठजे
पाकपात्राणि शौल्वानि सर्वधातुमयानि वा । सर्वेभ्यो मृन्मयं श्रेष्ठमग्निपूतजलाप्लुतम् ११२
लोहपात्रेषु यत्पक्कं तदन्नं काकमांसवत् । भुक्त्वा चान्द्रायणं कुर्याच्छ्राद्धे नान्येषु कर्मसु
ताम्रपात्रे न गोक्षीरं पचेदन्नं न लोहजे । क्रमेण घृततैलाक्ते ताम्रलोहे न दुष्यतः ११४
रौप्यहैमानि पात्राणि नव्यसौराष्ट्रजानि वा । पत्रावल्यः पवित्राःस्युर्विप्राणांश्राद्धभोजने
कांस्यखर्परशुक्लाश्ममृत्काष्ठफललोहजैः । नाऽऽचामेद्वैकृतैः पात्रैः श्राद्धे वै चर्मवारिणा
औदुम्बरेण पात्रेण कुर्यादाचमनक्रियाम् । तारताम्रसुवर्णैश्चमिश्रधातुसमुद्भवैः ११७
कांस्यपात्राच्च्युतं वारि स्नाने च देवतार्चने । श्वानमूत्रसमं तोयं पुनः स्नानेन शुध्यति
नीवारा माषमुद्गाश्च गोधूमाः शालयस्तथा । यवाश्च चणकाश्चैव श्राद्धे भक्ष्यास्तथा तिलाः
कदलीकन्दफलकं धात्री बिल्वी च तूलकाः । कारकद्रोणपुष्पी च तण्डुली चक्रवर्तिकाः
उपोदकी चर्मफलं कोशातक्याः फलं शमी । जीवन्ती तुण्डिकाऽम्लीका कालशाकस्त-
थाऽऽर्द्रकम् १२१
उर्वारुक्षीरिणीपीलुद्राक्षाम्रकदलीफलम् । बीजपूरं कलिम्बुनि चर्भदं जानि चिर्भटम्(?)
कर्कोटकं कारवेल्लं सूरायं मृष्टपिण्डकाः । कोटिभण्टं तत्रिविधं निशाचिह्ली च
वासुकः(?) १२३

१ क. ॰र्घमूर्च्यार्द्र॰ । २ क. जाति वि॰ ।

मरीचं हिङ्गुतैलानि सद्द्रव्याण्यविदाहि च । श्राद्धेष्वेतानि मुख्यानि तथा लवणजीरकैः
गवां क्षीरं दधि घृतं क्षौद्रमिक्षुरसं तथा। शर्करा गुडमत्स्यण्डी तथा मृष्टफलानि च१२५
श्यामाकान्कोद्रवान्कङ्गून्कलञ्जान्राजमाषकान् । निष्पावकान्कदम्बानि वर्जयेच्छ्रा-
द्धकर्मणि १२६
कलिङ्गं चैव वृन्ताकं कूष्माण्डं रक्तनीलकम् । हस्तीमुण्डफलं वर्ज्यमलाबु च तुषाम्रकम्
करीरजं कुमारीजं सार्षपं राजिकोद्भवम्। वर्जयेत्पितृकार्येषु वल्लकौसुम्भपर्परी १२८
क्षीरं दधि घृतं तक्रमविच्छागसमुद्भवम्। माहिषं च दधि क्षीरं श्राद्धे वर्ज्यं प्रयत्नतः१२९
माहिषं मृतवत्सागोः सूतिकागोश्च वर्जयेत् ॥ १३०
मिश्रितं धेनुपयसा सापत्यमहिषीपयः । मेध्यमभ्युक्षितं गा(वो)तद्गायत्र्या सर्वकर्मसु
क्षैरं कठिनपक्कं स्याद्याघसं स्याद्विलेपकम्। पीशी(रं)द्रवरूपं तत्क्षीरे यत्त्रिविधा मता(?)
पितृमानवदेवानां षाशीरक्षीरपायसैः(?)।जायते परमा तृप्तिः समध्वाज्यैः सशर्करैः१३३
पायसं शूद्रतो ग्राह्यं यद्यम्बुरहितं भवेत्। नव्यमृत्पात्रपक्कं चेत्पित्रर्थेऽपि न दुष्यति १३४
पायसं सक्तवो धानास्तिलपिष्टं तथौषधम् । साम्बून्येतानि गृह्णीयादपि शूद्रान्न दुष्यति
क्रीतं विप्रघृतं नीत्वा यदि विप्रांश्च भोजयेत्। दाता भोक्ता च विक्रेता पूर्वजाश्च पतन्ति ते

लावण्य(क्य)तित्तिरिशकुन्तकपिञ्जलानां
भारण्डसारसमसू(यू)र[क]त्री(क्री)रंकाण(णाम्)।
धूम्यारकारिकुटरीदहनाटभार-
द्वा[जा]ख्यलाटशि(कुर?)रीकिकिदीविकानाम् ॥ १३७

सारङ्गशम्बरवराहककृष्णसार* शशसानि(शाशानि) दुर्लभतमानि सदा पितॄणाम्१३८
खड्गमांसैर्यदा पिण्डान्कुर्याद्वा भोजयेद्द्विजान् । तदा भवति पूर्वेषां तृप्तिर्द्वादशवार्षिकी
खड्गास्थि यदि विद्येत श्राद्धकाले समीपगम्। गयाश्राद्धेन सा तृप्तिः पितॄणां सा भवेत्तदा
कथयन्तीति पितरः कुले कश्चिद्भविष्यति । यः खड्गमांसपिण्डांश्च कुर्याद्वा पितृभोजनम्
कूर्चलो त्रिलमण्डश्च गोधा कक्रपजाहकः(?) । पञ्च पञ्चनखा ह्येते दुर्लभाः श्राद्धकर्मणि
व्याधेभ्यो मेध्यमांसानि ग्राह्याणि द्रव्यपर्ययैः । पित्रर्थं स्वगृहे हिंसन्खादन्मांसं न पाप-
भाक् १४३
विना श्राद्धं विना यज्ञं मधुपर्कविधिं विना।पापी स्यात्स्वार्थतः कुर्वञ्जीवघातं बलिं विना
न जीवेन विना तृप्तिर्जीवस्यापि हि सर्वदा । अतः ससर्ज भगवाञ्जीवो जीवेन हिंस्यते
प्रवृत्तिर्व(र्त्ति व)चनात्कुर्वन्निवृत्तिर(म)पि कर्मणाम् । एवं व्यवहरेन्नित्यं गृहस्थोऽपि हि
मुच्यते १४६

---

* एतदनन्तरं सकलादर्शपुस्तकेषु 'रक्षाख्यखड्ग' इत्यधिकान्यक्षराणि ।

---

१ क. 'ररका° ।

न प्रवृत्तेः पुण्यहानिस्तन्निवृत्तेर्महत्फलम् । तदा दातव्यं धर्मज्ञैर्धर्मकारुण्यसंश्रयः(यैः)
कारुण्यं प्राणिषु प्रायः कर्तव्यं पुण्यहेतवे।अहिंसा परमो धर्मस्तस्मादात्मवदाचरेत् १४८
यज्ञेषु पशुहिंसायां सार्वणिव्यवसायवत् । फलं सहस्रगुणितं हिंस्यो राजा भवेदनु १४९
कारुण्यात्सर्वभूतेषु आत्मवतः सतः सतः ।उक्तकर्मसु सर्वत्र तदा मांसनिषेधनम् १५०
मद्यमप्यानृ(प्यमृ)तं श्राद्धे कलौ तत्तु विवर्जयेत्।मांसान्यपि हि सर्वाणि युगधर्मक्रमाद्भवेत्
अतो माखा(षा)न्नमेवैतन्मांसार्थे ब्रह्मणा कृतम् । पितरस्तेन तृप्यन्ति श्राद्धं कुर्व(र्या)न्न
तद्विना १५२
यथा बलिष्ठं मांसत्वान्माखा(षा)न्नमपि तत्समम् । सौगन्धिकं च स्वादिष्ठं मधुरं द्रव्यभे-
दतः १५३
भक्षं भक्षविधौ यत्तु गर्हितं तद्विवर्जयेत् । अभक्ष्यमपि भक्ष्यं स्याद्देशधर्मेण वै मुने १५४
अथ (र्थ)शब्दस्तु रवि भागे जव्यान्ते राजवर्जिते(?) । धाजं देयं प्रयत्नेन कार्थि(र्थि)-
भ्यो वज्रमिश्रितम् १५५
त्रिमुहूर्तस्तु प्रातः स्यात्तावानेव तु संगवः । मध्याह्नस्त्रिमुहूर्तः स्यादपराह्णस्तथैव च १५६
सायं तु त्रिमुहूर्तः स्यात्पञ्चधा काल उच्यते । अतोऽपराह्णः पूर्वेषां भोज्यकाल उदाहृतः
आरम्भं कुतपं(पे) कुर्याद्रौहिणं तु न लङ्घयेत् । एतत्पञ्चमुहूर्तान्तः श्राद्धकाल उदाहृतः
मुहूर्तास्तत्र विज्ञेया दश पञ्च च सर्वदा । तत्राष्टमो मुहूर्तो यः स कालः कुतपः स्मृतः १५९
विवृद्धा यत्र पुरतः कुतपस्पर्शिनी तिथिः । श्राद्धे सांवत्सराङ्के च निर्णयोऽयं कृतः सदा
आषाढ्याः पञ्चमे पक्षे यान्यहानि तु षोडश । क्रतुभिस्तानि तुल्यानि तेषु दत्तं महाफलम्
चतुर्दश्यां समारम्भः पौर्णमासादि पार्वणः । प्रातरन्तमजस्रं स्यादस्यान्तः पार्वणो विधिः
ब्राह्मान्मुहूर्तादारभ्य कुर्यान्मासार्धयामतः।श्राद्धं महालयं नाम तत्तु तीर्थवदाचरेत् १६३
पक्षेऽपरे च भरणी महती सा प्रकीर्तिता ।तस्यां श्राद्धं प्रकुर्वीत गयाश्राद्धसमं फलम् १६४
नन्दायां भार्गवदिने मप्रा(घा)सु च युगादिषु । पिण्डपातं प्रकुर्वीत ज्येष्ठपुत्रो विनश्यति
पौर्णमास्यादिसंयोगे योऽधिकुर्यान्महालयम् । पिण्डदाननिषिद्धेऽपि न निषिद्धं कदा-
चन १६६
महालये त्रयोदश्यां भवेद्यदि पितुर्दिनम् । पिण्डदानं विप्रभोज्यं श्राद्धं तत्स्याद्गयासमम्
पक्षश्राद्धं वा पञ्चमीप्रभृती(ति)स्यान्महालये।पितुः पितामहस्याप्य(पि?)प्रपितामहस्य दिने
कालो ह्यन तरूपस्तु कालो वै परमेश्वरः । तस्मात्काले प्रसन्नेन कर्तव्यं कर्म निश्चितम्
गर्भस्थोऽपि[च] दौहित्रो अश्वयुक्प्रतिपद्दिने । कुर्यान्मातामहश्राद्धं पितरौ यदि जीवतः
आज्यप्रतिपदि श्राद्धं-नान्दीश्राद्धवदिष्यते(?) । नात्यंसपाकशुद्धिः(?) स्यादा मध्याह्ना-
द्विशिष्यते १७१
सूतकादिनिमित्तेन द्रव्याभावादिभेदतः । स्थितं महालयं कुर्याद्यावद्वृश्चिकदर्शनम् १७२
कन्यागते सवितरि पितरो यान्ति वै गुरु(गृह)म् । तिष्ठन्त्याकाङ्क्षिणस्तावद्यावद्वृश्चिकद-
र्शनम् १७३

कन्दमूलफलैर्वाऽपि कर्तव्यं पितृतर्पणम्। अन्यथा दारुणं शापं दत्त्वा यान्ति बुभुक्षिताः
एकोद्दिष्टं तु मध्याह्ने दिवसस्य विधीयते। आद्ये मुहूर्ते वा(या)मस्य पिण्डदानं च भोजनम्
पितृक्षयाहो संप्राप्तो यदि कश्चिन्महालयः।तदा क्षयाहः कर्तव्योऽपरेऽहनि महालयम्(यः)
पूर्वाह्ने कानि(मि)कं श्राद्धं कुर्यान्नान्दीमुखं तथा। माध्याह्निकं यदा कुर्यान्नित्यश्राद्धं तदा भवेत् १७७
द्वौ दे(दै)वे च त्रयः पित्र्य एकैकमुभयत्र वा । मातामहानामप्येवं तन्त्रं वा वैश्वदेविकम्
इष्टिश्राद्धे क्रतुदक्षौ काम्ये च ध्वनिरो(धूरिलो)चनौ। पुरूरवार्द्रवसंज्ञौ पार्वणे समुदाहृतौ
सापिण्डे कालकामा(मौ)तौ वृद्धौ सत्यवसू स्मृतौ। यज्ञे च बहवः सन्ति श्राद्धे श्राद्धे पृथक्पृथक् १८०
पितरश्च पितामहास्तथा च प्रपितामहाः। एवं पार्वणसंज्ञा च तथा मातामहेष्वपि १८१
एषां पत्न्यः क्रमाद्ग्राह्यास्तिस्रस्तिस्रश्च पार्वणे । उक्तानि चत्वार्येतानि पार्वणानि न पञ्चमम् १८२
वृद्धौ द्वादशदेवत्यान्न चैवान्वष्टकासु च(?)।षड्दर्शे त्रीणि यज्ञे च एक एव क्षयेऽहनि१८३
पार्वणं च क्षयाहे स्याद्वृद्धौ स्यान्नवदैवतम्। दर्शे षड्दैवतं श्राद्धं काम्ये त्रैपौरुषं भवेत्
वसुरुद्रादित्या अमी इज्यन्ते सहमेलने। चतुर्थस्यानिवृत्तिः स्यादाद्यप्रेतो भवेदिति१८५
श्राद्धं स्त्रीपुंसयोः कार्यमेकोद्दिष्टमसंततेः । अतः संततिमन्तोऽमी इज्यन्ते बहुभिः सह
आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तं पूर्वजाः सन्ति ये कुले। तृप्ता भवन्ति ते सर्वे पुत्रहस्तेन नान्यथा१८७
अपुत्रस्य गतिर्नास्ति स्वर्गो नैव च नैव च। येन केनाप्युपायेन पुत्रमुत्पादयेत्सुधीः १८८
सैकोद्दिष्टं दैवहीनं यतः पुत्रो न विद्यते। आयान्ति पुत्रिणः पूर्वे देवर्षिपितृवेष्टिताः१८९
दर्शे द्वे पार्वणे कार्ये मातुर्मातामहस्य च। क्षयाहे च पितुर्मातुः पार्वणं पार्वणं कृतम् १९०
अन्वष्टकासु नवभिः पिण्डैः श्राद्धमुदाहृतम्। पित्रादौ मातृमध्यस्थं ततो मातामहान्तिकम्
अन्वष्टक्ये पितृभ्यश्च ततस्त्रीभ्यश्च दैवतम्। ताभ्यस्त्वदैवतं वृद्धौ तेभ्यश्चापि सदैवतः(?)
मातरः प्रथमं पूज्याः पितरश्च ततः परम्। मातामहश्च तदनु वृद्धिश्राद्धे त्वयं क्रमः१९३
पार्वणानि यथोक्तानि विपरीतानि तानि ते।अथर्वणास्तर्पयन्ति तद्वेदोक्तमतं यथा१९४
अतिथिं श्राद्धरक्षार्थमते(न्ते) विष्णुस्वरूपिणम्। निवेशये वि(द्वि)ष्णुसमं ब्राह्मणं वेदपारगम् १९५
कव्यवाहादयो येऽमी विद्यन्ते ये च पूर्वजाः। सर्वेषामेव वर्णानां श्राद्धे तृप्यन्ति देवताः
साक्षाद्विष्णुर्धर्मराजः श्राद्धदेवश्च कथ्यते।विश्वे देवाः पितृतिथिः सर्वं विष्णुरिति स्मृतम्
पूर्वजास्तुष्टिमायान्ति दाता भोक्ता न संशयः॥ १९८

इति प्रजापतिस्मृतिः समाप्ता।

ॐ तत्सद्ब्रह्मणे नमः ।

बृहद्यमस्मृतिः ।

(तत्र प्रथमोऽध्यायः ।)

अथातो यमधर्मस्य प्रायश्चित्तं व्याख्यास्यामः। चतुर्णामपि वर्णानां[1] प्रायश्चित्तं प्रकल्पयेत्
ब्राह्मणस्तु शुना दष्टो जम्बूकेन वृकेण वा। उदिते ग्रहनक्षत्रे दृष्ट्वा सद्यः शुचिर्भवेत् २
जलाग्निबन्धनभ्रष्टाः प्रव्रज्यानाशकच्युताः। विषप्रपन्न[2]गात्राश्च शस्त्राघातहताश्च ये ३
नवैते प्रत्यवसिताः सर्वधर्मबहिष्कृताः। चान्द्रायणेन शुध्यन्ति तप्तकृच्छ्रद्वयेन च ४
उभयावसिताः पापा ये [3]शामशबलाच्युताः। इन्दुद्वयेन शुध्यन्ति दत्त्वा धेनुं तथा वृषम् ५
गोब्राह्मणहतं दग्धं [4]मृतमुद्बन्धनेन तु। [5]पाशं छित्त्वा ततस्तस्य तप्तकृच्छ्रद्वयं चरेत् ६
कृमिभिर्ब्रह्मसंयुक्तं मक्षिकैश्चोपघातितम्। कृच्छ्रार्धं संप्रकुर्वीत शक्त्या दद्यात्तु दक्षिणाम्
चाण्डालभाण्डसंस्पृष्टं पीत्वा भूमिगतं जलम्। गोमूत्रयावकाहारः षड्रात्रेण विशुध्यति
चाण्डालघटभाण्डस्थं यस्तोयं पि[6]बति द्विजः। तत्क्षणात्क्षिपते यस्तु प्राजापत्येन शुध्यति
यदि न क्षिपते तोयं शरीरे यस्य जीर्यति। प्राजापत्यं न दातव्यं कृच्छ्रं सांतपनादिकम्
चरेत्सांतपनं विप्रः प्राजापत्यं तु क्षत्रियः। तदर्धं तु चरेद्वैश्यः पादं शूद्रस्य दापयेत् ११
चाण्डालान्नं भक्षयित्वा तद्वत्सलिलमेव च। मासं कृच्छ्रं चरेद्विप्रो चान्द्रायणमथापि वा
गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम्। एकरात्रोपवासश्च कृच्छ्रं सांतपनं स्मृतम् १३
चाण्डालमूर्तिका ये च ये च संकीर्णयोनयः। तेषां दत्त्वा च भुक्त्वा च तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् १४
चाण्डालिकासु नारीषु द्विजो मैथुनकारकः। कृत्वाऽघमर्षणं पक्षं शुध्यते च पयोव्रतात्

इति श्रीयाम्ये धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः॥ १ ॥

(अथ द्वितीयोऽध्यायः ।)

नटां[टीं] शैलूषिकां चैव रजकीं वेणुजीविनीम्। गत्वा चान्द्रायणं कुर्यात्तथा चर्मोपजीविनीम् १
कापालिकान्नभोक्तॄणां [8]तनयागामिनां तथा। अज्ञानात्कृच्छ्रमुद्दिष्टं ज्ञात्वा चैव व्रतद्वयम्

---

१ क. ग. ॰नां धर्मशास्त्रं प्र॰। २ ख. ॰पतनप्राप्ताः श॰। ३ ख. ये श्यामशबलच्यु॰। ४ क ग. मृतं तद्ब॰। ५ क. ग. पापं छि॰। ६ ख.ग. पिबते। ७ ख. ॰यः। नारी शैलूषिकीं चै॰। ८ ख. तन्नारीगा॰।

सुरा[1]याः संप्रपानेन गोमांसभक्षणे कृते। तप्तकृच्छ्रं चरेद्विप्रो[2] मौञ्जीहोमेन शुध्यति ॥३
*गोक्षत्रियं तथा वैश्यं शूद्रं चाप्यनुलोमजम्। ज्ञात्वा विशेषेण तश्चरेच्चान्द्रायणं व्रतम् ४
कुक्कुटाण्डकमात्रं तु ग्रासं च परिकल्पयेत्। अन्यथाभावदोषेण नवमेऽह्नि च शुध्यति ५
एकैकं वर्धयेद्ग्रासं शुक्ले कृष्णे च ह्रासयेत्। अमा[3]यां तु न भुञ्जीत एष चान्द्रायणो विधिः ६
प्रायश्चित्त[4]मुपक्रम्य कर्ता यदि विपद्यते। पूतस्तदहरेद्वाऽ(वा)पि इह लोके परत्र च ७
यावदे[5]कैः पृथग्भाव्यः प्रायश्चित्तं न सेवते। अप्रश[6]स्ता न ते स्पृश्यास्ते सर्वेऽपि विगर्हिताः
अभोज्या[7]श्चाप्रतिग्राह्या असं[8]पङ्क्त्या विवाहिकाः। पूयन्ते तु[9] व्रते चीर्णे सर्वे ते रिक्थभा-
गिनः ९

इति श्रीयाम्ये धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

(अथ तृतीयोऽध्यायः।)

ऊनैकादशवर्षस्य पञ्चवर्षात्परस्य च। प्रायश्चित्तं चरेद्भ्राता पिता वाऽन्योऽपि बान्धवः
अतो बालतरस्यापि नापराधो न पातकम्। राजदण्डो न तस्यास्ति प्रायश्चित्तं न विद्यते २
अशीत्यधिकवर्षाणि बालो वाऽप्यूनषोडशः। प्रायश्चित्तार्धमर्हन्ति स्त्रियो व्याधित एव च
पितृव्यभ्रातृभार्यां च भगिनीं मातुरेव च। श्वश्रूं पितृष्वसारं च तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् ४
+राज्ञीमाचार्यशिष्यां वा उपाध्यायस्य योषितः। एता गत्वा स्त्रियो मोहात्षण्मासं
कृच्छ्रमाचरेत् ५
द्वौ मासौ भक्ष्यभोज्यं च द्वौ मासौ यावकेन तु। द्वौ मासौ पञ्चगव्येन षण्मासं कृच्छ्रमा-
चरेत् ६
मातरं गुरुपत्नीं च स्वसारं दुहितां तथा। गत्वा तु प्रविशेदग्निं नान्या शुद्धिर्विधीयते ७
अस्तं गते यदा सूर्ये चाण्डा[10]लं मृतुमत्स्त्रियः। संस्पृशेत्तु यदा कश्चित्प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ८
जातरूप्यं सुवर्णं तु दिवाऽऽहृतं च यज्जलम्। तेन स्नात्वा च पीत्वा च गामालभ्य विशु-
ध्यति ९

---

* एतदर्धस्थानेऽयं पाठः ख. पुस्तके—" यः क्षत्रियस्तथा वैश्यः शूद्रश्चाप्यनुलोमजः " इति।
+ न विद्यतेऽयं श्लोकः ख. ग पुस्तकयोः।

---

१ क. °राया मद्यपा°। ख. °रान्यमद्यपा°। २ क. ग. °प्रो मुञ्जी°। ३ क. ग. °मावस्यां न। ४ क. °त्तव्यवस्थायां क°। ५ ख. °देकोऽपृथग्द्रव्यः प्रा°। ग. °देकपृथग्भागः प्रायश्चित्तेन सेव्यते। अ°। ६ क. °स्तास्तथा तस्य तेषां चैपेह ग°। ७ क. ख. °ज्याश्च प्र°। ८ ख. °पच्या विवाहिनः। पू°। ९ क. ग. तु श्रुते चीर्णे सर्वे नरकभा°। १० ख. °लरजकस्त्रियः।

दासनापितगोपालकुलमित्रार्ध[1]सीरिणः । एते शूद्रास्तु भोज्याश्च यश्चाऽऽत्मानं निवे-
दयेत् १०
असच्छूद्रेषु अन्नाद्यं ये भुञ्जन्त्यबुधा द्विजाः । प्रायश्चित्तं तथा प्राप्तं चरेच्चान्द्रायणव्रतम्
यः करोत्येकरात्रेण वृषलीसेवनं द्विजः । तद्भक्षणे जपेन्नित्यं त्रिभिर्वर्षैर्व्यपोहति १२
वृषलीं यस्तु गृह्णाति ब्राह्मणो मदमोहितः । सदा सूतकिता तस्य ब्रह्महत्या दिने दिने १३
वृषलीगमनं चैव मासमेकं निरन्तरम् । इह जन्मनि शूद्रत्वं पुनः श्वानो भविष्यति १४
वृषलीफेन[3]पीतस्य निःश्वासोपगतस्य च । तस्यां चैव प्रसूतस्य निष्कृतिर्न विधीयते १५
अग्रे माहिषकं दृष्ट्वा मध्ये च वृषलीपतिम् । अन्ते वार्धुषिकं दृष्ट्वा निराशाः पितरो गताः
महिषीत्युच्यते भार्या सा चैव व्यभिचारिणी । तान्दोषान्क्षमते यस्तु स वै माहिषकः स्मृतः
पितुर्गेहे तु या कन्या पश्यत्यसंस्कृता रजः । भ्रूणहत्या पितुस्तस्य(स्याः) कन्या सा वृषली
स्मृता १८
यस्तां विवाहयेत्कन्यां ब्राह्मणो मदमोहितः । असंभाष्यो ह्यपाङ्क्तेयः स विप्रो वृषलीपतिः
प्राप्ते द्वादशमे वर्षे कन्यां यो न प्रयच्छति । मासि मासि रजस्तस्याः पिता पिबति शोणितम्
अष्टवर्षा भवेद्गौरी नववर्षा च रोहिणी । दशवर्षा भवेत्कन्या अत ऊर्ध्वं रजस्वला २१
माता चैव पिता चैव ज्येष्ठभ्राता तथैव च । त्रयस्ते नरकं यान्ति दृष्ट्वा कन्यां रजस्वलाम्
समर्घं धनमुत्सृज्य मह(हा)र्घं यः प्रयच्छति । स वै वार्धुषिको ज्ञेयो ब्रह्मवादिषु गर्हितः
शुक्रक्षयकरा वन्ध्या त्याज्येति परिकीर्तिता । तस्यास्तु यो भवेद्भर्ता तं तु विद्यादजाविकम्
दूरा[6]च्छ्रान्तं भयग्रस्तं ब्राह्मणं गृहमागतम् । अनर्चयित्वा यो भुङ्क्ते तत्क्षणेऽसौ विधी(ही)यते
अजाविको माहिषश्च तथा च वृषलीपतिः । तृणाग्रेणापि संस्पृष्ट्वा सवासा जलमाविशेत्
यावदुष्णं भवेदन्नं यावद्भुञ्जन्ति वाग्यताः । पितरस्तावदश्नन्ति यावन्नोक्ता हविर्गुणाः
हविर्गुणा न वक्तव्याः पितरो यान्त्यतर्पिताः । पितृभिस्तर्पितैः पश्चाद्वक्तव्यं शोभनं हविः
यावतो ग्रसते ग्रासान्हव्यकव्येष्वमन्त्रितः । तावतो ग्रसते प्रेत्य दीप्तान्ग्रासानयोमयान्
आसनेष्वासनं दद्यान्न तु हस्ते कदाचन । हस्तेष्वासनदाने च निराशाः पितरो गताः ३०
आसने पादमारूढो वस्त्रस्यार्धमधः कृतम् । मुखेन धमितं भुङ्क्ते द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ३१
अङ्गुल्यां यः पवित्राणि कृत्वा गन्धान्समर्च(र्प)येत् । पितॄणां नोपतिष्ठेत राक्षसैर्विप्रलुप्यति
*हसन्ग्रासं च यो भुङ्क्ते सशब्दं सेङ्गितं तथा । लेहितं वर्तितं चैव षडेते पङ्क्तिदूषकाः ३३

---

* एतद्वचनस्थानेऽयं पाठः क. ग. पुस्तकयोः–"ग्रासाग्रासं च यो भुङ्क्ते सशब्दो लिङ्गिते तथा । लेहितं वर्जनं शण्डे तेषां पङ्क्तिश्च दूषिता" इति ।

---

१ क. ग. °र्धशीरि° । २ ख. तल्लक्षेण ज° । ३ ग °नपतनाभिःश्वा° । ४ ख पद्दत । ५ क. ख. न्ध्या-
त्यजेति । ६ क. ग. °राक्रान्तं पदम्° । ७ क. °र्धकृतः शिरः । मु° । ग. °र्धवृतः शिरः । मु° ।

श्वित्री कुष्ठी तथा शूली कुनखी श्यावदन्तकः। रोगी हीनातिरिक्ताङ्गः पिशुनो मत्सरी तथा ३४
दुर्भगो हि तथा षण्ढः पाखण्डी वेदनिन्दकः।हैतुकः शूद्रयाजी च अयाज्यानां च याजकः
नित्यं प्रतिग्रहे लुब्धो याचको विषयात्मकः। श्यावदन्तोऽथ वैद्यश्च असदालापकस्तथा
एते श्राद्धे च दाने च वर्जनीयाः प्रयत्नतः। तथा देवलकश्चैव भृतको वेदविक्रयी ३७
एते वर्ज्याः प्रयत्नेन एवमेव यमोऽब्रवीत्। निराशाः पितरस्तस्य भवन्ति ऋणभागिनः
अथ चे[1]न्मत्र(न्त्र)विद्युक्तो वैष्णवो ज्ञानवान्हि सः।हव्यकव्ये नियोक्तव्य इति प्राह स्वयं यमः
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन श्राद्धे यज्ञे च कर्मणि। अदूष्यं चैव विप्रेन्द्रं योजनीयं(येत्तु) प्रयत्नतः
तथैव मन्त्रविद्युक्तः शारीरैः पङ्क्तिदू[2]षणैः। वर्जितं च यमः प्राह पङ्क्तिपावन एव सः ४१
निर्मत्सरः सदाचारः श्रोत्रियो ब्रह्मविद्युवा। विद्याविनयसंपन्नः पात्रभूतो द्विजोत्तमः
वेदान्तविज्ज्येष्ठसामा अलुब्धो वेदतत्परः। योजनीयः प्रयत्नेन दैवे पित्र्ये च कर्मणि
यद्दत्तं च हुतं तस्मै ह्यनन्तं नात्र संशयः॥ ४३
उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पृष्टः शुना शूद्रेण वा द्विजः। उपोष्य रजनीमेकां पञ्चगव्येन शुध्यति
उच्छिष्टभाजनं येन विप्रेण चान्नवर्जितम्। स्पृष्टं तेन प्रमादाच्च प्राजापत्यं समाचरेत् ४५
उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पृष्टो ब्राह्मणो ब्राह्मणेन हि। दश[3]रुद्रीं जपेत्पश्चाद्गायत्र्या शोधनं परम्
उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पृष्टः क्षत्रियो वैश्य एव च। प्रमादोच्छिष्टसंस्पृष्टः शूद्रेण तु यदा द्विजः
उपोष्य रजनीमेकां पञ्चगव्येन शुध्यति[4]। श्वानकुक्कुटमार्जाराः काको वा स्पृशते यदि
उच्छिष्टं[5] तं द्विजं यस्तु अहोरात्रेण शुध्यति। पञ्चगव्येन शुद्धिः स्यादित्याह भगवान्यमः
रजस्वलां स्पृशेद्यस्तु त्रिरात्रं तत्र कारयेत्। उपोष्य द्विजसंस्कारं पञ्चगव्येन शुध्यति ५०
उदक्यादृष्टिपातेन श्रुतशब्देन चैव हि। स्नानं देवार्चनं दानं हवनं च प्रणश्यति ५१
रक्तवस्त्रस्य विक्रेता लाक्षारजकमे(ए)व च। वेणुजीवनकैवर्ततक्षचर्मोपजीविनः ५२
एतेषां स्पर्शनात्पापं तथा चैव तु मोहितः। प्रतिग्रहाच्च विप्रो वै नरकं प्रतिगच्छति ५३
उदक्याः स्पर्शने चैव ब्राह्मणो वै प्रमादतः। षड्रात्रोपोषितः स्नात्वा पञ्चगव्येन शुध्यति
सूतके वर्तमानेऽपि दासवर्गस्थं का क्रिया। स्वामितुल्यं भवेत्तस्य सूतकं तु प्रशस्यते ५५
*यन्न कारयते तत्तन्नान्यं प्रत्यब्रवीद्यमः। विवाहोत्सवयज्ञेषु कार्ये चैवमुपस्थिते ५६

---

* एतदर्धस्थानेऽयं पाठः क पुस्तके—"यद्यन्न कारयेत्तत्तन्नान्यत्रेत्यब्रवीन्मम" इति। एतदर्धस्थानेऽयं पाठो ग. पुस्तके—"यथा तु कारयेत्तत्र निरोधं प्रब्रवीमि तत्" इति।

---

१ क. ग. चेत्पात्र°। २ क. ग. 'षकैः। व'। ३ क. ग. °रुद्रं ज°। ४ ख. 'ति। श्वेतकु'। ५ ख. °ष्टं यं द्विजं सोऽपि अ'। ६ क. ग. °त्रिचितारं ला°। ७ क. ग. °स्य वा क्रि'।

रजः पश्यति या नारी तस्य कालस्य का क्रिया । विपुले च जले स्नात्वा शुक्लवासास्त्वलं-
कृता ५७
आपोहिष्ठेत्यृगभिषिक्ताऽऽयं गौरिति वा ऋ[1]चः(चा) । पूजान्ते होमयेत्पश्चाद्घृताहुत्या
शताष्टकम् ५८
गायत्र्या व्याहृ[2]ति[3]भिश्च ततः कर्म समारभेत् । यावद्द्विजा न चार्च्यन्ते अन्नदानहिरण्यकैः
तावच्चीर्णव्रतस्यापि तत्पापं न प्रणश्यति ॥ ६०

यद्देहकं काकबलाकाचिल्लामेध्येन लिप्तं तु भवेत्कदाचित् ।
श्रोत्रे मुखे वा परिमस्तके वा ज्ञा(स्ना)नेन लेपोपहतस्य शुद्धिः ॥ ६१

अभक्ष्याणामपेयानामलेह्यानां च भक्षणे । रेतोमूत्रपुरीषाणां प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ६२
पद्मोदुम्बरबिल्वानां कुशाश्वत्थपलाशयोः । एतेषामुदकं पीत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ६३
स्त्रीणां रजस्वलानां च स्पर्शश्चैव भवेद्यदि । चतुर्णामपि वर्णानां प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ६४
+स्पृष्ट्वा रजस्वलाऽन्योन्यं[4] सगोत्रा चान्यगोत्रका । कामादकामतो वाऽपि त्रिरात्राच्छु-
द्धिरिष्यते ६५
स्पृष्ट्वा रजस्वलाऽन्योन्यं ब्राह्मणी क्षत्रियी तथा । अर्धकृच्छ्रं चरेत्पूर्वा पादकृच्छ्रं तथोत्तरा
स्पृष्ट्वा रजस्वलाऽन्योन्यं ब्राह्मणी वैश्यिनी तथा । पादहीनं चरेत्पूर्वा पादमेकं तथोत्तरा
स्पृष्ट्वा रजस्वलाऽन्योन्यं ब्राह्मणी शूद्रिणी तथा । कृच्छ्रेण शुध्यते शूद्री ब्राह्मी दानेन[5]
शुध्यति ६८
विप्रः स्पृष्टो निशायां तूदक्यया पतितेन वा । दिवाऽऽनीतेन तोयेन स्नापयेदग्निसंनिधौ
दिवा चैवार्कसंस्पृष्टं रात्रौ नक्षत्रदर्शनात् । संध्ययोरुभयोर्वाऽपि पवित्रं सर्वदा जलम् ७०

इति श्रीयाम्ये धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

(अथ चतुर्थोऽध्यायः ।)

खा[6]तं वापी तथा कूपपाषाणे शस्त्रघातिते । यष्ट्या तु घातिते चैव मृत्पिण्डान्येव साधयेत्(?)
गोवधे चैव यत्पापं बलीवर्दस्य चैव हि । प्रायश्चित्तं भवेत्तत्र स्त्रिया वा पुरुषस्य वा २
खाते च पतिता या गौः कूपे वा चावटेऽपि वा[7] । आशा(शै)वालकुडं(ण्डे) वाऽपि शस्त्रघा-
तेन चैव हि ३
यष्ट्या तु पतिता या गौर्बलीवर्दो मृतोऽपि वा । वत्सो वत्सत[8]रो वाऽपि प्रायश्चित्ती भवेन्नरः

\+ न विद्यत एतद्वचनं ख. पुस्तके ।

---

१ क. ग. ऋचम् । २ ग. 'हृतीश्चै । ३ क. ग. °तिश्चैव त' । ४ क. °न्यं स्वगोत्रा चान्यभर्तृका । कामा° । ५ क. ख. ब्राह्मणी दानशु° । ६ क. ख. खातवा° । ७ क. ख. वा । अशावालकुटे वाऽ° । ८ क. °तरी वाऽ° ।

नारी वाऽपि कुमारो वा प्रायश्चित्ताद्विशुध्यति। पापी प्रख्यापयेत्पापं दत्त्वा धेनुं तथा वृषम् ५
प्रच्छन्नपापिनो ये स्युः कृतघ्ना दुष्टचारिणः। नरकेषु च पच्यन्ते यावदाभूतसंप्लवम् ६
तस्माच्च पापिना ग्राह्यं प्रायश्चित्तं यथा तथा। प्रमादाच्च हता येन कपिला वा तथेतरा ७
यथा ब्रह्मवधे पापं कपिलाया वधे तथा। बलीवर्देऽपि च तथा प्रायश्चित्तं समं स्मृतम् ८
रोधने बन्धने चैव मृत्पिण्डनवगोमये। उत्कृष्टेनापि गोहन्ता प्रायश्चित्तेन शुध्यति ९
पुष्ण्यां[1] वा निहता या गौः शकटे धा(वा)रिपङ्कयोः[2]। गोवर्तपतिता[3] गावः श्वनद्यामुत्तरेऽपि वा १०
एतत्ते कथितं सर्वं गवां च(वि)घातमुत्तमम्। यत्र यत्र म्रियेद्गौश्च प्रायश्चित्तं पृथक्पृथक् ११
वने[4] च पतिता या गौः[5] पामरत्राट(स)शङ्किता। मृता चैव यदा सा गौः प्रायश्चित्ती भवे[6]च्च सः १२
प्रेषितः पुरुषो वाऽपि प्रायश्चित्तं च यत्स्मृतम्। आब्दिकं चैव शूद्रस्य वैश्यस्य द्विगुणं भवेत्
त्रिगुणं क्षत्रियस्यैव विप्रस्यैव चतुर्गुणम्। गोष्ठे निवसनं कार्यं गोघ्नोऽहमिति वाचयेत् १४
कष्टेन वर्तमानोऽपि कालेनैव शुचिर्भवेत्। गवां मध्ये वसेद्रात्रौ दिवा गा वै ह्यनुव्रजेत् १५
न स्त्रीणां वपनं कुर्यान्न च गोव्रजनं स्मृतम्। न च गोष्ठे वसेद्रात्रौ न कुर्याद्वैदिकीं[7] श्रुतिम्
सर्वान्केशान्समुच्छ्रित्य[8] च्छेदयेदङ्गुलद्वयम्। एष ए(वमे)व तु नारीणां शिरोमुण्डापनं स्मृतम्
सूतके मृतके चैव विधिं प्रब्रूहि नो यम। जातके वर्तमानेऽपि मृतकं च यदा भवेत् १८
को विधिः स विनिर्दिष्टः कथयस्व यथातथम्। एवमुक्तो हि भगवान्यमः प्राह यथातथम्
जातके नैव मृतकं क्षयं याति न संशयः। पूर्वव्रतमनिर्दिष्टं मया च सूतकं भवेत् २०
सूतकेन न लिप्येत इति प्राह स्वयं यमः। सूतकेन न लिप्येत व्रतं संपूर्णतां व्रजेत् २१
श्राद्धं दानं तपो यज्ञो देवताराधनं तथा। ब्रह्महा च सुरापश्च स्वर्णस्तेयी गुरुद्रुहः २२
संसर्गी पञ्चमो ज्ञेयस्तत्समो नात्र संशयः। एतेषु द्वादशाब्दं च प्रायश्चित्तं विधीयते २३
तथा पातकिनां चैव षडब्दं चैव संस्मृतम्। उपपातकिनां चैव त्रिपञ्चाब्दं विधीयते २४
प्राजापत्यैस्त्रिभिः कृच्छ्रं कृच्छ्रं वै द्वादशाब्दिकम्। एकभक्तं तथा नक्तमुपवासमथापि वा
एतद्दिनचतुष्केण पादकृच्छ्रश्च जायते। त्रिपादकृच्छ्रो विज्ञेयः पापक्षयकरः स्मृतः २६
धर्मशास्त्रानुसारेण प्रायश्चित्तं मनीषिभिः। दातव्यं पापमुक्त्यर्थं प्राणिनां पापकारिणाम्
अनुतापाद्य(पो य)दा पुंसां(सो) भवेद्वै[9] पापिनः किल। प्रायश्चित्तं तदा देयमित्याह भगवान्यमः[10] २८

---

१ क. °छ्या याऽपि ह°। २ ग. °टेधरि°। ३ ख. °र्तयति या गात्रोऽश्व[illegible]नद्यामु°। ४ ख. °ने निप°। ५ ग. गौः परम त्रट(माटन)°। ६ क. °वेन्न सः। ७ क. ख. °दिकीं श्रुतिः। [illegible]°। ८ ख. °मुद्गृह्य च्छे°। ९ ख. °था याज्ञकि°। १० क. ख. °च्छ्रस्य जा°।

अज्ञात्वा धर्मशास्त्राणि प्रायश्चित्तं ददाति यः । प्रायश्चित्ती भवेत्पूतस्तत्पापं पर्षदं व्रजेत्
तस्माच्छास्त्रानुसारेण प्रायश्चित्तं विधीयते । अष्टशाल्यां मृता ये च ये च स्त्रीसूतके मृताः
दंष्ट्राभिर्भक्षिता ये च ये च आत्महनो जनाः । अष्टशाल्यां मृतो विप्रः प्रायश्चित्तं तु
बन्धुभिः ३१
कार्यं तु औब्दिकं चैव तथा स्त्रीणां च दापयेत् । शुद्ध्यर्थं नान्यथा प्राव्यमित्याह
भगवान्यमः ३२
दुर्मृत्युमरणं प्राप्ता येऽप्यधोगतिमागताः । तेषां शुद्ध्यर्थमेवात्र द्विभ्यब्दं हि विधिष्यते ३३
ब्राह्मणक्षत्रियविशां शूद्राणां चान्त्यजातिनाम् । तारतम्येन दातव्यामिति प्राह स्वयं यमः
पतितानां च विप्राणां तथा स्त्रीणां विगर्हितम् । कथं शुद्धिर्भवेत्त्वासां तेषां चैव विशेषतः
व्यभिचाराहतौ शुद्धिः स्त्रीणां चैव न संशयः । गर्भे जाते परित्यागो नान्यथा मम
भाषितम् ३६
दुष्टस्त्रीदर्शनेनैव पितरो यान्त्यधोगतिम् । घृतं योन्यां क्षिपेद्घोरं परपुंसगता हि या ३७
हवनं च प्रयत्नेन गायत्र्या चायुतत्रयम् । ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चाच्छतमष्टोत्तरेण हि ३८
विधवा चैव या नारी पुंसोपगतसेविनी । त्याज्या सा बन्धुभिश्चैव नान्यथा यमभाषितम्
पतितस्य च विप्रस्य अनुतापरतस्य च । पापाच्चैव निवृत्तस्य प्रायश्चित्ती भवेत्तदा ४०
तारतम्येन दातव्यं प्रायश्चित्तं यथाविधि । सकामो हि यदा विप्रः पापाचारपरो भवेत्
दृष्ट्वा(दिष्ट्या) निवृत्तपापौघः प्रायश्चित्ती तदाऽर्हति । तथा क्षत्रियवैश्यो वा शूद्रो वाऽपि
यथाक्रमात् ४२
विधवागमने पापं सकृच्चैव तु यद्भवेत् । असकृच्च यदा ज्ञात्वा प्रायश्चित्तं प्रवर्तते ४३
असकृद्गमनाच्चैव चरेच्चान्द्रायणद्वयम् । सकृद्गमने यत्पापं प्राजापत्यद्वयेन हि ४४
पुनर्भूर्विकृता येन कृता विप्रेण चैव हि । विना शास्त्रप्रभेदेन पुनर्भूर्भण्यते हि सा ४५
सवर्णश्च सवर्णायामभिषिक्तो यदा भवेत् । ब्राह्मणः कामलुब्धोऽपि श्राद्धे यज्ञे च गर्हितः
क्षत्रियो ब्राह्मणीसक्तः क्षत्रिण्यां विश एव वा । वैश्याया गमने शूद्रः पतिताया भवा-
न्यया ४७
प्रातिलोम्ये महत्पापं प्रवदन्ति मनीषिणः । प्रायश्चित्तं चाऽऽनुलोम्ये न भवत्येव चान्यथा
मानसं वाचिकं चैवं कायिकं पातकं स्मृतम् । तस्मात्पापाद्विशुद्ध्यर्थं प्रायश्चित्तं दिने दिने
प्रातः संध्यां सनक्षत्रामुपास्यामे(सीतै)व यत्नतः । मध्याह्ने च तथा रौद्रीं सायं चैव तु
वैष्णवीम् ५०

१ क. °ष्टशल्यां । २ ख. ये चापि सू° । ३ क. °ष्टशल्यां । ४ क. ख. °ष्याब्दिकं । ५ क. ख. दुष्टेरां प° । ६ ख. °पापेभ्यः प्र° । ७ क. °भनय° । ग. °भनात्तु य° । ८ क. ख. °गर्भे वि क° । ९ ख. °वर्णा च स° । १० ग. भवन्य° । ११ ख. °त्तं नुलोमेन । १२ क. °व त्रिविधं चैव संस्मृ° ।

त्रिविधं पापशुद्ध्यर्थं संध्योपासनमेव च । संध्याहीनो हि यो[1] विप्रः स्नानहीनस्तथैव च
स्नानहीनो मलाशी स्यात्संध्याहीनो हि भ्रूणहा। नैशं पा(नश्येत्पा)पं हि यां ध्यात्वा-
उ(तुरु)पासनपरो हि सः ५२
ब्रह्मलोकं व्रजत्येव नान्यथा यमभाषितम् ।विद्यातपोभ्यां संयुक्तः शा[2]न्तः शुचिरलम्पटः
अलुब्धा[3]ह्लादनिष्पापा भूदेवा नात्र संशयः। पात्रीभूताश्च विज्ञेया विप्रास्ते नात्र संशयः
तेभ्यो दत्तमनन्तं हि इत्याह भगवान्यमः । कुकर्मस्थास्तु ये विप्रा लोलुपा वेदवर्जिताः
संध्याहीना व्रतभ्रष्टाः पिशुना विषयात्मकाः । तेभ्यो दत्तं निष्फलं स्यान्नात्र कार्या
विचारणा ५६
*प्रतिग्रहे संकुचिता यदा[4]न्यातैयविधृता । भूमिदर्शनात्पापमोचकाकृतत्रेताद्वापरे कलौ[5]
नौवर्वीरोषितः ५७
राजप्रतिग्रहात्सर्वं ब्रह्मवर्चसमेव च । नश्यतीति न संदेह इत्याह भगवान्यमः ५८
राज्ञां प्रतिग्रहस्त्याज्यो लोकत्रयजिगीषुभिः । राज्ञः प्रतिग्रहाच्चैव ब्राह्मण्यं हि विलुप्यते
गावो दूरप्रचारेण हिरण्यं लोभलिप्सया । स्त्री विनश्यति गर्वे(र्भे)ण ब्राह्मणो राजसेवया
सेवकाश्चापि विप्राणां राज्ञां सुकृ[6]तनामभिः । कुम्भीपाकेषु पच्यन्ते यावदाभूतसंप्लवम्
असेव्यासेविनो विप्रा अयाज्यानां च याजकाः। अपाङ्क्ता(ङ्क्त्या)स्ते च विज्ञेयाः
सर्वधर्मबहिष्कृताः ६२

इति श्रीयाम्ये धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

(अथ पञ्चमोऽध्यायः।)

अतः परं प्रवक्ष्यामि शृणुध्वं मुनिपुंगवाः। सर्वेषामन्त्य[7]जातीनां वर्णादीनां यथाक्रमम्
स्त्रीसंपर्कादिकं सर्वं जा[8]तमन्त्यजसंज्ञकम्। योनिसंकरजं सर्वं वर्णतश्चापि सर्वशः २
विप्रक्षत्रियविट्शूद्रा वर्णि[9]जात्येष्वनुक्रमात् । एते ब्राह्म[10][11]णकुत्साः स्युस्तस्माद्ब्राह्म-
ण(ण्य)मुत्तमम् ३
वेदाचाररतो विप्रो वेदवेदाङ्गपारगः । तैरप्यनुष्ठितो धर्म उक्तश्चैव विशेषतः ४
कार्ये चैव विशेषेण त्रिभिर्वर्णै[12]रतन्द्रितः । बलाद्दासीकृता ये च म्लेच्छचाण्डालदस्युभिः

---

* इत आरभ्य उषित इत्यन्तः पाठोऽसंगतः ।

---

१ क. हि यो ज्ञात्वा । २ क. ख. शान्ताशुचिरलम्पया । अ॰ । ३ ख. °ब्धा (ब्धां)स्साहनि॰ । ४ ग. °दास्पातै॰ । ५ ग °लौनोवर्वरो° । ६ ख. °कृतामपि । कु॰ । ७ ग. °जानां च व॰ । ८ ग. सर्वजा° । ९ ख नातिम° । १० क °ह्मणा भ्रूणहा स्युः° । ११ ख. °णभुक्त्वा स्यु॰ । १२ ग. °न्द्रितैः । व॰ ।

अशुभं कारिताः कर्म गवादिप्राणिहिंसनम् । प्रायश्चित्तं च दातव्यं तारतम्येन वा द्विजैः
श्राद्धकाले यदा जाता पत्नी यस्य रजस्वला । प्रसूता वा न कार्यं च दैविकं पैतृकं तथा ७
ब्राह्मणा मन्त्रिताश्चैव क्षणिता वा प्रयत्नतः । उद्दिश्य पितृपाकं च कार्यं पैतृकमेव तत् ८
आशौचं न भवत्येव नात्र कार्या विचारणा । प्रस्थाने वा पिता तस्य पञ्चत्वं च गतो भवेत्
श्राद्धादिकं तु पुत्रेण अज्ञातेन कृतं यदा । कन्याप्रदानसमये श्रुतं च पि(तवान्पि)[1]तरं[2] मृतम्
कन्यादानं च तत्कार्यं वचनाद्भवते(ति) क्षमः । पितुः पात्रादिकं कर्म पश्चात्सर्वं यथाविधि
अज्ञानाच्च कृतं स[3]र्वं दैविकं पैतृकं च यत् । जातके सू(मृ)तके वाऽपि तत्सर्वं सफलं भवेत्
(*व्यासे[4]नोक्तस्मृतौ स्वकीये अज्ञानात्पितरि मृते यदा ज्ञा[5]तुसदैवकार्यं पितृकमेव वा[6])
अनेके यस्य ये पुत्राः संसृष्टा हि भवन्ति च । ज्येष्ठेन हि कृतं सर्वं सफलं पैतृकं भवेत् १४
वैदिकं च तथा सर्वं भवत्येव न संशयः । पृथक्पिण्डं पृथक्श्राद्धं वैश्वदेवादिकं च यत् १५
भ्रातरश्च पृथक्कुर्युर्नाविभक्ताः कदाचन । अपुत्रस्य च पुत्राः स्युः कर्तारः सांपरायणाः
संफलं जायते सर्वमिति शातातपोऽब्रवीत् । न च दत्तो अ(प्य)हीनोऽतिस्नेहेन च तथाऽपरः
बलाद्गृहीतो बद्धश्च बन्धुभिर्दत्त एव च । भ्रातुः पुत्रो मित्रपुत्रः शिष्यश्चैव तथौरसः १८
अपुत्रस्य च विज्ञेया दायादा नात्र संशयः । नवैते पुत्रवत्पाल्याः परलोकप्रदा इमी १९
औरसेन समा ज्ञेया वचसोद्दालकस्य च । इदानीं भागनिर्णयमृषिः शातातपोऽब्रवीत्
ज्येष्ठेन वा कनिष्ठेन विभागस्य विनिर्णयः । समभागप्रदाता च अपुत्रेभ्यो न संशयः २१
सं[7]मभागो ग्रहीतव्यः पुत्रभर्त्या सदैव हि । पितृभ्यो भ्रातृपुत्रेभ्यो[10] दायादेभ्यो[11] यथाक्रमात्
[8]अधिकस्य च भागौ द्वावितरेभ्यः समासतः । आधौ प्रतिग्रहे क्रान्ते पूर्वा तु बलवत्तरा २३
सर्वेष्वेव वि[12]वादेषु बलवत्युत्तरा क्रिया । समविद्योत्तरं चैव प्रत्यवस्कन्दनं तथा २४
पूर्वं [13]न्यासविधिश्चैव उत्तरः स्याच्चतुर्विधः । साक्षिषूभयतः सत्सु साक्षिणः पूर्ववादिनः
पूर्वपक्षेऽधरीभूते भवन्त्युत्तरवादिनः । असाक्षिव्यवहारेषु दिव्यं देयं यथाविधि+ २६

इति श्रीयाम्ये धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

समाप्तेयं बृहद्यमस्मृतिः ।

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतमधिकं सकलादर्शपुस्तकेषु असंगतं च । + समाप्तिः संदिग्धा ।

---

१ क. °नाभरवेक्षमाः । पि° । २ ग. °द्भरवेक्षमाः । पि° । ३ ग. कर्म । ४ ख. ग °नोक्तः स्मृ° ।
५ ग. ज्ञातुं स° । ६ क. वा । ऐक्ययच्चानयेत्पुत्राः । ख. वा ऐकायच्चानेपु । ७ क. सनचगो° । ८ क. ख.
°मन्वास° । ९ क. अजीगस्य । ख. अजीक° । १० ख. °न्ते तत्पूर्वबलवत्तरः । स° । ११ क.ख. °वांतु च° ।
१२ क. ग. °वादेषु । १३ ख. ग. न्यायवि° ।

ॐ तत्सद्ब्रह्मणे नमः ।

बृहस्पतिस्मृतिः ।

*इष्ट्वा क्रतुशतं राजा समाप्तवरदक्षिणम् । भगवन्तं गुरुश्रेष्ठं पर्यपृच्छद्बृहस्पतिम् १
भगवन्केन दानेन सर्वतः सुखमेधते । [1]यदक्षयमहार्थं च तन्मे ब्रूहि महातप २
एवमिन्द्रेण पृष्टोऽसौ देवदेवपुरोहितः । वाचस्पतिर्महाप्राज्ञो बृहस्पतिरुवाच ह+ ३
सुवर्णदानं गोदानं भूमिदानं च वासव । एतत्प्रयच्छमानस्तु सर्वपापैः प्रमुच्यते× ४
सुवर्णं रजतं वस्त्रं मणिरत्नं च वासव । सर्वमेव भवेद्दत्तं वसुधां यः प्रयच्छति ५
फालकृष्टां महीं दत्त्वा सबीजां सस्य[3]शालिनीम् । यावत्सूर्यकृता लोकास्तावत्स्वर्गे महीयते ६
यत्किंचित्कुरुते पापं पुरुषो वृत्तिकर्षि(र्शि)तः । अपि गोचर्ममात्रेण भूमिदानेन शुध्यति ७
दशहस्तेन दण्डेन त्रिंशद्दण्डैर्निवर्तनम् । दश तान्येव विस्तारो गोचर्मैतन्महाफलम् ८
सवृषं गोसहस्रं तु यत्र तिष्ठत्यतन्द्रितम् । बाल[5]वत्साप्रसूतानां तद्गोचर्म इति स्मृतम् ९

विप्राय दद्याच्च गुणान्विताय तपोभियुक्ताय जितेन्द्रियाय ।
यावन्मही तिष्ठति सागरान्ता तावत्फलं तस्य भवेदनन्तम् ॥ १०

यथा बीजानि रोहन्ति प्रकीर्णानि महीतले । एवं कामाः प्ररोहन्ति भूमिदानसमर्जिताः
यथाऽप्सु पतित[6]ः शक्र तैलबिन्दुः प्रसर्पति । एवं भूमि(मेः)कृतं दानं सस्ये सस्ये प्ररोहति
†[7]अन्नदः सुखितो नित्यं वस्त्रदश्चैव रूपवान् । स नरः सर्वदो भूप यो ददाति वसुंधराम्
यथा गौर्भरते वत्सं क्षीरमुत्सृज्य क्षीरिणी । एवं दत्ता सहस्राक्ष भूमिर्भरति भूमिदम् १४

---

* एतद्वचनात्प्राक् च. पुस्तकेऽयं पाठः—"बृहस्पतिकृतं पुण्यं प्रवक्ष्यामि विशेषतः । यच्छ्रुत्वा तु नलो राजा सर्वपापैः प्रमुच्यते" इति । + इतः परं वचनद्वयमधिकं च. पुस्तके—"स्वागतेनाग्नयः प्रीता आसनेन शतक्रतुः । विष्णुस्तु पादशौचेन अन्नाद्येन प्रजापतिः । पादशौचं तथाऽभ्यङ्गं दीयमानं प्रतिश्रवाम् । ये ददति सहस्राणि नोपसर्पन्ति ते यमम्" इति । × इतः परं वचनद्वयमधिकं च. पुस्तके—"अग्नेरपत्यं प्रथमं सुवर्णं भूर्वैष्णवी सूर्यसुताश्च गावः । लोकास्त्रयस्तेन भवन्ति दत्ता यः काञ्चनं गां च महीं च दद्यात् । सर्वेषामेव दानानामेकजन्मानुगं फलम् । हाटकक्षितिगौरीणां सप्तजन्मानुगं फलम्" इति । † एतद्वचनस्थानेऽयं पाठश्च. पुस्तके—"इक्षुभिः संततां भूमिं व्रीहिभिर्यवशाद्वलैः । यो ददाति सहस्राक्ष न स प्रच्यवते दिवः" इति ।

---

१ ग. यद्दत्तं यन्महार्घं च । २ च. °हातेजा बृ° । ३ क. ख. °स्यमालि° । ४ क. ख. ङ. °ण्डाभिव° । च. °ण्डानुव° । ५ ग. °वत्सप्र° । ६ ग. °तः सद्यस्तैल° । ७ ग. °नदाः सुखिनो नि° ।

शङ्ख भद्रासनं छत्रं वरस्थावरवारणाः। भूमिदानस्य पुण्येन फलं स्वर्गः पुरंदर १६
आदित्यो वरुणो वह्निर्ब्रह्मा सोमो हुताशनः। शूलपाणिश्च भगवानभिनन्दति भूमिदम्॥*
आस्फोटयन्ति पितरः प्रहर्षन्ति पितामहाः। भूमिदाता कुले जातः स नस्त्राता भविष्यति
त्रीण्याहुरतिदानानि गावः पृथ्वी सरस्वती। तारयन्तीह दातारं जपवापनदोहनैः १८
प्रावृता वस्त्रदा यान्ति नग्ना यान्ति त्ववस्त्रदाः। तृप्ता यान्त्यन्नदातारः क्षुधिता यान्त्यन-
न्नदाः १९
काङ्क्षन्ति पितरः सर्वे नरकाद्भयभीरवः। गयां यास्यति यः पुत्रः स नस्त्राता भविष्यति
एष्टव्या बहवः पुत्रा यद्येकोऽपि गयां व्रजेत्। यजेत वाऽश्वमेधेन नीलं वा वृषमुत्सृजेत् २१
लोहितो यस्तु वर्णेन पुच्छाग्रे यस्तु पाण्डुरः। श्वेतः खुरविषाणाभ्यां स नीलो वृष
उच्यते २२
नीलः पाण्डुरलाङ्गूलस्तृणमुद्धरते तु यः। षष्टिर्वर्षसहस्राणि पितरस्तेन तर्पिताः २३
यच्च शृङ्गगतं पङ्कं कूलात्तिष्ठति चोद्धृतम्। पितरस्तस्य चाश्नन्ति सोमलोक(कं)महाद्यु-
तिम् २४
+पृथोर्यदोर्दिलीपस्य नृगस्य नहुषस्य च। अन्येषां च नरेन्द्राणां पुनरन्या भविष्यति २५
बहुभिर्वसुधा दत्ता राजभिः सगरादिभिः। यस्य यस्य यदा भूमिस्तस्य तस्य तदा फलम्
यस्तु ब्रह्मघ्नः स्त्रीघ्नो वा यस्तु वै पितृघातकः। गवां शतसहस्राणां हन्ता भवति दुष्कृती २७
स्वदत्तां परदत्तां वा यो हरेत्तु वसुंधराम्। श्वविष्ठायां कृमिर्भूत्वा पितृभिः सह पच्यते २८
आक्षेप्ता चानुमन्ता च तमेव नरकं व्रजेत्। भूमिदो भूमिहर्ता च नापरं पुण्यपापयोः
ऊर्ध्वाधो वाऽवतिष्ठेत यावदाभूतसंप्लवम् ॥ २९

अग्नेरपत्यं प्रथमं सुवर्णं भूर्वैष्णवी सूर्यसुताश्च गावः।
लोकास्त्रयस्तेन भवन्ति दत्ता यः काञ्चनं गां च महीं च दद्यात् ॥ ३०

षडशीतिसहस्राणां योजनानां वसुंधरां। स्वतो दत्ता तु सर्वत्र सर्वकामप्रदायिनी ३१
भूमिं यः प्रतिगृह्णाति भूमिं यश्च प्रयच्छति। उभौ तौ पुण्यकर्माणौ नियतं स्वर्गगामिनो(नौ)
सर्वेषामेव दानानामेकजन्मानुगं फलम्। हाटकक्षितिगौरीणां सप्तजन्मानुगं फलम् ३३
यो न हिंस्यादहं निन्द्यात्मा भूतग्रामं चतुर्विधम्। तस्य देहाद्वियुक्तस्य भयं नास्ति कदाचन

---

* इतः परमाधिकं च. पुस्तके—" सौवर्णा यत्र प्रासादाः सोद्वा(पस्का)राश्च कामदाः। गन्धर्वाप्सरसो यत्र तत्र तिष्ठति भूमिदः " इति। + " सगरस्य दिलीपस्य ययातेर्नहुषस्य च " इति पाठश्च पुस्तके।

---

१ च. °त्रं गजाश्ववरवाहनम्। भू°। २ च. °स्य चिह्नानि फ°। ३ घ. °तरो नर्तयन्ति। ४ क. घ. छ. प्रवल्गन्ति। ५ ग. °रं सर्वात्पापादसंशयम्। प्रा°। ६ क. ख. ग. °राम्। स्व°। ७ ख. ग. घ. °दहं आत्मा।

अन्यायेन हृता भूमिर्यैर्नरैरपहारिता। हरन्तो हारयन्तश्च हन्युस्ते सप्तमं कुलम् ३५
हरते हारयेद्यस्तु मन्दबुद्धिस्तमोवृतः। स बद्धो वारुणैः पाशैस्तिर्यग्योनिषु जायते ३६
अश्रुभिः पतितैस्तेषां दानानामेवकीर्तनम्। ब्राह्मणस्य हृते क्षेत्रे हन्ति त्रिपुरुषं कुलम् ३७
वापीकूपसहस्रेण अश्वमेधशतेन च। गवां कोटिप्रदानेन भूमिहर्ता न शुध्यति ३८
गामेकां स्वर्णमेकं वा भूमेरप्यर्धमङ्गुलम्। हरन्नरकमायाति यावदाभूतसंप्लवम् ३९
हुतं दत्तं तपोऽधीतं यत्किंचिद्धर्मसंचितम्। अर्धाङ्गुलस्य सीमाया हरणेन प्रणश्यति ४०
गोवीथिं ग्रामरथ्यां च श्मशानं गोपितं तथा। संपीड्य नरकं याति यावदाभूतसंप्लवम्
ऊषरे निर्जले स्थाने प्रस्तं सस्यं विवर्जयेत्। जलाधारश्च कर्तव्यो व्यासस्य वचनं यथा
पञ्च कन्यानृते हन्ति दश हन्ति गवानृते। शतमश्वानृते हन्ति सहस्रं पुरुषानृते ४३
हन्ति जातानजातांश्च हिरण्यार्थेऽनृतं वदन्। सर्वं भूम्यनृते हन्ति मा स्म भूम्यनृतं वदीः
ब्रह्मस्वे मा रतिं कुर्यात्प्राणैः कण्ठगतैरपि। अनौषधमभैषज्यं विषमेतद्धलाहलम् ४५
न विषं विषमित्याहुर्ब्रह्मस्वं विषमुच्यते। विषमेकाकिनं हन्ति ब्रह्मस्वं पुत्रपौत्रकम् ४६
लोहचूर्णाश्मचूर्णं च विषं च जरयेन्नरः। ब्रह्मस्वं त्रिषु लोकेषु कः पुमाञ्जरयिष्यति ४७
*मन्युप्रहरणा विप्रा राजानः शस्त्रपाणयः। शस्त्रमेकाकिनं हन्ति विप्रमन्युः कुलत्रयम् ४८
मन्युप्रहरणा विप्राश्चक्रप्रहरणो हरिः। चक्रात्तीव्रतरो मन्युस्तस्माद्विप्रं न कोपयेत् ४९
अग्निदग्धाः प्ररोहन्ति सूर्यदग्धास्तथैव च। मन्युदग्धस्य विप्राणामङ्कुरो न प्ररोहति ५०
अग्निर्दहति तेजसा सूर्यो दहति रश्मिभिः। राजा दहति दण्डेन विप्रो दहति मन्युना ५१
ब्रह्मस्वेन तु यत्सौख्यं देवस्वेन तु या रतिः। तद्धनं कुलनाशाय भवत्यात्मविनाशनम्
ब्रह्मस्वं ब्रह्महत्या च दरिद्रस्य च यद्धनम्। गुरुमित्रहिरण्यं च स्वर्गस्थमपि पीडयेत् ५३
ब्रह्मस्वेन तु यच्छिद्रं तच्छिद्रं न प्ररोहति। प्रच्छादयति तच्छिद्रमन्यत्र तु विसर्पति ५४
ब्रह्मस्वेन तु पुष्टानि साधनानि बलानि च। सङ्ग्रामे तानि लीयन्ते सिकतासु यथोदकम्
श्रोत्रियाय कुलीनाय दरिद्राय च वासव। संतुष्टाय विनीताय सर्वभूतहिताय च ५६
वेदाभ्यासस्तपो ज्ञानमिन्द्रियाणां च संयमः। ईदृशाय सुरश्रेष्ठ यद्दत्तं हि तदक्षयम् ५७
आमपात्रे यथा न्यस्तं क्षीरं दधि घृतं मधु। विनश्येत्पात्रदौर्बल्यात्तच्च पात्रं विनश्यति ५८
एवं गां च हिरण्यं च वस्त्रमन्नं महीं तिलान्। अविद्वान्प्रतिगृह्णाति भस्मी भवति काष्ठवत्
यस्य चैव गृहे मूर्खो दूरे चापि बहुश्रुतः। बहुश्रुताय दातव्यं नास्ति मूर्खे व्यतिक्रमः ६०
कुलं तारयते धीरः सप्त सप्त च वासव॥ ६१

* न विद्यत एतद्वचनं क. पुस्तके।

१ ग. अश्रुभिः। २ ग. °मपर्का°। ३ ग. °म्। रुन्धम°। ४ क. ष. उखरे। ५ क. ख. घ. °रस्य क°। ६ ग. कुर्याः प्राणैः। ७ ग. °लक्षयम्। ८ घ. °पो दान°।

यस्तडागं नवं कुर्यात्पुराणं वाऽपि खानयेत् । स सर्वं कुलमुद्धृत्य स्वर्गे लोके महीयते ६२
वापीकूपतडागानि उद्यानोपवनानि च । पुनःसंस्कारकर्ता च लभते मौलिकं फलम् ६३
निदाघकाले पानीयं यस्य तिष्ठति वासव । स दुर्गविषमं कृत्स्नं न कदाचिदवाप्नुयात् ६४
एकाहं तु स्थितं तोयं पृथिव्यां राजसत्तम । कुलानि तारयेत्तस्य सप्त सप्त पराण्यपि ६५
दीपालोकप्रदानेन वपुष्मान्स भवेन्नरः । प्रोक्षणीयप्रदानेन स्मृतिं मेधां च विन्दति ६६
कृत्वाऽपि पापकर्माणि यो दद्यादन्नमर्थिने । ब्राह्मणाय विशेषेण न स पापेन लिप्यते
भूमिर्गावस्तथा दाराः प्रसह्य ह्रियते यदा । न चाऽऽवेदयते यस्तु तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ६८
निवेदितस्तु राजा वै ब्राह्मणैर्मन्युपीडितैः । न निवारयते यस्तु तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ६९
उपस्थिते विवाहे च यज्ञे दाने च वासव । मोहाच्चरति विघ्नं यः स मृतो जायते कृमिः ७०
धनं फलति दानेन जीवितं जीवरक्षणात् । रूपमैश्वर्यमारोग्यमहिंसाफलमश्नुते ७१
फलमूलाशनात्पूज्यं(ज्यो) स्वर्गः सत्येन लभ्यते । प्रायोपवेशनाद्राज्यं सर्वत्र सुखमश्नुते ७२
गवाढ्यः शक्र दीक्षायाः स्वर्गगामी तृणाशनः । स्त्रियस्त्रिषवणस्नायी वायुं पीत्वा क्रतुं लभेत् ७३
नित्यस्नायी भवेदर्कः संध्ये द्वे च जपन्द्विजः । नैवं साधयते राज्यं नाकपृष्ठमनाशके ७४
अग्निप्रवेशे नियतं ब्रह्मलोके महीयते । रसानां प्रतिसंहारे पशून्पुत्रांश्च विन्दति ७५
नाके चिरं स वसते उपवासी च यो भवेत् । सततं चैकशायी यः स लभेदीप्सितां गतिम्
वीरासनं वीरशय्यां वीरस्थानमुपाश्रितः । अक्षय्यास्तस्य लोकाः स्युः सर्वकामगमा-स्तथा ७७
उपवासं च दीक्षां च अभिषेकं च वासव । कृत्वा द्वादश वर्षाणि वीरस्थानाद्विशिष्यते ७८
अधीत्य सर्ववेदान्वै सद्यो दुःखात्प्रमुच्यते । पावनं चरते धर्मं स्वर्गलोके महीयते ७९
बृहस्पतिमतं पुण्यं ये पठन्ति द्विजातयः । चत्वारि तेषां वर्धन्ते आयुर्विद्या यशो बलम् ८०

इति बृहस्पतिप्रणीतं धर्मशास्त्रं संपूर्णम् ॥

समाप्तेयं बृहस्पतिस्मृतिः ।

---

१ ग. °डाकं न°। २ घ. मौक्तिकं । ३ घ. °न चक्षुष्मा°। ४ ग. छ. स्वर्गं । ५ ग. छ. न तत्साध°।
६ ख. रसनां । ७ क. रमति । ८ क. स्युः स्वर्गकामाग° । ९ ख. क. °कामग° । १० घ. °गतास्त° ।

ॐ तत्सद्ब्रह्मणे नमः ।

यमस्मृतिः ।

श्रुतिस्मृत्युदितं धर्मं वर्णानामनुपूर्वशः । प्राब्रवीदृषिभिः पृष्टो मुनीनामग्रणीर्यमः १
यो भुञ्जानोऽशुचिर्वाऽपि चण्डालं पतितं स्पृशेत् । क्रोधादज्ञानतो वाऽपि तस्य वक्ष्यामि
निष्कृतिम् २
षड्रात्रं वा त्रिरात्रं वा यथासंख्यं समाचरेत् । स्नात्वा त्रिषवणं विप्रः पञ्चगव्येन
शुध्यति ३
भुञ्जानस्य तु विप्रस्य कदाचित्स्रवते गुदम् । उच्छिष्टत्वेऽशुचित्वे च तस्य शौचं विनि-
र्दिशेत् ४
पूर्वं कृत्वा द्विजः शौचं पश्चादप उपस्पृशेत् । अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ५
निगिरन्यदि मेहेत भुक्त्वा वा मेहने कृते । अहोरात्रोषितो भूत्वा जुहुयात्सर्पिषाऽऽहुतीः
यदा भोजनकाले स्यादशुचिर्ब्राह्मणः क्वचित् । भूमौ निधाय तद्ग्रासं स्नात्वा शुद्धिम-
वाप्नुयात् ७
भक्षयित्वा तु तद्ग्रासमुपवासेन शुध्यति । अशित्वा चैव तत्सर्वं त्रिरात्रेणैव शुध्यति ८
अश्नतश्चेद्विरेकः स्यादस्वस्थस्त्रिशतं जपेत् । स्वस्थस्त्रीणि सहस्राणि गायत्र्याः शोधनं
परम् ९
चण्डालैः श्वपचैः स्पृष्टो विण्मूत्रे तु कृते द्विजः । त्रिरात्रं तु प्रकुर्वीत भुक्त्वोच्छिष्टः षडा-
चरेत् १०
उदक्यां सूतिकां वाऽपि संस्पृशेदन्त्यजो यदि । त्रिरात्रेण विशुद्धिः स्यादिति शातात-
पोऽब्रवीत् ११
रजस्वला तु संस्पृष्टा श्वमातङ्गादिवायसैः । निराहारा शुचिस्तिष्ठेत्कालस्नानेन शुध्यति
रजस्वले यदा नार्यावन्योन्यं स्पृशते(तः) क्वचित् । शुध्यतः पञ्चगव्येन ब्रह्मकूर्चेन चोपरि
उच्छिष्टेन च संस्पृष्टा कदाचित्स्त्री रजस्वला । कृच्छ्रेण शुद्धिमाप्नोति शूद्रा दानोपवासतः
अनुच्छिष्टेन संस्पृष्टे स्नानं येन विधीयते । तेनैवोच्छिष्टसंस्पृष्टः प्राजापत्यं समाचरेत् १५
ऋतौ तु गर्भशङ्कित्वात्स्नानं मैथुनिनः स्मृतम् । अनृतौ तु स्त्रियं गत्वा शौचं मूत्रपुरीषवत्
उभावप्यशुची स्यातां दंपती शयनं गतौ । शयनादुत्थिता नारी शुचिः स्यादशुचिः
पुमान् १६

---

१ ख. ग. °रात्रमशुचिर्भवेत् । अ° । २ ग. भुक्तोच्छि° ।

भर्तुः शरीरशुश्रूषां दौरात्म्यादमकुर्वती । दण्ड्या द्वादशकं नारी वर्षं त्याज्या धनं विना
त्यजन्तोऽपतितान्बन्धून्दण्ड्या उत्तमसाहसम् । पिता हि पतितः कामं न तु माता कदा-
चन १९
आत्मानं घातयेद्यस्तु रज्ज्वादिभिरुपक्रमैः । मृतोऽमेध्येन लेप्तव्यो जीवतो द्विशतं[1] दमः
दण्ड्यास्तत्पुत्रमित्राणि प्रत्येकं पणिकं दमम् । प्रायश्चित्तं ततः कुर्युर्यथाशास्त्रप्रचोदितम्
जलाद्युद्बन्धनभ्रष्टाः प्रव्रज्यानाशकच्युताः । विषप्रपतनप्रायशस्त्रघातहताश्च ये २२
नवैते प्रत्यवसिताः सर्वलोकबहिष्कृताः । चान्द्रायणेन शुध्यन्ति तप्तकृच्छ्रद्वयेन वा २३
उभयावसितः पापः[2] श्यामाच्छबलकाच्च्युतः । चान्द्रायणाभ्यां शुध्येत दत्त्वा धेनुं तथा
वृषम् २४
श्वशृगालप्लवङ्गाद्यैर्मानुषैश्च रतिं विना । दष्टः स्नात्वा शुचिः सद्यो दिवा संध्यासु रात्रिषु
अज्ञानाद्ब्राह्मणो भुक्त्वा चण्डालान्नं कदाचन । गोमूत्रयावकाहारो मासार्धेन विशुध्यति
गोब्राह्मणगृहं दग्ध्वा[3] मृतं चो(तश्चो)द्बन्धनादिना । पाशांश्छित्त्वा तथा तस्य कृच्छ्रमेकं
चरेद्द्विजः २७
चण्डालपुक्कसानां च भुक्त्वा गत्वा च योषितम् । कृच्छ्राब्दमाचरेज्ज्ञानादज्ञानादैन्दव-
द्वयम् २८
कापालिकान्नभोक्तॄणां तन्नारीगामिनां(णां) तथा । कृच्छ्राब्दमाचरेज्ज्ञानादज्ञानादैन्दव-
द्वयम् २९
अगम्यागमने विप्रो मद्यगोमांसभक्षणे । तप्तकृच्छ्रपरिक्षिप्तो मौर्वी(ञ्जी)होमेन शुध्यति ३०
महापातककर्तारश्चत्वारो[4]ऽप्यविशेषतः । अग्निं प्रविश्य शुध्यन्ति स्थित्वा वा महति क्रतौ
रहस्यकरणेऽप्येवं मासमभ्यस्य पूरुषः ।[5] अघमर्षणसूक्तं वा शुध्येदन्तर्जले स्थितः ३२
रजकश्चर्मकारश्च नटो बुरुड एव च । कैवर्तमेदभिल्लाश्च सप्तैते अन्त्यजाः स्मृताः ३३
भुक्त्वा चैषां स्त्रियो गत्वा पीत्वाऽपः प्रतिगृह्य च । कृच्छ्राब्दमाचरेज्ज्ञानादज्ञानादैन्दव-
द्वयम् ३४
मातरं गुरुपत्नीं च स्वसृ[6]दुहितरौ स्नुषाम् । गत्वैताः प्रविशेदग्निं नान्या शुद्धिर्विधीयते ३५
राज्ञीं[7](ज्ञीं) प्रव्रजितां धात्रीं तथा वर्णोत्तमामपि । कृच्छ्रद्वयं प्रकुर्वीत सगोत्रामभिगम्य च ३६
अन्यासु पितृगोत्रासु मातृगोत्रगतास्वपि । परदारेषु सर्वेषु कृच्छ्रं सांतपनं चरेत् ३७
वेश्याभिगमने पापं व्यपोहन्ति द्विजातयः । पीत्वा सकृत्सुतप्तं च पञ्चरात्रं कुशोदकम् ३८

---

१ ख. 'कं द्विशतं द' । २ ख. ग. पापश्या' । ३ क. दग्ध्वा । ४ क. °रोऽथ वि° । ५ ख. 'तेमव' ।
६ क. स्वसृर्दुहि' । ७ क. दासीं ।

गुरुतल्पव्रतं केचित्केचिद्ब्रह्महणो व्रतम् । गोघ्नस्य केचिदिच्छन्ति केचिच्चैवावकीर्णिनः
दण्डादूर्ध्व[1]प्रहारेण यस्तु गां विनिपातयेत् । द्विगुणं गोव्रतं तस्य प्रायश्चित्तं विनिर्दिशेत् ४०
अङ्गुष्ठमात्रस्थूलस्तु बाहुमात्रप्रमाणकः । सार्द्रश्च सपलाशश्च गोदण्डः परिकीर्तितः ४१
गवां निपातने चैव गर्भोऽपि संपतेद्यदि । एकैकशश्चरेत्कृच्छ्रं यथापूर्वं तथा पुनः ४२
पादमुत्पन्नमात्रे तु द्वौ पादौ गात्रसंभवे[2] । पादोनं कृच्छ्रमाचष्टे हत्वा गर्भमचेतनम् ४३
अङ्गप्रत्यङ्गसंपूर्णे गर्भे रेतःसमन्विते । एकैकशश्चरेत्कृच्छ्रमेषा गोघ्नस्य निष्कृतिः ४४
बन्धने रोधने चैव पोषणे वा गवां रुजा । संपद्यते चेन्मरणं निमित्ती नैव लिप्यते ४५
मूर्छितः पतितो वाऽपि दण्डेनाभिहतस्तथा । उत्थाय षट्पदं गच्छेत्सप्त पञ्च दशापि वा
ग्रासं वा यदि गृह्णीयात्तोयं वाऽपि पिबेद्यदि । पूर्वव्याधिप्रनष्टानां प्रायश्चित्तं न विद्यते ४७
काष्ठलोष्टाश्मभिर्गावः शस्त्रैर्वा निहता यदि । प्रायश्चित्तं कथं तत्र शास्त्रे शास्त्रे निगद्यते ४८
काष्ठे सांतपनं कुर्यात्प्राजापत्यं तु लोष्टके । तप्तकृच्छ्रं तु पाषाणे शस्त्रे चाप्यतिकृच्छ्रकम् ४९
औषधं स्नेहमाहारं दद्द्गोब्राह्मणेषु तु । दीयमाने विपत्तिः स्यात्प्रायश्चित्तं न विद्यते ५०
तैलभैषज्य[3]पाने च भेषजानां च भक्षणे । निःशल्यकरणे चैव प्रायश्चित्तं न विद्यते ५१
वत्सानां कण्ठबन्धेन क्रियया भेषजेन तु । सायं संगोपनार्थं च न दोषो रोधबन्धयोः ५२
पादे चैवास्य रोमाणि द्विपादे श्मश्रु केवलम् । त्रिपादे तु शिखावर्जं मूले सर्वं समाचरेत् ५३
सर्वान्केशान्समुद्धृत्य च्छेदयेदङ्गुलद्वयम् । एवमेव हि नारीणां मुण्डमुण्डापनं स्मृतम् ५४
न स्त्रिया वपनं कार्यं न च वीरासनं तथा । न च गोष्ठे निवासं च(सश्च) न गच्छन्तीमनुव्रजेत्
राजा वा राजपुत्रो वा ब्राह्मणो वा बहुश्रुतः । अकृत्वा वपनं तेषां प्रायश्चित्तं विनिर्दिशेत्
केशानां रक्षणार्थं च द्विगुणं व्रतमादिशेत् । द्विगुणे तु व्रते चीर्णे द्विगुणैव तु दक्षिणा ५७
द्विगुणं चेन्न दत्तं च केशांश्च परिरक्षयेत् । पापं न क्षीयते हन्तुर्दाता च नरकं व्रजेत् ५८
अश्रौतस्मार्तविहितं प्रायश्चित्तं वदन्ति ये । तान्धर्मविघ्नकर्तॄंश्च राजा दण्डेन पीडयेत् ५९
न चेत्तान्पीडयेद्राजा कथंचित्काममोहितः । तत्पापं शतधा भूत्वा तमेव परिसर्पति ६०
प्रायश्चित्ते ततश्चीर्णे कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् । विंशतिं गा वृषं चैव दद्यात्तेषां च दक्षिणाम्
कृमिभिर्व्रणसंभूतैर्मक्षिकाभिश्च पातितैः । कृच्छ्रार्धं संप्रकुर्वीत शक्त्या दद्याच्च दक्षिणाम्
प्रायश्चित्तं च कृत्वा वै भोजयित्वा द्विजोत्तमान् । सुवर्णमाषकं दद्यात्ततः शुद्धिर्विधीयते
चण्डालश्वपचैः स्पृष्टे निशि स्नानं विधीयते । न वसेत्तत्र रात्रौ तु सद्यः स्नानेन शुध्यति
अथ वसेद्यदा रात्रावज्ञानादविचक्षणः । तदा तस्य तु तत्पापं शतधा परिवर्तते ६५
उद्गच्छन्ति हि नक्षत्राण्युपरिष्टाच्च ये ग्रहाः । संस्पृष्टे रश्मिभिस्तेषामुदके स्नानमाचरेत् ६६
कुड्यान्तर्जलवल्मीकमूषिकोत्करवर्त्मसु । श्मशाने शौचशेषे च न ग्राह्याः सप्त मृत्तिकाः

१ क. °दूर्ध्वं प्र° । २ ख. ग. संभवेद्य° । ३ क. ख. °षजयो° ।

इष्टापूर्तं तु कर्तव्यं ब्राह्मणेन प्रयत्नतः। इष्टेन लभते स्वर्गं पूर्ते मोक्षं समश्नुते ६८
वित्तापेक्षं भवेदिष्टं तडागं पूर्तमुच्यते। आरामश्च विशेषेण देवद्रोण्यस्तथैव च ६९
वापीकूपतडागानि देवतायतनानि च। पतितान्युद्धरेद्यस्तु स पूर्तफलमश्नुते ७०
शुक्लाया मूत्रं गृह्णीयात्कृष्णाया गोः शकृत्तथा । ताम्रायाश्च पयो ग्राह्यं श्वेताया दधि चो-
च्यते ७१
कपिलाया घृतं ग्राह्यं महापातकनाशनम्। सर्वतीर्थे नदीतोये कुशैर्द्रव्यं पृथक्पृथक् ७२
आहृत्य प्रणवेनैव उत्थाप्य प्रणवेन च। प्रणवेन समालोड्य प्रणवेन तु संपिबेत् ७३
पलाशे मध्यमे पर्णे भाण्डे ताम्रमये तथा। पिबेत्पुष्करपर्णे वा ताम्रे वा मृन्मये शुभे ७४
सूतके तु समुत्पन्ने द्वितीये समुपस्थिते। द्वितीये नास्ति दोषस्तु प्रथमेनैव शुध्यति ७५
जातेन शुध्यते जातं मृतेन मृतकं तथा। गर्भसंस्रवणे मासे त्रीण्यहानि विनिर्दिशेत् ७६
रात्रिभिर्मासतुल्याभिर्गर्भस्रावे विशुध्यति। रजस्युपरते साध्वी स्नानेन स्त्री रजस्वला
स्वगोत्राद्भ्रश्यते नारी विवाहात्सप्तमे पदे। स्वामिगोत्रेणकर्तव्यास्तस्याः पिण्डोदकं(क)-
क्रियाः ७८
द्वे पितुः पिण्डदानं(ने)स्यात्पिण्डे पिण्डे द्विनामता। षण्णां देयास्त्रयः पिण्डा एवं दाता न
मुह्यति ७९
स्वेन भर्त्रा सह श्राद्धं माता भुक्त्वा सदैवतम्। पितामह्यपि स्वेनैव स्वेनैव प्रपितामही ८०
वर्षे वर्षे तु कुर्वीत मातापित्रोस्तु सत्कृतिम्। अदैवं भोजयेच्छ्राद्धं पिण्डमेकं तु निर्वपेत् ८१
नित्यं नैमित्तिकं काम्यं वृद्धिश्राद्धमथापरम्। पार्वणं चेति विज्ञेयं श्राद्धं पञ्चविधं बुधैः ८२
ग्रहोपरागे संक्रान्तौ पर्वोत्सवमहालये। निर्वपेत्त्रीन्नरः पिण्डानेकमेव मृतेऽहनि ८३
अनूढा न पृथक्कन्या पिण्डे गोत्रे च सूतके। पाणिग्रहणमन्त्राभ्यां स्वगोत्राद्भ्रश्यते ततः ८४
येन येन तु वर्णेन या कन्या परिणीयते। तत्समं सूतकं याति तथा पिण्डोदकेऽपि च ८५
विवाहे चैव संवृत्ते चतुर्थेऽहनि रात्रिषु। एकत्वं सा व्रजेद्भर्तुः पिण्डे गोत्रे च सूतके ८६
प्रथमेऽह्नि द्वितीये वा तृतीये वा चतुर्थके। अस्थिसंचयनं कार्यं बन्धुभिर्हितबुद्धिभिः ८७
चतुर्थे पञ्चमे चैव सप्तमे नवमे तथा। अस्थिसंचयनं प्रोक्तं वर्णानामनुपूर्वशः ८८
एकादशाहे प्रेतस्य यस्य चोत्सृज्यते वृषः। मुच्यते प्रेतलोकात्स स्वर्गलोके महीयते ८९
*गङ्गातोयेषु यस्यास्थि प्लवते शुभकर्मणः। न तस्य पुनरावृत्तिर्ब्रह्मलोकात्कथंचन ९०
यावदस्थि मनुष्याणां गङ्गातोयेषु तिष्ठति। तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ९१

---

* एतद्वचनद्वयं न विद्यते क. पुस्तके।

---

१ ग. 'याः। द्विपितुः। २ ग. भुक्ता स°।

नाभिमात्रे जले स्थित्वा हृदयेनानुचिन्तयेत्। आगच्छन्तु मे पितरो गृह्णन्त्वेताञ्जला-
ञ्जलीन् ९२

हस्तौ कृत्वा सुसंयुक्तौ पूरयित्वा जलेन च। गोशृङ्गमात्रमुद्धृत्य जलमध्ये जलं क्षिपेत् ९३

आकाशे च क्षिपेद्वारि वारिस्थो दक्षिणामुखः। पितॄणां स्थानमाकाशं दक्षिणा दिक्त-
थैव च ९४

आपो देवगणाः प्रोक्ता आपः पितृगणास्तथा। तस्मादप्सु जलं देयं पितॄणां हितमिच्छता
दिवा सूर्यांशुभिस्तप्तं रात्रौ नक्षत्रमारुतैः। संध्ययोरप्युभाभ्यां च पवित्रं सर्वदा जलम्
स्वभावयुक्तमव्याप्तममेध्येन सदा शुचि। भाण्डस्थं धरणीस्थं वा पवित्रं सर्वदा जलम् ९७

देवतानां पितॄणां च जले दद्याज्जलाञ्जलीन्। असंस्कृतप्रमीतानां स्थले दद्याज्जलाञ्ज-
लीन् ९८

श्राद्धे हवनकाले च दद्यादेकेन पाणिना। उभाभ्यां तर्पणे दद्यादिति धर्मो व्यवस्थितः

इति यमप्रणीतं धर्मशास्त्रं समाप्तम् ॥

समाप्तेयं यमस्मृतिः।

ॐ तत्सद्ब्रह्मणे नमः ।

लघुविष्णुस्मृतिः ।

तत्र प्रथमोऽध्यायः ।

*विष्णुमेकाग्रमासीनं श्रुतिस्मृतिविदां वरम् । पप्रच्छुर्मुनयः सर्वे कलापग्रामवासिनः १
कृते युगे ह्यपक्षीणे लुप्तो धर्मः सनातनः । तेन चैश्वर्यमोहेन धर्मो न प्रतिमार्गितः २
त्रेतायुगेऽथ संप्राप्ते कर्तव्यश्चास्य संग्रहः । यथा संप्राप्यतेऽस्माभिस्तत्त्वतो वक्तुमर्हसि ३
वर्णाश्रमाणां यो धर्मो विशेषश्चैव यत्कृतः । भेदस्तथैव चैषां यस्तं नो ब्रूहि द्विजोत्तम ४
ऋषीणां समवेतानां त्वमेव परमो मतः । धर्मस्येह समस्तस्य नान्यो वक्ताऽस्ति सुव्रत ५
श्रुत्वा धर्मं चरिष्यामो यथावत्परिभाषितम् । तस्माद्ब्रूहि द्विजश्रेष्ठ धर्मकामा इमे द्विजाः
इत्युक्तो मुनिभिस्तैस्तु विष्णुः प्रोवाच तांस्तदा । अनघाः श्रूयतां धर्मो वक्ष्यमाणो मया क्रमात् ७
ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रश्चैव तथाऽपरः । एतेषां धर्मसारं यद्वक्ष्यमाणं निबोधत ८
ऋतौ ऋतौ तु संयोगाद्ब्राह्मणो जायते स्वयम् । तस्माद्ब्राह्मणसंस्कारं गर्भादौ तु प्रयोजयेत् ९
सीमन्तोन्नयनं कर्म न स्त्रीसंस्कार इष्यते । गर्भस्यैव तु संस्कारो गर्भे गर्भे प्रयोजयेत् १०
जातकर्म तथा कुर्यात्पुत्रे जाते यथोदितम् । बहिर्निष्क्रमणं चैव तस्य कुर्याच्छिशोः शुभम्
षष्ठे मासे च संप्राप्ते अन्नप्राशनमाचरेत् । तृतीयेऽब्दे च संप्राप्ते केशकर्म च कारयेत् १२
गर्भाष्टमे तथा कर्म ब्राह्मणस्योपनायनम् । द्विजत्वे त्वथ संप्राप्ते सावित्र्यामधिकारभाक्
गर्भादेकादशे सेके कुर्यात्क्षत्रियवैश्ययोः । कारयेद्द्विजकर्माणि ब्राह्मणेन यथाक्रमम् १४
शूद्रश्चतुर्थो वर्णस्तु सर्वसंस्कारवर्जितः । उक्तस्तस्य तु संस्कारो द्विजेष्वात्मनिवेदनम् १५
यो यस्य विहितो दण्डो मेखलाजिनधारणम् । सूत्रं वस्त्रं च गृह्णीयाद्ब्रह्मचर्येण यन्त्रितः
ब्राह्मे मुहूर्ते चोत्थाय चोपस्पृश्य पयस्तथा । त्रिरायम्य ततः प्राणांस्तिष्ठेन्मौनी समाहितः
अब्दैवतैः पवित्रैस्तु कृत्वाऽऽत्मपरिमार्जनम् । सावित्रीं च जपंस्तिष्ठेदासूर्योदयनात्पुरा
अग्निकार्यं ततः कुर्यात्प्रातरेव व्रतं चरेत् । गुरवे तु ततः कुर्यात्पादयोरभिवादनम् १९

* " ऋषिमेकाग्रमासीनं विष्णुं मतिमतां वरम् " इति पाठः ख. छ. पुस्तकयोः ।

१ च. °विशारदम् । २ ङ. °नः । कृते चै° । ३ छ. °न त्रै क्षीयमाणेन धर्मेण परमार्थतः । ४ ख. छ. °स्तत्त्वं नो व° । ५ ख. छ. °मचित्तानां । ६ क. परे । ए° । ७ ख. छ. °तकं कर्म कु° । ८ ख. छ. °ते तु वैदिकम् । ९ ख. छ. °णं कुर्यान्नामकर्म दशोर्ध्वतः । ष° । १० ख. छ. °नान्मुनिः । अ° ।

समित्कुशांश्चोदकुम्भमाहृत्य गुरवे व्रती । प्राञ्जलिः सम्यगासीन[1] उपस्थाय ततः सदा
यं यं ग्रन्थमधीयीत तस्य तस्य व्रतं चरेत् । सावित्र्युपक्रमात्सर्वं[2]मावेदग्रहणोत्तरम् २१
द्विजातिषु चरेद्भैक्षं भिक्षाकाले समागते[3]। निवेद्य गुरवेऽश्नीयात्संमतो गुरुणा व्रती २२
सायं संध्यामुपासीनो गायत्र्यष्टशतं जपेत् । द्विकालभोजनार्थं च तथैव पुनराहरेत् २३
वेदस्वीकरणे हृष्टो गुर्वधीनो गुरोर्हितः । निष्ठां तत्रैव यो गच्छेन्नैष्ठिकः स उदाहृतः २४
अनेन विधिना सम्य[4]क्कृत्वा वेदमधीत्य च । गृहस्थधर्ममाकाङ्क्षन्गुरुगेहादुपागतः २५
अनेनैव विधानेन कुर्याद्दारपरिग्रहम् । कुले महति संभूतां सवर्णां लक्षणान्विताम् २६
परिणीय तु षण्मासान्वत्सरं वा न संविशेत् । औदुम्बरायणो नाम ब्रह्मचारी गृहे गृहे
ऋतुकाले तु संप्राप्ते पुत्रार्थी संविशेत्तदा । जाते पुत्रे तथा कुर्या[5]दग्न्याधेयं गृहे वसन् २८
पुत्रे जातेऽनृतौ गच्छन्संप्रदुष्येत्सदा गृही । चतुर्थे ब्रह्मचारी च गृहे तिष्ठ[6]न्नपि स्मृतः २९

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

(अथ द्वितीयोऽध्यायः ।)

अतः परं प्रवक्ष्यामि गृहिणां धर्ममुत्तमम् । प्राजापत्यपदस्थानं सम्यक्कृत्यं निबोधत १
सर्वः कल्ये समुत्थाय कृतशौचः समाहितः । स्नात्वा संध्यामुपासीत सर्वकालमतन्द्रितः
अज्ञानाद्यदि वा मोहाद्रात्रौ यद्दुरितं कृतम् । प्रातः स्नानेन तत्सर्वं शोधयन्ति द्विजोत्तमाः
प्रविश्याथाग्निहोत्रं तु हुत्वाऽग्निं विधिवत्ततः । शुचौ देशे समासीनः स्वाध्यायं शक्ति-
तोऽभ्यसेत् ४
स्वाध्यायान्ते समुत्थाय स्नानं कृत्वा तु मन्त्रवित् । देवानृषीन्पितॄंश्चैव तर्पयेत्तिलवारिणा
मध्याह्ने त्वथ संप्राप्ते शिष्टं भुञ्जीत वाग्यतः।भुक्तोपविष्टो विश्रान्तो ब्रह्म किंचिद्विचारयेत्
इतिहासं प्रयुञ्जीत त्रिकालसमये गृही ॥ ७
काले चतुर्थे संप्राप्ते गृहे वा यदि वा बहिः । आसीनः पश्चिमां संध्यां गायत्रीं शक्तितो
जपेत् ८
हुत्वा चाथाग्निहोत्रं तु कृत्वा चाग्निपरिक्रियाम् । बलिं च विधिवद्दत्त्वा भुञ्जीत विधिपू-
र्वकम् ९
दिवा वा यदि वा रात्रावतिथिस्त्वाव्रजेद्यदि । तृणभूवारिवाग्भिस्तु पूजयेत्तं यथाविधि
कथाभिः प्रीतिमाहृत्य विद्यादीनि विचारयेत् । संनिवेश्याथ विप्रं तु संविशेत्तदनुज्ञया

---

१ क. ङ. 'स्रीत उ॰' । २ छ. '॰त्सर्वोऽप्यध्येतव्योऽञ्जसा तथा । द्वि॰' । ३ ख. छ. '॰माहितः । वि॰' ।
४ ख. छ. '॰म्यग्भक्त्या वे॰' । ५ ङ. '॰र्याग्नामधे॰' । ६ ख. छ. तिष्ठेन्न विस्मयेत् । इ॰' ।

यदि योगी तु संप्राप्तो भिक्षार्थी समुपागतः।योगिने पूजयेन्नित्यमन्यथा किल्बिषी भवेत्
पुरे वा यदि वा ग्रामे योगी संनिहितो भवेत् । पूता नित्यं भवन्त्येवं सर्वे चैव निवासिनः
तस्मात्संपूजयेन्नित्यं योगिनं गृहमागतम् । तस्मिन्प्रयुक्ता पूजा या साऽक्षयायोपकल्पते
गृहमेधिनां तु यत्प्रोक्तं स्वर्गसाधनमुत्तमम्। ब्राह्मे मुहूर्ते चोत्थाय तत्सर्वं सम्यगाचरेत् १५
*चतुष्प्रकारं भिद्यन्ते गृहिणो धर्मसाधकाः। वृत्तिभेदेन सततं ज्यायांस्तेषां परः परः १६
कुसूलधान्यको वा स्यात्कुम्भीधान्यक एव वा । त्र्यहैहिको वाऽपि भवेत्सद्यःप्रक्षालकोऽथ वा १७
श्रौतं स्मार्तं च यत्किंचिद्विधानं धर्मसाधनम्। गृहे तद्वसता कार्यमन्यथा दोषभाग्भवेत् १८
एवं विप्रो गृहस्थस्तु शान्तः शुक्लाम्बरः शुचिः। +प्रजापतेः परं स्थानं संप्राप्नोति न संशयः १९

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

(अथ तृतीयोऽध्यायः।)

गृहस्थो ब्रह्मचारी वा वनवासं यदाऽऽचरेत्। चीरवल्कलधारी स्यादकृष्टान्नाशनो मुनिः
गत्वा च विजनं स्थानं पञ्च यज्ञान्न हापयेत्। अग्निहोत्रं च जुहुया[3]दन्ननीवारकादिभिः २
श्रावणेनाग्निमादाय ब्रह्मचारी वने स्थितः। पञ्चयज्ञविधानेन यज्ञं कुर्यादतन्द्रितः ३
[4]संचितं तु यदारण्यं भुक्त्यर्थं विधिवद्[6]द्विजे। त्यजेदाश्वयुजे मासि वन्यमन्यत्समाहरेत् ४
आकाशशायी वर्षासु हेमन्ते च जलेशयः। ग्रीष्मे पञ्चाग्निमध्यस्थो भवेन्नित्यं वने वसन् ५
कृच्छ्रं चान्द्रायणं चैव तुलापुरुषमेव च । अतिकृच्छ्रं प्रकुर्वीत त्यक्त्वा[7] कामाञ्शुचिस्ततः
त्रिसंध्यं स्नानमातिष्ठत्सहिष्णुर्भूतजान्गुणान्। पूजयेदतिथींश्चैव ब्रह्मचारी [8]वनं गतः ७
प्रतिग्रहं न गृह्णीयात्परेषां किंचिदात्मवान्। दाता चैव भवेन्नित्यं श्रद्दधानः प्रियंवदः ८
रात्रौ स्थण्डिलशायी स्यात्प्रपदैस्तु दिनं क्षिपेत् । वीरासनेन[9] तिष्ठेद्वा क्लेशमात्मन्यचिन्तयन् ९

---

* एतदर्धस्थानेऽयं पाठश्छ पुस्तके—" चतुष्प्रकाराञ्शिक्षेत गृही च धर्मसाधनान् " इति। +एतदर्धस्थानेऽयं पाठश्छ. पुस्तके—"प्राजापत्यं परं स्थानं प्राप्नोति विजितेन्द्रियः " इति।

---

१ क. ग. ङ. चैतन्निवा° २ क. °क्षय्या या प्रकल्पयेत्। गृ°। ३ ख. छ. °याच्छ्यामनी°। ४ ख. छ. संभृता श्रावणे मासि भु°। ५ ख. छ. °वद्गृही । त्यजेदाश्वयुजे मासि भान्यं वन्यं समा°। ६ क. °ने। स तदा°। ७ छ. °क्त्वा मानं शुचि°। ८ ख. छ. वशं। ९ छ. °नेनोपतिष्ठेत्क्लेशान्नाऽऽत्मनि चिन्तयेत्। क्ले°।

केशरोमनखश्मश्रु न च्छिन्द्यान्नापि कर्तयेत्। त्यजञ्शरीरसौहार्दं[2] वनवासरतः शुचिः १०
चतुष्प्रकारं भिद्यन्ते[1] मुनयः संशितव्रताः। अनुष्ठानविशेषेण श्रेयांस्तेषां परः परः ११
वार्षिकं वन्यमाहारमाहृत्य विधिपूर्वकम्। वनैस्थ[3]धर्ममातिष्ठन्क्षपेत्कालं जितेन्द्रियः १२
भूरिसंवार्षिकश्चायं वनस्थः सर्वकर्मकृत्। आदेहपतनं तिष्ठेत्काङ्क्षन्मोक्षं दृढव्रतः १३
षण्मासांस्तु ततश्चान्यः पञ्चयज्ञक्रियापरः। काले चतुर्थे भुञ्जानो देहं त्यजति धर्मतः १४
त्रिंशद्दिनार्थमाहृत्य वन्यान्नानि मुनिव्रतः। निर्वर्त्य सर्वकार्याणि स्याच्च षष्ठान्नभोजनः
दिनार्थमन्नमादाय पञ्चयज्ञक्रियारतः। सद्यःप्रक्षालको नाम चतुर्थः परिकीर्तितः १६
एवमेते हि वै मान्या मुनयः संशितव्रताः ॥ १७

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

(अथ चतुर्थोऽध्यायः।)

यथोत्तमानि स्थानानि प्राप्नुवन्ति दृढव्रताः। ब्रह्मचारी गृहस्थो वा वानप्रस्थो[10] मुनिस्तथा
विरक्तः सर्वकामेषु पारिव्राज्यं समाचरेत् ॥ १
आत्मन्यग्नीन्समारोप्य दत्त्वा वाऽभयदक्षिणाम्। चतुर्थमाश्रमं गच्छेद्ब्राह्मणः प्रव्रजन्गृ-
हात् २
आचार्येण समादिष्टं लिङ्गं यत्नात्समाश्रयेत्। शौचमाश्रयसंबद्धं यतिधर्मांश्च शिक्षयेत् ३
अहिंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यमफल्गुता। दया च सर्वभूतेषु नित्यमेतद्यतिश्चरेत् ४
ग्रामान्ते वृक्षमूले च नित्यकालनिकेतनः। पर्यटेत्कीटवद्भूमिं वर्षास्वेकत्र संविशेत् ५
वृद्धानामातुराणां च भीरूणां सङ्गवर्जिनाम्[11]। ग्रामे वाऽपि पुरे वाऽपि वासो नैकत्र दुष्यति
कौपीनाच्छादनं वासः कन्थां सं(शी)तापहारिणीम्। पादुके चापि गृह्णीयात्कुर्यान्नान्य-
स्य संग्रहः(म्) ७
संभाषणं सह स्त्रीभिरालम्भप्रेक्षणे तथा। नृत्यं गानं सभासेवां[12] परिवादांश्च वर्जयेत् ८
वानप्रस्थगृहस्थाभ्यां प्रीतिं यत्नेन वर्जयेत्। एकाकी विचरेन्नित्यं त्यक्त्वा सर्वपरिग्रहम्
याचितायाचिताभ्यां तु भिक्षया कल्पयेत्स्थितिम्। साधुकारं याचितं स्यात्प्राक्प्रणीत-
मयाचितम् १०

---

१ ख. छ. भिक्षन्ति। २ ख. श्रेयाञ्श्रेयांस्ततः परः। वा°। ३ ख. °नस्थैर्मौनमा°। ४ छ. °धर्मे वा ति°। ५ छ. भूमिजं वार्षिकं वाऽपि व°। ६ क. ग. घ. °रिसवा°। ७ क. °मैवित्। ८ छ. °तना-स्तिष्ठेन्मृत्युं चैव न काङ्क्षयेत्। ९ ख. ङ. °यापरः। स°। १० क ख. °स्थो यतिस्त°। ११ क. °वर्तिना°। १२ छ. समाजं वा दिवा निद्रां विवर्जये°।

चतुर्विधा भिक्षुकाः स्युः कुटीचकबहूदकौ । हंसः परमहंसश्च पश्चाद्यो यः स उत्तमः ११
एकदण्डी भवेद्वाऽपि त्रिदण्डी चापि वा भवेत् । त्यक्त्वा सर्वसुखास्वादं पुत्रैश्वर्यसुखं
त्यजेत् १२
अपत्येषु वसन्नित्यं ममत्वं यत्नतस्त्यजेत् । नान्यस्य गेहे भुञ्जीत भुञ्जानो दोषभाग्भवेत्
कामं क्रोधं च लोभं च तथेर्ष्यासत्यमेव च । कुटीचकस्त्यजेत्सर्वं पुत्रार्थं चैव सर्वतः १४
भिक्षाटनादिकेऽशक्तो यतिः पुत्रेषु संन्यसेत् । कुटीचक इति ज्ञेयः परिव्राट्त्यक्तबान्धवः
त्रिदण्डं कुण्डिकां चैव भिक्षाधारं तथैव च । सूत्रं तथैव गृह्णीयान्नित्यमेव बहूदकः १६
प्राणायामेऽप्यभिरतो गायत्रीं सततं जपेत् । विश्वरूपं हृदि ध्यायन्नयेत्कालं जितेन्द्रियः
ईषत्कृतकषायस्य लिङ्गमाश्रित्य तिष्ठतः । अन्नार्थं लिङ्गमुद्दिष्टं न मोक्षार्थमिति स्थितिः
त्यक्त्वा पुत्रादिकं सर्वं योगमार्गव्यवस्थितः । इन्द्रियाणि मनश्चैव कर्षन्हंसोऽभिधीयते
कृच्छ्रैश्चान्द्रायणैश्चैव तुलापुरुषसंज्ञकैः । अन्यैश्च शोषयेद्देहमाकाङ्क्षन्ब्रह्मणः पदम् २०
यज्ञोपवीतं दण्डं च वस्त्रं जन्तुनिवारणम् । अयं परिग्रहो नान्यो हंसस्य श्रुतिवेदिनः २१
आध्यात्मिकं ब्रह्म जपन्प्राणायामांस्तथाऽऽचरन् । वियुक्तः सर्वसङ्गेभ्यो योगी नित्यं
चरेन्महीम् २२
आत्मनिष्ठः स्वयं युक्तस्त्यक्तसर्वपरिग्रहः । चतुर्थोऽयं महानेषां ध्यानभिक्षुरुदाहृतः २३
त्रिदण्डं कुण्डिकां चैव सूत्रं चाथ कपालिकाम् । जन्तूनां वारणं वस्त्रं सर्वं भिक्षुरिदं
त्यजेत् २४
कौपीनाच्छादनार्थं च वासोऽर्धस्य परिग्रहम् । कुर्यात्परमहंसस्तु दण्डमेकं च धारयेत्
आत्मन्येवाऽऽत्मना बुद्ध्या परित्यक्तशुभाशुभः । अव्यक्तलिङ्गो व्यक्तश्च चरेद्भिक्षुः
समाहितः २६
प्राप्तपूजो न संतुष्येदलाभे त्यक्तमत्सरः । त्यक्ततृष्णः सदा विद्वान्मूकवत्पृथिवीं चरेत्
देहसंरक्षणार्थं तु भिक्षामीहेद्द्विजातिषु । पात्रमस्य भवेत्पाणिस्तेन नित्यं गृहानटेत् २८
अतैजसानि पात्राणि भिक्षार्थं कल्पयेन्मुनिः । सर्वेषामेव भिक्षूणां दार्वलाबुमयानि च २९
कांस्यपात्रे न भुञ्जीत आपद्यपि कथंचन । मलाशाः सर्व उच्यन्ते यतयः कांस्यभोजिनः
कांसिकस्य तु यत्पापं गृहस्थस्य तथैव च । *कांस्यभोजी यतिः सर्वं तयोः प्राप्नोति
किल्बिषम् ३१

* एतदर्धस्थानेऽयं पाठः ख. छ पुस्तकयोः—"कांस्यपात्रेषु भुञ्जानः प्राप्नयात्किल्बिषं सदा" इति ।

१ ख. छ. °चरव° । २ ङ. °क्ष श्रेयश्चैषां यथोत्तरम् । ए° । ३ ख. छ. °दण्डो गुरवे चै° । ४ ख. छ. समाहितः । ५ छ. °पं स्मरेन्नित्यं तथा च विजि° । ६ ख. छ. वासोभिक्षापरिग्रहः । कु° । ७ ख. छ. °द्विकां स° । ८ ग. ङ. °र्थे ह्यसवान्मनुः । स° । ९ क. °भोजनाः । कां° । १० ख. छ कांस्यकस्यापि यत्पात्रं गृ° ।

ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थो यतिस्तथा। उत्तमां वृत्तिमाश्रित्य पुनरावर्तयेद्यदि १२
आरूढपतितो ज्ञेयः सर्वधर्मबहिष्कृतः। निन्द्यश्च सर्वदेवानां पितॄणां च तथोच्यते १३
त्रिदण्डं लिङ्गमाश्रित्य जीवन्ति बहवो द्विजाः। न तेषामपवर्गोऽस्ति लिङ्गमात्रोपजी-
विनाम् १४
त्यक्त्वा लोकांश्च वेदांश्च विषयानीन्द्रियाणि च। आत्मन्येव स्थितो यस्तु प्राप्नोति परमं
पदम् १५

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमोऽध्यायः।

राज्ञां तु पुण्यवृत्तानां त्रिवर्गपरिकाङ्क्षिणाम्। वक्ष्यमाणस्तु यो धर्मस्तत्त्वतस्तं निबोधत
तेजः सत्यं धृतिर्दाक्ष्यं सङ्ग्रामेष्वनिवर्तिता। दानमीश्वरभावश्च क्षत्रधर्मः प्रकीर्तितः २
क्षत्रियस्य परो धर्मः प्रजानां परिपालनम्। तस्मात्सर्वप्रयत्नेन रक्षयेन्नृपतिः प्रजाः ३
त्रीणि कर्माणि कुर्वीत राजन्यस्तु प्रयत्नतः। दानमध्ययनं यज्ञं ततो(पो) योगनिषेवणम् ४
ब्राह्मणानां च संतुष्टिमाचरेत्सततं तथा। तेषु तुष्टेषु नियतं राज्यं कोशश्च वर्धते ५
वाणिज्यं कर्षणं चैव गवां च परिपालनम्। ब्राह्मणक्षत्रसेवा च वैश्यकर्म प्रकीर्तितम् ६
खलयज्ञं कृषीणां च गोयज्ञं चैव यत्नतः। कुर्याद्वैश्यश्च सततं गवां च शरणं तथा ७
ब्राह्मणक्षत्रवैश्यांश्च चरेन्नित्यममत्सरः। कुर्वंस्तु शूद्रः शुश्रूषां लोकाञ्जयति धर्मतः ८
पञ्चयज्ञविधानं तु शूद्रस्यापि विधीयते। तस्य प्रोक्तो नमस्कारः कुर्वन्नित्यं न हीयते ९
शूद्रोऽपि द्विविधो ज्ञेयः श्राद्धी चैवेतरस्तथा। श्राद्धी भोज्यस्तयोरुक्तो ह्यभोज्यो हीतरः
स्मृतः १०
प्राणानर्थांस्तथा दारान्ब्राह्मणाय निवेदयेत्। स शूद्रजातिर्भोज्यः स्यादभोज्यः शेष
उच्यते ११
कुर्याच्छूद्रस्तु शुश्रूषां ब्रह्मक्षत्रविशां क्रमात्। कुर्यादुत्तरयोर्वैश्यः क्षत्रियो ब्राह्मणस्य तु

---

१ ख. छ. °रिरक्षणम्। रक्षमा°। २ छ. °ध्वपलायनम्। दा°। ३ ख. छ. ज्ञेय श्राद्धश्चैवेतर-
स्तथा। आद्यो भोज्यः स विज्ञेयो भोज्यो हीनं त°। ४ ख. छ. °त्। न शूद्रो जातिभोज्यः। ५ क. सच्छू-
द्रजाति°।

आश्रमास्तु त्रयः प्रोक्ता वैश्यराजन्ययोस्तथा । पारिव्राज्याश्रमप्राप्तिर्ब्राह्मणस्यैव चोदिता १३

आश्रमाणामयं धर्मो मया प्रोक्तः सनातनः । यदत्राविदितं किंचित्तदन्ये[1]भ्यो गमिष्यथ

इति श्रीवैष्णवे धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

समाप्तेयं लघुविष्णुस्मृतिः ।

---

१ ङ, 'भ्यो विनिश्चयेत् ।

ॐ तत्सद्ब्रह्मणे नमः ।

लघुशङ्खस्मृतिः ।

+इष्टापूर्तौ तु कर्तव्यौ ब्राह्मणेन विशेषतः । इष्टेन लभते स्वर्गं मोक्षं पूर्तेन विन्दति १
एकाहमपि कौन्तेय भूमिष्ठमुदकं कुरु । कुलानि तारयेत्सप्त यत्र गौर्वितृपा भवेत् २
भूमिदानेन ये लोका गोदानेन च कीर्तिताः । ताँल्लोकान्प्राप्नुयुर्मर्त्याः पादपानां प्ररोहणे ३
वापीकूपतडागानि देवतायतनानि च । पतितान्युद्धरेद्यस्तु स पूर्तफलमश्नुते ४
अग्निहोत्रं तपः सत्यं वेदानां चैव धारणम् । आतिथ्यं वैश्वदेवं च इष्टमित्यभिधीयते ५
इष्टापूतो(र्ते) द्विजातीनां सामान्यौ(न्ये) धर्मसाधने । अधिकारी भवेच्छूद्रः पूर्तधर्मे न वैदिके ६
यावदस्थीनि गङ्गायां तिष्ठन्ति पुरुषस्य च । तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ७
देवतानां पितॄणां च जले दद्याज्जलाञ्जलिम् । असंस्कृतमृतानां च स्थले दद्याज्जलाञ्जलिम् ८
एकादशाहे प्रेतस्य यस्य चोत्सृज(ज्य)ते वृषः । मुच्यते प्रेतलोकाच्च स्वर्गलोकं स गच्छति
एष्टव्या बहवः पुत्रा यद्येकोऽपि गयां व्रजेत् । यजेत चाश्वमेधेन नीलं वा वृषमुत्सृजेत् १०
लोहितो यस्तु वर्णेन मुखे पुच्छे तु पाण्डुरः । श्वेतः खुरविषाणाभ्यां स वै नीलवृषः स्मृतः
नवश्राद्धं त्रिपक्षे च षण्मासे मासिकेऽब्दिके । पतन्ति पुरुषास्तस्य यो भुङ्क्तेऽनापदि द्विजः
यस्यैतानि न कुर्वीत एकोद्दिष्टानि षोडश । प्रेतत्वा न(त्वान्न) विमुच्येत कृतैः श्राद्धशतैरपि १३
एकोद्दिष्टं परित्यज्य पार्वणं कुरुते द्विजः । अमूलं तद्विजानीयात्स मातृपितृघातकः १४
सपिण्डीकरणादूर्ध्वं प्रतिसंवत्सरं सुतैः । प्रतिमासं यथा तस्य प्रतिसंवत्सरं तथा १५
सपिण्डीकरणादूर्ध्वं यत्र यत्रोपदीयते । तत्र तत्र त्रयं कुर्याद्वर्जयित्वा मृतेऽहनि १६
अमावास्यां क्षयो यस्य प्रेतपक्षे तथा यदि । सपिण्डीकरणादूर्ध्वं तस्योक्तः पार्वणो विधिः
त्रिदण्डग्रहणादेव प्रेतत्वं नैव जायते । प्राप्ते चैकादशदिने पार्वणं तु विधीयते १८
मातुः सपिण्डीकरणं कथं कार्यं भवेत्सुतैः । पितामहीसह(ह्यादिभि)स्तस्याः सपिण्डीकरणं स्मृतम् १९

+ लिखितस्मृतिश्लोकैः साम्यमस्यां दृश्यते ।

---

१ ख. 'कान्प्रयायु°' । २ ख. गा(दे° ।

कर्तव्यं भत्युर्प(तु ममी)तायाः सपिण्डीकरणं स्त्रियाः । मृताऽ(भर्त्राऽ?)पि हि न कर्तव्यं चरुमन्त्राहुतिव्रतैः २०
मातुः प्रथमतः पिण्डं निर्वपेत्पुत्रिकासुतः। द्वितीयं तु पितुस्तस्यास्तृतीयं तु पितुः पितुः २१
अथ चेन्मन्त्रविद्युक्तः शारीरैः पङ्क्तिदूषणैः। अदोषं तं यमः प्राह पङ्क्तिपावन एव सः २२
यानि यस्य पवित्राणि कुक्षौ तिष्ठन्ति भारत। तानि तस्यैव पूज्यानि न शरीराणि देहिनाम् २३
अग्नौकरणशेषं तु पितृपात्रे प्रदापयेत् । प्रतिपद्य पितॄणां च न दद्याद्वैश्वदेविके २४
मृन्मयेषु च पात्रेषु श्राद्धं भोजयते द्विजः। *अन्नदाताऽपहर्ता च भोक्ता च नरकं व्रजेत्
हस्तदत्तास्तु ये स्नेहा लवणव्यञ्जनादयः। दातारं नोपतिष्ठन्ति भोक्ता भुङ्क्ते च किल्बिषम् २६
आयसेन तु पात्रेण यदन्नमुपदीयते। भोक्ता विष्ठासमं भुङ्क्ते दाता च नरकं व्रजेत् २७
श्राद्धं कृत्वेतरश्राद्धे यस्तु भुङ्क्तेऽतिविह्वलः। पतन्ति पितरस्तस्य तं मासं रेतपायिनः २८
पुनर्भोजनमध्वानं भाराध्ययनमैथुनम् । दानं प्रतिग्रहो होमः श्राद्धं भुक्त्वाऽष्ट वर्जयेत्
व्याममात्रं समुत्सृज्य पिण्डांस्तत्र प्रदापयेत् । यत्र संस्पर्शनं वाऽपि प्राप्नुवन्ति न बिन्दवः
अपुत्रा ये मृताः केचित्पुरुषा वा स्त्रियोऽपि वा। तेभ्यश्चापि प्रकर्तव्यमेकोद्दिष्टं न पार्वणम्
मातुः श्राद्धं तु पूर्वस्मात्पितॄणां तदनन्तरम् । ततो मातामहानां च वृद्धौ श्राद्धत्रयं स्मृतम्
दशकृत्वः पिबेच्चापः सावित्र्याः श्राद्धभुग्द्विजः। ततः संध्यामुपासीत शुध्यते तदनन्तरम्
चान्द्रायणं नवश्राद्धे पराको मासिकेन तु। पक्षत्रयेऽपि कृच्छ्रः स्यादेकाहं पुनराब्दिके
अत ऊर्ध्वं न दोषः स्याच्छङ्खस्य वचनं त(य)था ॥ ३४
सर्वविप्रहतानां च शृङ्गिदंष्ट्रिसरीसृपैः । आत्मनस्त्यागिनां चैव श्राद्धमेषां न कारयेत्
उदकं पिण्डदानं च विप्रेभ्यो यच्च दीयते। नोपतिष्ठति तत्सर्वमन्तरिक्षे प्रलीयते ३६
नारायणबलिः कार्यो लोकग्रहभयान्नरैः। तथा तस्य भवेच्छ्रेयो नान्यथा वाऽब्रवीन्मनुः
गोभूहिरण्यहरणे क्षेत्रापणगृहस्य च। यमुद्दिश्य त्यजेत्प्राणांस्तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ३८
उद्यताः सह धावन्त एककार्येष्ववस्थिताः। यद्येकोऽपि +हनेत्तत्र सर्वे ते ब्रह्मघातकाः
बहूनामेककार्येषु यद्येको मर्मघातकः । सर्वे तेशुद्धिमि(मृ)च्छन्ति स एको ब्रह्मघातकः
महापातकसंस्पर्शे स्नानमेव विधीयते। संस्पृष्टस्तु यदा भुङ्क्ते कृच्छ्रं सांतपनं चरेत् ४१
चाण्डालभाण्डसंस्पृष्टं वापीकूपगतं जलम्। गोमूत्रयावकाहारस्त्रिरात्रेण विशुध्यति ४२

---

* अन्नदाता पुरोधाश्चेति पाठः क्वचिदुपलभ्यतेऽन्यत्र । + इदमार्षं ज्ञेयम् । हन्यादिति भाव्यम् ।

---

१ ख. °पत्यायाः । २ क. °तकम । स° ।

चाण्डालघटमध्यस्थं यत्तोयं पिबति द्विजः। तत्क्षणात्क्षप(क्षिप)ते यस्तु प्राजापत्यं समाचरेत् ४३

यदि न क्षिपते तोयं शरीरे यस्य जीर्यति। प्राजापत्यं न दातव्यं कृच्छ्र(च्छ्रं)सांतपनं स्मृतम्
चरेत्सांतपनं विप्रः प्राजापत्यं तु क्षत्रियः। तदर्धं तु चरेद्वैश्यः पादं शूद्रस्य दापयेत् ४५

यस्य चाण्डालि(ली)संयोगो भवेत्कश्चि(त्कचि)दकामतः। तस्य सांतपनं कृच्छ्रं स्मृतं शुद्ध्यर्थमात्मनः ४६

चाण्डालोदकसंस्पृष्टः स्नात्वा विप्रो विशुध्यति। [+तेनैवोच्छिष्टसंस्पृष्टः प्राजापत्यं समाचरेत् ४७

आजानु स्नानमार्थं स्यादानाभेश्च विशोधनम्। अत ऊर्ध्वं त्रिरात्रं स्याच्छरीरस्पर्शने मलम् ४८

रजस्वला तु संस्पृष्टा श्वानचाण्डालवायसैः। तावत्तिष्ठेन्निराहारः(रा) स्नात्वा कालेन शुध्यति] ४९

अस्थिभङ्गं गवां कृत्वा चाण्डालस्य च च्छेदनम्। पादमं चैव शूद्रस्य मासार्धं व्याप(याव)कं चरेत् ५०

यवसस्थापवोढव्यो यावद्दोहेत तद्गृहे(?)। तद्वर्णां च शुगां दत्वा ततः पापात्प्रमुच्यते ५१
हले वा शकटे चैव दुर्बलं यो नियोजयेत्। प्रत्यवाये समुत्पन्ने ततः प्राप्नोति गोवधम् ५२
अतिवाह्यातिदोहाभ्यां नासिकाभेदने तथा। नदीपर्वतसंरोधे पादोनं व्रतमाचेत् ५३
एकं च बहुभिः कैश्चिद्दैवाद्व्यापादितं क्वचित्। कृच्छ्रपादं तु हत्यायाश्चरेयुस्ते पृथक्पृथक्
एकपादं चरेद्रोधे द्वौ पादौ बन्धने चरेत्। योक्त्रे च पादहीनं स्याच्चरेत्सर्वं निपातने ५५
रोमाणि प्रथमे पादे द्वितीये च(चा) श्मघातनम्। तृतीयं(ये) तु शिखा धार्या सशिखं तु निपातने ५६

केशानां रक्षणार्थाय द्विगुणं व्रतमाचरेत्। द्विगुणव्रते समादिष्टे द्विगुणे(णा)दक्षिणा भवेत्
राजा वा राजपुत्रो वा ब्राह्मणो वा बहुश्रुतः। अकृत्वा वपनं तेषां प्रायश्चित्तं न विद्यते
अन्येषां नखकर्णानां बाहोर्निर्मोचने तथा। सायं संगोपनार्थाय न दुष्येद्रोधबन्धयोः ५९
यन्त्रिते गोचिकित्सार्था मूढगर्भाविमोचने। यत्ने कृते विपद्येत प्रायश्चित्तं न विद्यते ६०
औषधं स्नेहमाहारं दत्तं गोब्राह्मणाय च। यदि कश्चि(काचि)द्विपत्तिः स्यात्प्रायश्चित्तं न विद्यते ६१
स्नेहाद्वा यदि वा लोभाद्भयादज्ञानतोऽपि वा। कुर्वन्त्यनुग्रहं ये तु तत्पापं तेषु गच्छति ६२

+ एतच्चिह्नान्तर्गतं न विद्यते क. पुस्तके।

१ ख. एकवद्बहु। २ क. 'ये स्म'।

बालस्त्वन्तर्दशाहे तु प्रेतत्वं यदि गच्छति । सद्य एव विशुद्धिः स्यान्नाशौचं नैव सूतकम्
आदन्तजन्मनः सद्य आचूडान्नैशिकी स्मृता । त्रिरात्रं तु व्रतादेशा दशरात्रमतः परम् ६४
*अहस्त्वदत्तकन्याया बालेषु च विशोधनम् ।कुर्वन्नैवाशनी यात मातुलश्रोत्रिये यथा(?)
ज्येष्ठो भ्राता यदा तिष्ठेदाधानं नैव कारयेत् । अनुज्ञातस्तु कुर्वीत शङ्खस्य वचनं यथा ६६
आममांसं घृतं क्षौद्रं स्नेहाश्च फलसंभवाः । म्लेच्छभाण्डस्थिता ह्येते निष्क्रान्ताः शुचयः
स्मृताः ६७
दिवा कपित्थच्छायासु रात्रौ दधिशमीषु च । धात्रीफलेषु सप्तम्यामलक्ष्मीर्वसते सदा६८
मू(शू)र्पवातनखाग्रान्तकेशबन्ध[प]टोदकम् । मार्जनीरेणुसंस्पर्शो हन्ति पुण्यं दिवाकृतम्
अर्धवासास्तु यः कुर्याज्जपहोमक्रिया द्विजः । तत्सर्वं राक्षसं विद्याद्बहिर्जानु च यत्कृतम्
यत्र यत्र च संकीर्णं पश्यत्यात्मन्यसंशयम् । तत्र तत्र तिलैर्होमो गायत्र्यावर्तनं तथा ७१

इति लघुशङ्खस्मृतिः ॥

समाप्तेयं लघुशङ्खस्मृतिः ।

---

* एतद्वचनं न विद्यते ख. पुस्तके ।

ॐ तत्सद्ब्रह्मणे नमः ।

[लघु]शातातपस्मृतिः ।

शातातपस्य महर्षेर्धर्मशास्त्रं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ ब्राह्मणं हत्वा तस्य शिरःकपालमादाय तीर्थान्तरं संचरेदात्मनः पापकीर्तनं कुर्वन्द्वादशाब्दैर्विशुध्यति ॥ २ ॥ अथाश्वमेधं पश्यति तद्दर्शनाच्छुद्धो भवति ॥ ३ ॥ सुरापस्य तप्तसुरापाने शुद्धिः स्यात् ॥ ४ ॥ ब्राह्मणसुवर्णहरणे राजसंनिधानात्सोमपानेन शुद्धिः स्यात् ॥ ५ ॥ गुरुदाराभिगामिनस्तप्तायसीपरिष्वञ्जनेनैव शुद्धिः ॥ ६ ॥ एषां यो येन संबध्यते तस्य तदेव प्रायश्चित्तं भवति ॥ ७ ॥ यात्रकीयं चतुर्थकालं संविशेत् ॥ ८ ॥ नकुलभोजने लशुनपलाण्डुगृञ्जनभक्षणे तप्तकृच्छ्रम् ॥ ९ ॥ उष्ट्रीखरीमानुषीक्षीरपाने पुनरुपनयनं कृच्छ्रं च ॥ १० ॥ शूद्रोच्छिष्टभोजने त्रिरात्रम् ॥ ११ ॥ सुराभाण्डोदकपाने छर्दनं घृतप्राशनमहोरात्रं च ॥ १२ ॥ अनुदकमूत्रपुरीषकरणे ष्व(श्व)काकस्पर्शने सचैलस्नानं महाव्याहृतिमाचरेत् ॥ १३ ॥ काकविष्ठोपघाते हव्यकव्याभिगमने तदेव व्रतम् ॥ १४ ॥ मृतवत्सायाः क्षीरप्राशने वृथामांसस्य भक्षणे प्राजापत्यम् ॥ १५ ॥ अग्नेरुत्सादने मांसस्यर्थे(स्पर्शे) काकश्वानमण्डूकमूषकदर्दुरनकुलादीन्हत्वा यानि चान्यानि भूतानि एषामनुक्तप्रायश्चित्तेषु वधं कृत्वा प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ १६ ॥

अस्नाताशी अयाजी च विप्रकीर्णो भवेद्द्विजः । न तारयति दातारं नाऽऽत्मानन्त(नं स)परिग्रहम् १७

अस्नाताशी मलं भुङ्क्ते अयाजी पूयशोणितम् । अहू(हु)ताशी कृमिं भुङ्क्ते अदाता विषमश्नुते १८

पक्वं वा यदि वा चाऽऽमं यस्य नाश्नाति वै द्विजः । भुक्त्वा दुरात्मनस्तस्य द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् १९

अथोपपातकान्याहुः ॥ २० ॥ अग्न्युत्सादी कन्यादूषी स्त्रीघाती[वृषणाभिघाती] गोघ्नः शूद्रघाती कुमारघाती यमि(पति)तव्यवहारी ये तेषां प्रायश्चित्तानि ॥ २१ ॥ अग्न्युत्सादने कृच्छ्रम् ॥ २२ ॥ कन्यादूषणेऽर्धपादम् ॥ २३ ॥ स्त्रीघाती षण्मासान्कृच्छ्रेण ॥ २४ ॥ वृषणाभिघाते प्राजापत्यम् ॥ २५ ॥ गोघ्नस्त्रीन्मासा-

---

१ क. 'ह्मणो ब्राह्मणं । २ ख. ग. 'कदुर्दु' । ३ घ. °अः । नात्ता° ।

न्प्राजापत्यं कुर्याद्धोमर्तीं च जपेद्दिद्याम् ॥ २६ ॥ शूद्रवधे तप्तकृच्छ्रेण मासं वर्तयेत्
॥ २७ ॥ कुमारघाती पयोभक्षो मासं गोष्ठे वसेत् ॥ २८ ॥ पतितव्यवहारी तप्तकृच्छ्रेण
शुध्यति ॥ २९ ॥ +आहस्त्यश्वदातरि वधे शूद्रवदकामकृते प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ ३० ॥
प्राणायामास्त्रयस्तस्य व्र(घृ)तं प्राश्य विशुध्यति ॥ ३१
विवाहयेन्न सगोत्रां समानप्रवरां तथा । तस्याः[कथंचित्] संबन्धेऽ[त्य]तिकृच्छ्रं चरे-
द्द्विजः ३२
य उद्वहेत्सगोत्रां *दुहितरं चैव मातुलाम्(?) । पितृभिः सह तुल्यः स्यात्स तु चान्द्रायणं
चरेत् ३३
नोद्वहेत्कपिलां कन्यां नाधिकाङ्गीं न रोगिणीम् । नातिलोमिकां नालोमिकां न वाचाटां
न पिङ्गलाम् ३४
नर्क्षवृक्षनदीनाम्नीं न च भीषणनामिकाम् ॥ ३५
यस्यास्तु न भवेद्भ्राता न विज्ञायेत वा पिता।नोपयच्छेत तां कन्यां पुत्रिकाधर्मशङ्कया ३६
असपिण्डा तु या मातुरसगोत्रा च या पितुः । सा विवाह्या द्विजातीनां दारकर्मणि मैथुने
हंसस्वनां मेघवर्णां मधुपिङ्गललोचनाम् । तादृशीमुद्वहेत्कन्यां स चैल(वं) सुखमृच्छति ३८
दाराग्निहोत्रसंयोगं कुरुते योऽग्रजे स्थिते । परिवेत्ता स विज्ञेयः परिवित्तिस्तु पूर्वजः ३९
परिवित्तिः परिवेत्ता यया च परिविद्यते । सर्वे ते नरकं यान्ति दातृयाजकपञ्चमाः ४०
क्लीबे देशान्तरस्थे पतिते प्रव्रजिते तथा । दाराग्निहोत्रसंयोगे न दोषः परिवेदने ४१
नाग्नयः परिविन्दन्ति वेदा न च तपो न च । न च श्राद्धं कनिष्ठस्य विरूपा या च कन्यका
यस्मिंस्तु कुलशीलानि न दृश्येरन्कदाचन । न सत्याकरणं तत्र न च कन्यानृतं भवेत् ४३
उद्वाहिता च या कन्या न संप्राप्ता च मैथुनम् । भर्तारं पुनरभ्येति यथा कन्या तथैव सा
समुद्वृह्य तु तां कन्यां सा चेदक्षतयोनिका । कुलशीलवते दद्यादिति शातातपोऽब्रवीत् ४५
प्रख्यापनं प्र(प्रा)ध्ययनं प्रश्नपूर्वं प्रतिग्रहम् । दानाध्ययनवादार्थं षड्विधो वेदविक्रयः
यत्तद्विक्रयनिर्दिष्टं स्त्रीषु यच्चार्पितं धनम्[1] । न देयं पितृदेवेभ्यो यच्च क्लीबादुपार्जितम् ४७
अनियोगेन यो दद्याद्ब्राह्मणाय प्रतिग्रहम् । स पूर्वं नरकं याति ब्राह्मणस्तदनन्तरम् ४८
वेदाक्षराणि यावन्ति नियुक्तादनुकारणात् । तावता ब्रह्महत्यैव ब्रह्मविक्रयनिर्दिशेत्(?)
वैश्वदेवेन ये भीता आतिथ्याच्च बहिष्कृताः । सर्वे ते वृषला ज्ञेयाः प्राप्तवेदा अपि द्विजाः
येषामध्ययनं नास्ति ये च केचिदनग्नयः । न कुलं श्रोत्रियं येषां सर्वे ते शूद्रधर्मिणः ५१
अकृत्वा वैश्वदेवं तु ये भुञ्जन्त्य[2]त्यधार्मिकाः[3] । वृथा तेनान्नपाकेन काकयोनिं व्रजन्ति ते

+ इत आरभ्य विशुध्यतीत्यन्तग्रन्थो ग. पुस्तके न विद्यते * तदुहितरामिति सकलपुस्तकपाठः ।

१ क. ङ. °म् । तद्देयं । २ क ग. °न्त्यन्त्यधा° । ३ क. °काः । व्यथा ।

प्रियो वा यदि वा द्वेष्यो मूर्खः पण्डित एव च । वैश्वदेवे तु संप्राप्तः सोऽतिथिः स्वर्गसंक्रमः
नैकग्रामीणमतिथिं पूर्वसंगतिकं तथा। उपस्थितं गृहे विद्यात्भार्या यत्राग्नयोऽपि वा ५४
अनिमित्तमनाहूतं देशकालमुपास्थितम् । अतिथिं तं विजानीयान्नातिथिः पूर्वसंगतः ५५
यावन्मात्राशनो वा स्याद्भुताशी स्नातको द्विजः। तस्यान्नस्य चतुर्भागं हन्तकारं विदुर्बुधाः
ग्रासमात्रं भवेद्भिक्षा पुष्कलं तु चतुर्गुणम्। पुष्कलानि च चत्वारि हन्तकारो विधीयते५७
आरूढो नैष्ठिकं धर्मं यस्तु व्यावर्तयेत्पुनः । चान्द्रायणं चरेन्मासमिति शातातपोऽब्रवीत्
आरूढपतितोत्पन्नो ब्राह्मणो वृषलेन च। उभौ तावेतिचाण्डालौ सगोत्रायां तु जायते
यस्तु प्रव्रजितो भूत्वा पुनः सेवेत मैथुनम्। षष्टिवर्षसहस्राणि विष्ठायां जायते कृमिः ६०
चाण्डाल्यां विशतो विप्राः परिव्राजकतापसाः। तैर्जातानि अपत्यानि चाण्डालैर्नरकं वसेत्(?) ६१
स्पन्दिते बुद्धिजातीनां भिन्नभाजनभोजने । पञ्चगव्येन शुद्धिः स्यादिति शातातपोऽब्रवीत् ६२
अभोज्यं ब्राह्मणस्यान्नं वृषलेन निमन्त्रितम्। तथैव वृषलस्यान्नं ब्राह्मणेन निमन्त्रितम्६३
ब्राह्मणान्नं ददच्छूद्रः शूद्रान्नं ब्राह्मणो ददत्। उभावेतावभोज्यान्नौ भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ६४
पितृवेश्मनि या कन्या रजः पश्यत्यसंस्कृता । भ्रूणहत्या पितुस्तस्याः सा कन्या वृषली स्मृता ६५
उपनिक्षेपधर्मेण शूद्रान्नं पचति द्विजः। अभोज्यं तु भवेदन्नं स च विप्रः पुरोहितः ६६
शूद्रान्नं शूद्रसंकल्पः शूद्रेण सह वासनम्।शूद्राहा(ज्ञा) नागमः कश्चिज्ज्वलन्तमपि पातयेत्
शूद्रान्नोपहता विप्रा विह्वला रतिलालसाः । भ(धा)रिताः किं करिष्यन्ति निर्विषा इव पन्नगाः ६८
शूद्रादाहृत्य निर्वापं ये पचन्ति द्विजातयः। ते यान्ति नरकं घोरं ब्रह्मतेजोविवर्जिताः ६९
अग्निहोत्रफलं नित्यं वैश्वदेवतरोर्गतम्। सर्वं तु नश्यते चैव शूद्रान्नपचने कृते ७०
हस्तदत्तास्तु ये स्नेहा लवणव्यञ्जनादयः। दातारं नोपतिष्ठन्ति भोक्ता भुञ्जीत किल्बिषम् ७१
आयसेन तु पात्रेण यदन्नमुपनीयते। भोक्ता विष्ठासमं भुङ्क्ते दाता च नरकं व्रजेत् ७२
दन्तधावनमङ्गुल्या प्रत्यक्षलवणं च यत्। मृत्तिकाभक्षणं चैव तुल्यं गोमांसभक्षणैः ७३
मुखे पर्युषिते नित्यं भवत्यप्रयतो नरः। तस्मात्सर्वप्रयत्नेन भक्षयेद्दन्तधावनम् ७४
पुष्पाणि क्षारवस्त्राणि गन्धमाल्यानुलेपनम् । उपवासे न शुध्यन्ति दन्तधावनमञ्जनम्

१ क. ग 'वपि चा'। २ ख. ग. 'श्नोद°। ३ ख. ग. घ. 'तारो नरकं यान्ति।

अ[1]न्यतो वसते मूर्खो दूरेणापि बहुश्रुतः । बहुश्रुताय दातव्यं नास्ति मूर्खे व्यतिक्रमः ७६
ब्राह्मणातिक्रमो नास्ति विप्रे वेदविवर्जिते । ज्वलन्तमग्निमुत्सृज्य न हि भस्मनि हूयते
संनिकृष्टमधीयानं ब्राह्मणं यो व्यतिक्रमेत् । भोजने चैव दाने च दहत्यासप्तमं कुलम् ७८
देवद्रव्यविनाशेन ब्रह्मस्वहरणेन च । कुलान्यकुलतां यान्ति ब्राह्मणातिक्रमेण च ७९
देवद्रव्यं द्विजप्रोक्तं ब्रह्मस्वं ब्राह्मणेन्द्रियम् । वियोन्यां क्रियते यच्च तेन नास्ति व्यतिक्रमः
मा ददस्वेति यो ब्रूयाद्गोऽष्वग्निब्राह्मणेषु च । तिर्यग्योनिषु गत्वा वै चाण्डालेष्वभिजायते
यत्तु वाचा प्रतिज्ञातं कर्मणा नो(चो)पपादितम् । त्राणं तद्धर्मसंयुक्तमिह लोके परत्र च
वेदविद्याव्रतस्ना[2]ते श्रोत्रिये गृहमागते । मोह(द)न्त्योषधयः सर्वा यास्यामः परमां गतिम्
नचा(वा)शौचे परिभ्रष्टे विप्रे वेदविवर्जिते । दीयमानं रुदत्यन्नं किं मया दुष्कृतं कृतम्
मन्त्रपूतं तु यत्त्वन्नममन्त्राय च दीयते । हस्तं कृन्तति दातुस्तु भोक्तुर्जिह्वां निकृन्तति ८५
यावतो ग्रसते पिण्डान्हव्यक[3]व्येष्वमन्त्रवित् । तावतो ग्रसते प्रेत्य दीप्तान्स्थूलानयोगुडान्
मधुमांससुरासोमं लाक्षालवणमेव च । एतेषां विक्रयेणैव द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ८७
गवां श्वासोदकस्नाने महानद्याश्च संगमे । समुद्रदर्शने चैव शुना दष्टः शुचिर्भवेत् ८८
अव्रती सव्रती चापि शुना दष्टो द्विजोत्तमः । हिरण्योदकमिश्रं तु घृतं प्राश्य विशुध्यति
यदा न दृश्यते सोमः प्रायश्चित्तं कथं भवेत् । यां दिशं व्रजते सोमस्तां दिशं त्ववलोकयेत्
सोममार्गेण सा पूता पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ९०
ब्राह्मणब्रह्म[4]ण(णो)द्वा[5]रे पूयशोणितसंभवे । कृमिरुत्पद्यते यस्य प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ९१
गवां मूत्रपुरीषेण त्र्यहं स्नात्वा यथाक्रमम् । ततः क्षीरघृतं प्राश्य कृमिदष्टो विशुध्यति ९२
वृथान्नमधुमांसानि यस्तु नाश्नाति स व्रती । त्रीण्यहानि उपवसेदेकाहमुदके वसेत् ९३
रात्रौ श्राद्धं न कुर्वीत राहोरन्यत्र दर्शनात् । संध्ययोरुभयोश्चैव न कुर्वीत कदाचन ९४
अकृत्वा मातुलायां तु यः श्राद्धं प्रविवेशयेत् । तस्य क्रोधसमाविष्टा हिंसामिच्छन्ति मातरः
स[6]दैवं भोजयेद्विप्राञ्श्राद्धमेव प्रवर्तते । अश्नन्ति चान्यथा धर्मं सदैवासुरराक्षसाः ९६
पूर्वं प्रा(पा)णिषु यद्दत्तं यच्चान्नमुपकल्पितम् । तेनैव सह भोक्तव्यं पृथक्श्राद्धं न विद्यते ९७
द्वौ दैवे पार्वणे विप्रः(प्रौ) प्राङ्मुखा उपवेशयेत् । त्रीन्पित्र्ये च उदङ्मुखान्पितॄणां तृप्तिहेतवे ९८
यत्नेन भोजयेच्छ्राद्धे बह्वृचं वेदपारगम् । शाखान्तगमथाध्वर्युं[7] छन्दोगं वा स[8]मासिकम्
छन्दोगं भोजयेच्छ्राद्धे वैश्वदेवे तु बह्वृचम् । शान्तिकर्मणि चाध्वर्युं स्वरं(र)कर्मण्यथर्वणम्

---

१ क. ख. ङ. अश्नतो । २ क. ख. °स्नाने श्रो° । ३ क. ङ. °व्येषु म° । ४ ख. °ह्मरेषु पू° ।
५ घ. °रेषु पू° । ६ ङ. °दैव भो° । ७ ग. °र्युं छान्दो । ८ ग. सवीमा° ।

अतिथिरहिते श्राद्धे ये भुञ्जन्त्यविचक्षणाः । वृथा [1]तेनान्नपाकेन काकयोनिं व्रजन्ति ते
दूरादेव परीक्षेत ब्राह्मणं वेदपारगम् । तीर्थं तद्धव्यकव्यानां प्रदाने सोऽतिथिः स्मृतः
यावदुष्णं पिबेदन्नं यावदश्नन्ति वाग्यताः । पितरस्तावदश्नन्ति यावन्नोक्ता हविर्गुणाः
हविर्गुणा न वक्तव्या न यावत्पितरोऽर्चिताः । पितृभिस्तर्पिते स्त(त्र)स्य वक्तव्यं
शोभनं हविः १०४
परदारेषु जायेते द्वौ पुत्रौ कुण्डगोलकौ । पत्यौ जीवति कुण्डस्तु मृते भर्तरि गोलकः १०५
तौ जातौ(येते) परक्षेत्रे [2]प्रकृत्य(त्या) चेष्टते कृतिः । दत्तानि हव्यकव्यानि नाश्नन्ति
सां(स)प्रदायिनः १०६
त्रीणि श्राद्धे पवित्राणि दौहित्रं कुतपस्तिलाः । त्रीणि चात्र प्रशंसन्ति सत्यमक्रोधमार्जवम्
दौहित्रं प्रोच्यते खड्गं ललाटे यस्य दृश्यते । तस्य खड्गस्य यत्पात्रं तद्दौहित्रमिति स्मृतम्
दिवसस्याष्टमे भागे मन्दी भवति भास्करः । स कालः कुतपो ज्ञेयः पितृणां दत्तमक्षयम्
पवित्रकं करे कृत्वा गन्धैराणि पठे(लेपये)द्द्विजः(जान्) । पितृयज्ञस्य तच्छिद्रं निराशाः
पितरो गताः ११०
सव्यादंसात्परिभ्रष्टं नाभिदेशे धृताम्बरम् । एकवस्त्रं तु तं वि(तद्वि)द्याद्दैवे पित्र्ये च वर्ज-
येत् १११
हस्तौ प्रक्षाल्य गण्डूषं यः पिबेदविचक्षणः । स हि दैवं च पित्र्यं च आत्मानं चापि घातयेत्
भो(भा)जनेषूपतिष्ठत्सु स्वस्ति कुर्वन्ति ये द्विजाः । आसुरं तद्भवेच्छ्राद्धं पितृणां नोपतिष्ठते
गृहेषु तत्समा संध्या गोष्ठे दशगुणा स्मृता । नद्यां शतगुणा प्रोक्ता अनन्ता शिवसंनिधौ
अनृतं मद्यगन्धं च दिवामैथुनमेव च । पुनाति मन्त्रतत्त्वं च तत्संध्योपासनाद्द्विजः ११५
गणान्नं गणिकान्नं च यच्चान्नं बहुयाचितम् । नारीप्रथमगर्भेषु भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत्
पुनर्भूः परिवेत्ता च रेतोधाः कामचारिणी । आसां प्रथमगर्भेषु भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत्
*कामचारिणीरतस्य परपाकरतस्य च । लोलुपस्य च यच्चान्नं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत्
पञ्चयज्ञानुपासित्वा परान्नं यस्तु भुञ्जति । सततं ब्राह्मणो विद्वान्परपाकरतः स्मृतः ११९
गृहमेधे प्रवर्तन्ते वेदशास्त्रबहिष्कृताः । ऋषिभिस्तत्र(स्ते तु) सर्वे वै श्वपचाः समुदाहृताः
अज्ञानाद्भुञ्जते विप्राः सूतके मृतकेऽपि च । गायत्र्यष्टसहस्रेण शुध्यते(न्ते) प्रेतसूतके १२०
वैश्यस्य सूतके भुक्त्वा गायत्र्याः पञ्चभिः शुचिः । सूतके क्षत्रियस्यैताद्विंशतो जप उच्यते
सत्रिणां दीक्षितानां च [3]यतीनां ब्रह्मचारिणाम् । एतेषां सूतकं नास्ति कर्म कुर्वन्ति
ऋत्विजः १२१

* एतद्वचनं न विद्यते घ. पुस्तके ।

१ ङ. ते विप्रा ये । २ क. ख. प्रत्य । ३ क. ङ. यतिना ।

ब्रह्मकरणे चापि जायते स्वयमेव तु । अर्थो(थो) पदापपेदभं भोज्यं तद्द्विजसत्तमैः १२४
चितिवृक्षश्चितियूपश्चण्डालो वेदविक्रयी । एतान्वै ब्राह्मणः स्पृष्ट्वा सचैलो जलमाविशेत्
अग्न्यगारे गवां गोष्ठे देवतानां च संनिधौ । आहारे जपकाले च पादुकां च विवर्जयेत्
शिरः प्रावृत्य कण्ठं वा अप्सु मुक्तशिखोऽपि वा । अकृत्वा पादशौचं तु आचान्तोऽप्यशुचिर्भवेत् १२७
खलक्षेत्रगतं धान्यं वापीकूपगतं जलम् । अभोज्यादपि तद्ग्राह्यं यच्च गोष्ठगतं पयः १२८
अनाम्नातेषु [च]कथं कथं चिदिति चेद्वदेत् । यामाशिषं द्विजा ब्रूयुः स धर्मः परमः स्मृतः
यो वेष्टितशिरा भुङ्क्ते यो भुङ्क्ते दक्षिणामुखः । सोपानत्कश्च यो भुङ्क्ते तद्वै रक्षांसि भुञ्जते १३०
यातुधानाः पिशाचाश्च राक्षसाः क्रूरकर्मिणः । हरन्ते रसमन्नस्य मण्डलेन विवर्जितम्
ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च श्रीर्हुताशन एव च । मण्डलान्युपजीवन्ति तस्मात्कुर्वन्ति मण्डलम्
ब्राह्मणस्य चतुष्कोणं त्रिकोणं क्षत्रियस्य च । वैश्यस्य मण्डलं प्रोक्तं शूद्रस्य प्रोक्षणं स्मृतम्
दन्तलग्ने फले मूले भुक्तशेषानुलेपने । ताम्बूले चेक्षुखण्डे च नोच्छिष्टो भवति द्विजः १३४
न स्नानमाचरेद्भुक्त्वा नाऽऽतुरो न महानिशि । न वासोभिः सहाजस्रं नाविज्ञाते जलाशये १३५
नोत्सङ्गे भाजनं कृत्वा भुञ्जीत स्नातको द्विजः । न च पाणितले कृत्वा शयने न च मौ(आ)सने १३६
अशुचिं स्पृशते यस्तु एक एव स दुष्यति । तं स्पृष्ट्वाऽन्यो न दुष्येत सर्वद्रव्येष्वयं विधिः
बहूनामेकलग्नानां यद्येकोऽप्यशुचिर्भवेत् । अशौचं तस्य मात्रस्य नेतरेषां कदाचन १३८
नाश्नीयादेकवस्त्रेण न नग्नः स्नानमाचरेत् । न विण्मूत्रं पथि कुर्यान्न भस्मनि न गोमये
भद्रं भद्रमिति ब्रूयाद्भद्रमित्येव वा पुनः । शुष्कवैरं विवादं च न कुर्यात्केनचित्सह १४०
गवाघ्रातानि कांस्यानि शूद्रोच्छिष्टानि यानि च । शुध्यन्ति दशभिः क्षारैः श्वकाकोपहतानि च १४१
अयने दानमादौ स्याद्विषुवे मध्यवर्तिनि । षडशीतिमुखेऽतीते समन्ताच्चन्द्रसूर्ययोः १४२
कुर्याद्ब्राह्माणि कर्माणि स्वभार्यापोषणं परम् । ऋतुकालाभिगामी च प्राप्नोति परमां गतिम्
ऋतुमतीं तु यो भार्यां संनिधौ नोपगच्छति । तस्या रजसि तन्मासं पितरस्तस्य शेरते
अयनादौ तदा दद्याद्द्रव्यमिष्टं गृहे वसन् । षडशीतिमुखे चैव विमुक्ते चन्द्रसूर्ययोः १४५
अर्वाक्षोडश विज्ञेया नाड्यः पश्चाच्च षोडश । कालः पुण्योऽर्कसंक्रान्त्यां विद्वद्भिः परिकीर्तितः १४६

---

१ घ. अर्था पदा॰ । २ क. ग. ॰र्थो दा॰ । ३ ख. १. भोज्ये । ४ क. ॰रन्ति र॰ । ५ क. ग. माशने ।

संक्रान्त्यां[1] यानि दत्ता च(नि) कव्यानि ब्राह्मणैः सह। तानि नित्यं ददात्यर्कः पुनर्ज-
न्मनि जन्मानि १४७
अधिगम्य तु यज्ज्ञानं यच्च दानमुपार्जितम्। विद्यते सागरस्यान्तो दानस्यान्तो न विद्यते
मत्यक्षानि च दत्तानि ज्ञानं च निरहंकृतम् । तपांसि च सुगुप्तानि तेषां फलमनन्तकम्
शतमिन्दुक्षये दानं सहस्रं तु दिनक्षये। विषुवे +शतसाहस्रमाकाचैत्यनन्तकम् ? १५०
अयनेषु च यद्दत्तं षडशीतिमुखे तथा। चन्द्रसूर्योपरागे च दत्तं भवति चाक्षयम् १५१
चन्द्रसूर्यग्रहे नाद्यादद्यात्तु मतिमुक्तयोः। अमुक्तयोरस्तगयोः स्नात्वा दृष्ट्वा परेऽहनि
नष्टं देवलके दत्तमप्रतिष्ठं वार्धुषिके। सोमविक्रयिणे विष्ठाऽभि(दत्तं)जायते पूयशोणितम्
यत्र(त्र) देवलके दत्तं ते(ने) ह ता(ना)मुत्र तद्भवेत् ॥ १५४
चण्डालान्त्यस्त्रियो गत्वा भुक्त्वा च मतिगृह्य च । पतत्यज्ञानतो विप्रो ज्ञानात्साम्यं तु
गच्छति १५५
ब्रह्मकूर्चं मवक्ष्यामि सर्वपापप्रणाशनम्। अनादिष्टेपु सर्वेपु ब्रह्मकूर्चं विधीयते १५६
नदीप्रस्रवणे तीर्थे ह्रदे चान्तर्जलेऽपि वा । धौतवासा विशुद्धात्मा जपेच्चैव जितेन्द्रियः
गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम्। निर्दिष्टं पञ्चगव्यं च पवित्रं कायशोधनम्
गोमूत्रैकपलं दद्यादर्धाङ्गुष्ठेन गोमयम्। क्षीरं सप्तपलं दद्यात्पलमेकं कुशोदकम्* १५९
गायत्र्याऽऽगृह्य गोमूत्रं गन्धद्वारेति गोमयम् । आप्यायस्वेति च क्षीरं दधिक्राव्णेति वै
दधि १६०
तेजोऽसि शुक्रमित्याज्यं देवस्य त्वा कुशोदकम्। ब्रह्मकूर्चं भवेदेवमापो हि ष्ठेति ऋग्जपेत्
मध्यमेन पलाशेन पद्मपत्रेण वा पिबेत्। अथ वा ताम्रपात्रेण ब्रह्मपात्रेण वा द्विजः १६२
अग्नये स्वाहा सोमाय स्वाहा इरावती इदं विष्णुः। मा नस्तोके गायत्रीं च जुहुयात्
॥ १६३ ॥ प्रजापते न त्वदेतान्यन्य इत्यालोड्य प्रणवेन पिबेत् ॥ १६४ ॥
आहृत्य प्रणवेनैव उद्धृत्य प्रणवेन च। आलोड्य प्रणवेनैव पिबेच्च प्रणवेन च ११५
एतद्द्विजनिमित्तं हि सर्वपापप्रणाशनम्। मलं कोष्ठगतं सर्वं दहत्यग्निरिवेन्धनम् १६६
दुर्बलेऽनुग्रहः प्रोक्तस्तथा चैवानवृत्त(थैव बालवृद्ध)योः । अतोऽन्यथा भवेद्दोषस्तस्मा-
न्माऽनुग्रहः स्मृतः १६७
स्नेहाद्वा यदि वा मोहाद्भयादज्ञानतोऽपि वा । कुर्वन्त्यनुग्रहं ये तु तत्पापं तेषु गच्छति
शरीरस्यात्यये कार्यः सदैव नियमो द्विजैः । महत्कार्योपचारे च न च स्वस्थैः कदाचन

+ अत्राऽऽदर्शपुस्तकेषु एवमेव पाठो व्यासवचने त्वत्र शतसाहस्रं व्यतीपाते त्वनन्तकमिति पाठो दृश्यते । * अत्र दधिघृतयोः प्रमाणाप्रदर्शनादपूर्णं वचनमिदं भाति ।

१ ग. संक्रान्त्या । २ ग. °ष्वते मू ।

स्वस्थः सन्कु(स्थो न कु?)रुते मूढो व्रतनियमौ यो द्विजः । तद्दशाथे तु कर्तारः पतन्ति नरकेषु वै १७०

धर्मशास्त्रं समारूढो वेदखड्गधरो द्विजः। विद्वान्स्वयं तु यद्ब्रूयात्स धर्मः परमः स्मृतः अच्छिद्रमिति यद्वाक्यं वदन्ति क्षितिदेवताः । प्रणम्य शिरसा ग्राह्यमग्निष्टोमफलैः सह शातातपमिति ख्यातं धर्मशास्त्रोत्तमोत्तमम् । एतज्ज्ञात्वा द्विजः सम्यग्याति ब्रह्म सनातनम् १७१

इति श्रीशातातपमहर्षिप्रोक्तं धर्मशास्त्रं संपूर्णम् ॥

समाप्तेयं [लघु]शातातपस्मृतिः ।

ॐ तत्सद्ब्रह्मणे नमः ।

लघुहारीतस्मृतिः ।

हारि(री)[1]तेनैवमाख्यातं लोकानां हितकाम्यया । प्रायश्चि[2]त्तं चिकित्सार्थमेतत्प्राहुर्मनी-
षिणः १
श्वविष्ठां काकविष्ठां वा कङ्कगृध्रनरस्य च । अधोच्छिष्टं तु संस्पृश्य सचैलो जलमाविशेत्
ऊर्ध्वोच्छिष्टं तु संस्पृश्य प्रायश्चित्तं विनिर्दिशेत् । उपोष्य रजनीमेकां पञ्चगव्येन शुध्यति
रजस्वला तु या नारी श्वानं काकमथ स्पृशेत् । प्रायश्चित्तं कथं तस्या येन शुद्धिमवाप्नुयात्
अतिक्रान्ते त्रिरात्रे तु स्नानं कृत्वाऽऽर्द्रवाससा । त्रि[3]रात्रं क्षपयेदूर्ध्वमेकरात्रमधः क्षिपेत् ५
नियमस्था व्रतस्था स्त्री रजः पश्येत्कथंचन । त्रिरात्रं तु क्षिपेदूर्ध्वं व्रतशेषं समाचरेत् ६
उच्छिष्टस्तु द्विजातिश्च रजस्त्रीं यदि संस्पृशेत् । उपवासस्त्वधोच्छिष्ट ऊर्ध्वोच्छिष्टे त्र्यहं
क्षिपेत् ७
विण्मूत्रं यस्तु गृह्णाति वाचा वा दायको भवेत् । ग्रहणे तप्तकृच्छ्रं स्यादेकाहश्चेतरे स्पृशेत्
यद्रजः श्लेष्मणः स्वेदो गात्राणां च मलानि च । प्रमादान्मुखसंस्पृष्टे पञ्चगव्येन शुध्यति ९
उच्छिष्टस्तु यदा स्पृष्टश्चण्डालाद्यैः कथंचन । ऊर्ध्वोच्छिष्टं तु संस्पृश्य द्विजः सांतपनं
चरेत् १०
*अधोच्छिष्टो यदा स्यात्तु प्रायश्चित्तं भवेदिदम् । त्रिरात्रमुपवासेन पञ्चगव्येन शुध्यति
उच्छिष्टः संस्पृशेद्यस्तु नटं रजक[6]मेदकान् । अधोच्छिष्टो यदा स स्यादेकरात्रमभोजनम्
ऊर्ध्वोच्छिष्टो यदा तु स्यात्प्रायश्चित्तं भवेदिदम् । उपवासस्त्रिरात्रं स्याद्घृतं प्राश्य विशु-
ध्यति १३
+अंन्त्यजः पतितो वाऽपि निगूढो यत्र तिष्ठति । विज्ञाते तु ततः पश्चात्त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशो-
धनम् १४
उद्धृतं दधिसंस्कारं जह्यात्स्पृष्टं च मृन्मयम् । कृच्छ्रं चान्द्रायणं कुर्यात्पावनीयं पुनर्द्विजः
चण्डालस्य तु पानीयं ब्राह्मणश्च यदा पिबेत् । षड्रात्रमुपवासेन पञ्चगव्येन शुध्यति १६
रजस्वला तु संस्पृष्टा ग्रामसूकरकुक्कुटैः । स्नानं कृत्वा क्षिपेत्तावद्यावच्चन्द्रस्य दर्शनम् १७

---

* इतः प्रभृति मेदकानित्यन्तं न ख. पुस्तके । + इत आरभ्य पञ्चगव्येन शुध्यतीत्यन्तं न विद्यते घ. पुस्तके ।

१ घ. 'तेन च व्याख्या° । २ घ. °त्तं विशुध्द्यर्थमेवमाहु° । ३ ख. 'त्रं क्षपयेदू° । ४ ख. ग. 'च्छिष्टस्तु यदा स्पर्शे चाण्डालाभं क' । ५ क. 'लाभं क° । ६ घ. 'कमोचिका' । ७ क. अत्यन्तः

शिखां छिन्दन्ति ये केचिद्वैराग्याद्वैरतोऽपि वा। पुनःसंस्कारमर्हन्ति त्रयो वर्णा द्विजातयः
मोहाच्छिन्दन्ति ये केचिद्द्विजातीनां शिखां नराः। चरेयुस्ते दुरात्मानः प्राजापत्यं विशु-
द्धये १९
स्त्रीशूद्रौ तु शिखां छित्त्वा क्रोधाद्वैराग्यतोऽपि वा ।प्राजापत्यं प्रकुर्यातां निष्कृतिर्नान्यथा
भवेत् २०
विना यज्ञोपवीतेन द्विजातिर्यद्युपस्पृशेत् । *प्राजापत्यं प्रकुर्वीत निष्कृतिर्नान्यथा भवेत्
नोपस्पृष्टं भवेत्तेन उच्छिष्टस्तु स उच्यते ॥ २२
विना यज्ञोपवीतेन भुङ्क्ते तु ब्राह्मणो यदि। स्नानं कृत्वा जपं कुर्वन्नुपवासेन शुध्यति[3] २३
अगुरूच्छिष्टमश्नीयाद्ब्रह्मचारी कथंचन। स्नात्वा मौनोपवासेन पञ्चगव्येन शुध्यति २४
ब्रह्मचारी यदा भुङ्क्ते शूद्रान्नं ज्ञानदुर्बलः। परोकण विशुद्धिः स्यान्निष्कृतिर्नान्यथा भवेत्
उच्छिष्टं क्षत्रियविशोः शूद्रस्यापि कथंचन । ब्रह्मचारी यदाऽश्नीयात्तस्य शुद्धिः कथं
भवेत् २६
उपवासं नरः कृत्वा द्वादशाहं पृथक्पृथक् । कृत्वा शुद्धिमवाप्नोति ब्रह्मचारी न संशयः
+औषधं स्नेहमाहारं ददद्गोब्राह्मणेषु च। दीयमाने विपत्तिः स्यात्पुण्यमेव न पातकम्
अस्थिभङ्गं गवां कृत्वा लाङ्गूलस्य च कर्तनम् । पातनं शृङ्गकर्णानां मासार्धं यावकं
पिबेत् २९
वोढव्यस्तु पशुस्तावद्यावद्रूढव्रणो भवेत्। तद्रूपां दक्षिणां दत्त्वा ततः पापाद्विमुच्यते ३०
यत्र[6] तत्र स्थितो गोघ्नः प्रायश्चित्तं प्रकल्पयेत्। दशरात्रमनाहारः पञ्चगव्येन शुध्यति ३१
ब्राह्मणानां स्पृशेत्पादान्गां च दद्यात्पयस्विनीम् । प्रायश्चित्तमिदं तस्य मुच्यते नात्र
संशयः ३२
अशीतिर्यस्य वर्षाणि बालो वाऽप्यूनषोडशः। प्रायश्चित्तार्धमर्हन्ति स्त्रियो रोगिण एव च
असमर्थस्य बालस्य माता वा यदि वा पिता। तमुद्दिश्य चरेत्कृच्छ्रं व्रतं तस्य न लुप्यते ३४
गर्भस्थः पञ्चवर्षः स्यात्कामचारस्तु स स्मृतः। [8]न भावयति तत्तस्मात्प्रायश्चित्तं न विद्यते
अकृत्वा पादशौचं तु तिष्ठन्मुक्तशिखोऽपि वा। विना यज्ञोपवीतेन आचान्तः पुनराचमेत्
अन्ने भोजनसंपन्ने मक्षिकाकेशदूषिते। तदुद्धृत्य स्पृशेच्चापस्तच्चान्नं भस्मना स्पृशेत् ३७
हस्तेऽश्नन्ती मृन्मये वा निशि स्यात्क्षितिशायिनी। रजस्वला चतुर्थेऽह्नि स्नाता शुद्धिम-
वाप्नुयात् ३८

---

* एतदर्धं न विद्यते ख. ग. पुस्तकयोः । + एतद्वचनं न क. पुस्तके ।

---

१ घ. °चित्केचिद्वैराग्यतो । २ क. जपेत्सर्वमुप° । ३ क. ख. ग ति । स्वपु° । ४ क. घ. °र्त्तने ।
पातने शृ° । ५ ख. °वद्रूढ° । ६ ख. ग. तत्र । ७ घ. विद्यते । ८ घ. न भवेत्पतितस्तस्मा° ।

ताम्बूले कटुकषाये भुक्तस्नेहानुलेपने। मधुपर्के च सोमे च नोच्छिष्टं मनुरब्रवीत् ३९
आहारे मैथुने चैव प्रस्रवे दन्तधावने। स्नाने भोजनकाले च षट्सु मौनं समाचरेत् ४०
स्नानं कृत्वा तु ये केचित्पुष्पं गृह्णन्ति वै द्विजाः[3]। देवतास्तन्न गृह्णन्ति भस्मी भवति काष्ठवत्
पृथक्पानं पुनःस्नानं सामिषं पयसा निशि। दन्तच्छेदनमुष्णं च समसक्तूपवर्जयेत् ४२
दधिसर्पिःपयःक्षौद्रभाण्डे दोषो न विद्यते। मार्जारश्चैव दर्वी च मारुतश्च सदा शुचिः
आमिषस्य तु यो भाण्डे पक्कमश्नाति मोहितः। कुशमूलविपक्केन ऽयहं क्षीरेण वर्तयेत् ४४
वर्धितं द्विगुणं यत्स्यात्पुनस्तेनैव वर्धते। या मांतुः कुरुते वृद्धिर्न सा वृद्धिर्विधीयते ४५
मूले तु द्विगुणीभूते रिक्ते सिद्धे तथोदिते[11]। मूलतस्तु भवेद्वृद्धिश्चतुर्भागेन (ण)नान्यथा[12] ४६
स्वादुको वित्तहीनः स्यात्[13] लग्नको वित्तवान्यदि। मूलं तस्य भवेद्देयं न वृद्धिर्दा(र्द्धि दा)तु-
मर्हति ४७
द्विगुणं त्रिगुणं वाऽपि यः साधयति लग्नकम्। राजग्राह्यं च तद्द्रव्यं साधको दण्डमर्हति
उच्छिष्टमेव भोक्तव्यं *स्त्रीपशुर्वापिनस्तथा(?)। अनुच्छिष्टं तु यो भुङ्क्ते तं भोगं दापयेन्नृपः
अनुच्छिष्टं तु यद्द्रव्यं दासक्षेत्रगृहादिकम्। स्वबलेनैव भुञ्जानश्चौरवद्दण्डमर्हति ५०
अनड्वाहं च धेनुं च दासीदासं तथैव च। फलभुक्प्रत्यहं दद्याद्भोगं पणचतुष्टयम् ५१
एकाहमेव गोक्षीरं ब्रह्मस्वं ये तु भुञ्जते[15]। पच्यन्ते ते पुरीषे तु जन्तवो दश[16] तानि ते(?) ५२
हलं वाहयते यस्तु गां चैव पापकृन्नरः। रौरवे द्वादशाब्दानि पितृभिः सह पच्यते ५३
उभ[य]मुखीं तु यो गां †वै ब्राह्मणायोपपादयेत्। उद्धरेत्तु स आत्मानं सप्त सप्त कुलानि वै
कालं देशं तथाऽऽत्मानं द्रव्यं द्रव्यप्रयोजनम्। उपपत्तिमवस्थां च ज्ञात्वा शौचं समाचरेत्
व्रतोत्सवविवाहेषु तत्क्षणं सूतकं भवेत्। अम्बुपानं न कर्तव्यं कर्तव्यं सर्व[18]कर्म वै ५६
सूतके मृतके चैवं[19] दिवा रात्रौ तथैव च। न वर्धते तथा पापं क्षेपणं सद्य उच्यते ५७
जातके मृतकं वा स्यान्मृतके सूतकं तथा। सूतके[20] मृतके शुद्धिर्मृते शुद्धिस्तु सूतके ५८
+प्रथमं पतितस्त्रीणां दशरात्रेण शुध्यति। इतरेषु तु सर्वेषु प्राणत्यागेन शुध्यति ५९

---

* अत्राऽऽदर्शपुस्तकेषु एवमेव पाठः प्रदृश्यते। + एतदर्धस्थानेऽयं पाठः ख. ग. पुस्तकयोः—"दहनादग्निहोतृणां दशरात्रेण शुध्यति" इति। † वैशब्दोऽधिकः।

---

१ घ. °टु खाधे च भु°। २ क. ये नुक्त°। ख. °ये च भु°। ग. °ये मुक्त°। ३ घ. मानवाः। ४ क. देवास्तत्र न गृ°। ५ क °थक्स्नानं पु°। ६ घ. पुनर्दानं। ७ क. ख क्षौद्रं भा°। ८ ख. भाण्डदो°। ९ क. तु यद्भाण्डं प°। घ तु यद्भाण्डे। १० ख. मास्तुः कु°। घ. मानकु°। ११ ख. ग. °ते। मूद्या-भिस्तु। १२ ख. °था। स्वादको। १३ क ख स्याल्लग्न°। १४ घ. °त्तदो यदि। १५ घ. °ते। भुञ्जते स्वपुरीषं तु। १६ घ. °शतानि। १७ क. ख. ग. उभेमु°। १८ क. °र्वमङ्गलम्। सू°। १९ ख. °व दशरा°। २० ख. घ. °केन मृते शुद्धिर्मृ°।

अन्यगोत्रोपसंबन्धः प्रेतस्याग्निं ददाति यः । पिण्डं चोदकदानं च स दशाहं समाचरेत्
परिणीता यदा कन्या मृतयोनिः कथं भवेत् । पितृगोत्रं परित्यज्य भर्तुः प्रविशते कुलम्
विवाहादीनि कर्माणि स्मरणात्पितृगोत्रतः । संवत्सरे व्यतीते तु तद्गोत्रं नीयते पुनः ६२
त्रिः परिक्रमणादग्नेर्हृदयालम्भनात्तथा । स्वामिगोत्रेण कर्तव्या पिण्डदानोदकक्रिया ६३
पुत्रिका तु हरेद्वित्तमपुत्रा सर्वमर्हति । पत्नी दुहितरश्चैव पितरौ भ्रातरस्तथा ६४
तत्सुतो गोत्रजो बन्धुः शिष्यः सब्रह्मचारिणः ॥ ६५
भार्याऽव्यभिचारिणी यावद्यावच्च नियमे स्थिता । तावत्तस्या भवेद्द्रव्यमन्यथाऽस्या विलुप्यते ६६
विधवा यौवनस्था वा नारी भवति कर्कशा । आयुषः[6] क्षपणार्थं तु दातव्यं जीवनं सदा
म्रियमाणोऽशनाभावात्पतितो भुवि तिष्ठति । ब्रूयाद्यः साधु जीवामि सर्वैरङ्ग इति स्मृतः
उद्धृत्य यत्रतत्रस्थं रत्नं संवर्धयेत्तु[9] यः । कार्षापणात्स(न्स) पञ्चाशद्दत्त्वा मुच्येत दांस्यतः
अष्टाङ्गुलानि[12] खनित्वा उद्धृत्य च मृदं ततः । एवं च मृन्मयं ग्राह्यममेध्यं त्वन्यथा भवेत्
अरण्ये वसुधा मेध्या ग्रामे मेध्या क्वचित्क्वचित् । सर्वत्र वसुधा मेध्या यत्र लोको न दृश्यते[13]
अनूख(ष)रामसिकतामनार्द्रां स्नेहवर्जिताम् । सकङ्करां[14] सवल्मीकां[15] दुर्दान्तजलगामिनीम्[16]
अनातपामनुत्कीर्णां[17] तथा वै कृष्णवर्णिकाम् । परशौचावशिष्टां च त्यजेयुर्दश मृत्तिकाः
उदकं च तृणं भस्म द्वारः पन्थास्तथैव च । एभिरन्तरितं कृत्वा पङ्क्तिदोषो न विद्यते ७४
पुनर्भोजनमध्वानं भाराध्ययनमैथुनम् । दानं प्रतिग्रहो होमः श्राद्धभुगष्ट[18] वर्जयेत् ७५
अध्वनीनो भवेदश्वः पुनर्भोक्ता तु वायसः । कर्मकृज्जायते दासो दरिद्रत्वं प्रतिग्रहे ७६
होमं कृत्वा[21] तु रोगी स्यात्सूकरो मैथुनी भवेत् । पाठादायुः क्षयं याति दानं निष्फलतामियात् ७७
एकोद्दिष्टं तु योऽश्नीयाद्गन्धो लेपनमेव[22] च । विप्रस्य विदुषो देहे तावद्ब्रह्म न कीर्तयेत् ७८
एकोद्दिष्टं तु यच्छ्राद्धमदैवं तत्तु भोजयेत् । वामप्रदक्षिणं कृत्वा पिण्डमेकं तु निर्वपेत् ७९
शावाशौचे समुत्पन्ने सूत्याशौचं ततः पुनः । शावेन शुध्यते सूतिर्न सूतिः[23] शावशोधिनी ८०

---

१ ख. ग. °णि मर° । २ घ. °लम्भनानि च । ३ क. °नादि च । स्वा° । ४ क. ख. °तरो भ्रा° । ५ क. ग. घ. °णः । अव्य° । ६ क. °युषक्षेप° । ७ ख. °सवैरन्वामिति । घ सखेरङ्ग इ° । ८ क. घ. °त्र्यपतितं भर्तुरङ्ग सं° । ९ क. °येत्तथा । का° । १० क. दांस्मृतः । ११ घ. °तः । खनित्वा त्र्यष्टाङ्गुलान्यथावुद्° । १२ ख. °नि खानि° । १३ ख. ग. विद्यते । १४ ख. सशर्करां । १५ ख. ग. °ल्मीकामप्राह्याम । नुरब्रवीत् । अ° । १६ घ. दुर्वान्तर्जल° । १७ ख. ग. °र्णां स्वक्षरां कृ° । १८ ख. ग. श्राद्धे भुक्त्वाऽष्ट । १९ ख. ग. °र्भुक्त्वा तु । २० ख. ग. दासः प्रतिग्राही दरिद्रताम् । हो° । २१ घ. °त्वाऽतिरो° । २२ ख. °पश्च तिष्ठति । वि° । २३ क. ख. ग. सूत्या शुध्यते शवः । म° ।

मरणं मरणेनैव सूतकं सूतकेन तु । उभयोरपि यत्पूर्वं तेनाशौचेन शुध्यति ८१
क्षत्रविट्शूद्रदायादा ये तु विप्रस्य बान्धवाः । तेषामशौचे विप्रस्य दशाहाच्छुद्धिरिष्यते
राजन्यवैश्यौ च तथा हीनयोनिषु बन्धुषु । स्वमाशौचं प्रकुर्यातां विशुद्ध्यर्थं न संशयः ८३
दशाहाच्छुध्यते विप्रो जन्महानौ स्वयोनिषु । षड्भिस्त्रिभिरथैकेन क्षत्रविट्शूद्रयोनयः
सर्वेषामेव वर्णानां त्रिभोगात्स्पर्शनं भवेत् । यथोक्तेनात्र शुद्धिः स्यात्सूतके मृतके तथा
त्रिचतुष्पञ्चदशभिः स्पृश्या वर्णाः क्रमेण तु । भोज्यान्नो दशभिर्विप्रः शेषां शुद्धिर्यथोत्तरैः ८६
दशाहं दापयेत्पिण्डं प्रत्यहं नात्र संशयः । अग्नौ हुत्वा ततो विप्रान्भोजयेदपरेऽहनि ८७
विद्युताऽभिहतानां च राज्ञा सिंहेन वा पुनः । मृते ग्राहगृहीते वा एकरात्रमशौचकम् ८८
ब्राह्मणार्थे विपन्नानां दीनानां गोग्रहेषु च । एकरात्रमशौचं स्यादिति शातातपोऽब्रवीत्
दुर्भिक्षे राष्ट्रसंपाते आगतायां तथाऽऽपदि । उपसर्गमृतानां च सद्यःशौचं विधीयते ९०
अहस्त्वदत्तकन्यासु प्रदत्तासु भवेत्त्र्यहम् । पक्षिणी संस्कृतस्त्रीषु स्वस्रादिषु विधीयते ९१
आचार्यं स्वमुपाध्यायं पितरं मातरं गुरुम् । निर्हृत्य तु व्रती प्रेतान्न व्रतेन वियुज्यते ९२
मातापित्रोस्तु यत्प्रोक्तं ब्रह्मचारी तु पुत्रकः । व्रतस्थोऽपि हि कुर्वीत पिण्डदानोदकक्रियाः ९३
भवेदशौचं नैतस्य न चाग्निस्तस्य लुप्यते[8] । स्वाध्यायं च प्रकुर्वीत विधिवत्पूर्वचोदितम्
एकादश्यां त्रिपक्षे च मासे संवत्सरे तथा । अदैवं भोजयेच्छ्राद्धं पिण्डमेकं तु निर्वपेत् ९५
पितॄन्यजति यः पूर्वं देवांस्त्यक्त्वा तपोधिकः । पितरस्तस्य तच्छ्राद्धं वर्जयन्त्यशुचिं यथा ९६
माता पितामही चैव[11] तथैव प्रपितामही । एतास्तिस्रः स्त्रियो योज्याः पितृवन्मातृकर्मणि
ब्राह्मणाः कम्बला गावः सूर्योऽग्निरतिथिर्गुरुः । तिला दर्भाश्च कालश्च दशैते कुतपाः स्मृताः ९८
दिवसस्याष्टमे भागे मन्दी भवति भास्करः । स कालः कुतपो[12] नाम पितॄणां दत्तमक्षयम्
श्राद्धं कृत्वा[13] परश्राद्धे यो भुञ्जीत[14] स दुर्बलः । पतन्ति पितरस्तस्य लुप्तपिण्डोदकक्रियाः
यदेव दत्तं विप्रेभ्यः शृतं वा यदि वाऽशृतम् । तेनाग्नौकरणं कुर्यात्पिण्डांस्तेनैव निर्वपेत्
रात्रौ श्राद्धं न कुर्वीत राक्षसी कीर्तिता हि सा । संध्ययोरुभयोश्चैव सूर्ये चैवाचिरोदिते

---

१ क. घ. °मभावे वि° । २ घ. °अन्ये च तथा वैश्ये ही । ३ ख. ग. योनिषु । स° । ४ घ. °भागं स्पर्श° । ५ ग. °षा द्वित्रिःषडुत्त° । ६ ख. ग. बन्दीनां । ७ ख. ग. °र्गविपन्नानां स° । ८ क. °ते । पञ्चयज्ञं प्र° । ९ क. °त पूर्ववद्विदेशकृत् । ए° । १० क. ख. ग. °च्छ्राद्धे पि° । ११ घ. तथा वृद्धपि° । १२ ख. ग. °पो ज्ञेयः पि° । १३ क. घ. दत्वा । १४ ख. घ. °त सुदु° ।

सर्वस्वेनापि कर्तव्यमक्षय्यं राहुदर्शने। दानं यज्ञस्तपः श्राद्धं प्राहुर्धर्मविदो जनाः १०३
ऋतुयज्ञविवाहेषु संक्रान्तिग्रहणेषु च। सर्वदानं तदस्तीति सर्वत्रैव तदुच्यते १०४
वर्षे वर्षे तु कर्तव्या मातापित्रोस्तु सत्क्रिया । अदैवं भोजयेच्छ्राद्धं पिण्डमेकं तु निर्वपेत्
जनन्यां संस्थितायां तु सपिण्डीकरणान्तिकम् । पैतृकं तु भवेद्गोत्रमूर्ध्वं तु पितृपैतृकम्
कृत्वा मातुः स(स्व)गोत्रेण पिण्डनिर्वपणं सुतः। कुर्यान्मातामहा(ही)नां च मातुलेन विधा-
नवित् १०७
चतुर्थे पञ्चमे चैव नवमैकादशेऽहनि। यदन्नं[4] दीयते जन्तोर्नवश्राद्धं तदुच्यते १०८
सप्तमात्परतो यस्तु नवमात्पूर्वतः स्थितः। उभयोरपि मध्यस्थः कुतपः प्रोच्यते बुधैः १०९
मध्याह्ने समये क्षीणे क्षीणशेषे दिवाकरे। आसुरं तद्भवेच्छ्राद्धं पितॄणां नोपतिष्ठति ११०
पूर्वमर्धाङ्गुलच्छायामुहूर्तं रौहिणं स्मृतम् । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन रौहिणं तु न लङ्घयेत्
रौहिणं लङ्घयेज्ज्ञानादज्ञानाद्वा विचक्षणः। आसुरं तद्भवेच्छ्राद्धं पितॄणां नोपतिष्ठति[5]
कौलोत्सवविभक्तेऽपि न कश्चित्प्रभुतां व्रजेत्। भाग एव हि कर्तव्यो न दानं न च विक्रयः
अविभज्यसगोत्राणामासर्हैं[6]स्राद्धनादपि । *यैर्न्नं क्षेत्रं च पत्रं च कृ[7]त्वाऽन्नमुदकं स्त्रियः
ये जाता येऽपि चाजाता ये च गर्भे व्यवस्थिताः। वृत्तिं तेऽपि हि काङ्क्षन्ति वृत्तिदानं न
सिध्यति ११५
पितृप्रसादाद्भुञ्जन्ते धनानि विविधानि च। स्थावरं न तु भुञ्जेत प्रसादे सति पैतृके ११६
स्थावरं द्विपदं चैव यद्यपि स्वयमर्जितम्। असंभूय सुतान्सर्वान्न दानं न च विक्रयः ११७

इति हारीतप्रणीतं धर्मशास्त्रं समाप्तम् ॥

समाप्तेयं लघुहारीतस्मृतिः।

---

* एतदर्धस्थानेऽयं पाठो घ. पुस्तके—" प्राह्ये क्षेत्रे च पात्रे च भुक्त्वाऽन्नमुदकं स्त्रियः " इति।

१ ख. ग. श्राद्धमक्षय्यं राहुदर्शने। ऋतु°। २ क घ. ति न सर्वत्र त°। ३ ख. ग. °च्छ्राद्धे पि°। ४ क. घ. 'न्नं जाय'। ५ ख. ग. 'ति। एको विभक्तोऽविभक्तोऽपि। ६ क. 'हर्न्न धना°। ७ क. प्राश्य। ८ क. कृताम°। ९ ख. विद्यते। १० ग. घ. 'समार्जि°।

ॐ तत्सद्ब्रह्मणे नमः ।

लघ्वाश्वलायनस्मृतिः ।

तत्र प्रथममाचारप्रकरणम् ।

आश्वलायनमाचार्यं नत्वाऽपृच्छन्मुनीश्वराः । द्विजधर्मान्विदास्माकं स्वर्गप्राप्तिकरान्मुने
इति तद्वचनं श्रुत्वा स धर्मान्मुनिरब्रवीत् ।*धर्मान्वः पुरतो वक्ष्ये ध्यात्वाऽहं भो मुनीश्वराः
लोकस्य च हितार्थाय ब्रह्ममार्गरतस्य च ॥ २
स्नानं संध्या जपो होमः स्वाध्यायाभ्यसनं तथा । माध्याह्निकी क्रिया पञ्चयज्ञाश्चाति-
थिपूजनम् ३
दानशिष्टप्रतिग्राहौ पोष्यवर्गैः सहाशनम् । सत्कथाश्रवणं सायंसंध्याहोमादिकं च हि
शयनं च यथाकाले धर्मपत्न्या सह गृही । ब्रह्मचारी स्वधर्मस्थो गुरुसेवापरो वसेत् ५
यजनं याजनं चैव वेदस्याध्ययनं च हि । अध्यापनं तथा दानं प्रतिग्रहमि(इ)होच्यते ६
एतानि ब्राह्मणः कुर्यात्षट्कर्माणि दिने दिने । अतः प्रातः समुत्थाय चिन्तयेदात्मनो
हितम् ७
निर्गुणं निरहंकारं नारायणमनामयम् । सगुणं च श्रिया युक्तं देवं देवीं सरस्वतीम् ८
यथाविधि ततः कुर्यादुत्सर्गं मलमूत्रयोः । ब्रह्मचारी गृहस्थश्च शौचमद्भिर्मृदाऽऽचरेत् ९
एका लिङ्गे करे तिस्रः करयोर्मृद्द्वयं गुदे । पञ्च वामे दश प्रोक्ताः करे सप्ताथ हस्तयोः १०
एतच्छौचं गृहस्थस्य द्विगुणं ब्रह्मचारिणः । वानप्रस्थस्य त्रिगुणं यतेश्चैव चतुर्गुणम् ११
स्वपादं पाणिना विप्रो वामेन क्षालयेत्सदा । शौचे दक्षिणपादं तु पश्चात्सव्यकरावुभौ
शौचं विना सदाऽन्यत्र सव्यं प्रक्षाल्य दक्षिणम् । एवमेवाऽऽत्मनः पादौ परस्याऽऽदौ
तु दक्षिणम् १३
गण्डूषैः शोधयेदास्यमाच(चा)मेद्दन्तधावनम् । काष्ठैः पर्णैस्तृणैर्वाऽपि केचित्पर्णैः सदा
तृणैः १४
नवमी द्वादशी नन्दा पर्व चार्कमुपोषणम् । श्राद्धाहं च परित्यज्य दन्तधावनमाचरेत् १५
आचम्याथ द्विजः स्नायान्नद्यां वा देवनिर्मिते । तीर्थे सरोवरे चैव कूपे वा द्विजनिर्मिते
त्रिराप्लुत्य समाचम्य शिखाबन्धं समाचरेत् । प्राणानायम्य संकल्प्य त्रिवारं मज्जयेत्पुनः
आचम्य वारुणं जाप्यं जपेत्सूक्तं च मार्जनम् । कुर्यादापो हि सूक्तेन ऋतमित्यघमर्षणं

* एतदर्धं न विद्यते क. पुस्तके ।

१ ख. दानं शिष्टप्रतिग्राहोपो° ।

मार्जयेदथ चाङ्गानि गायत्र्या चाभिमन्त्रितम् । मस्तके च मुखे बाह्वोर्हृदये पृष्ठदेशके १९
ब्रह्मादयश्च ये देवाः कृष्णद्वैपायनादयः । सोम इत्यादयः प्रोक्ताः पितरो जलतर्पणे २०
यन्मया दूषितं तोयं शारीरमलसंभवम् । तस्य पापस्य शुद्ध्यर्थं यक्ष्माणं तर्पयाम्यहम् २१
स विप्रः स शुचिः स्नातो ह्यस्पर्शस्पर्शनं विना । कालत्रयेऽपि कर्मार्हः स्वाध्यायनिर-
तोऽपि च २२
अशक्तश्चेज्जलस्नाने मन्त्रस्नानं समाचरेत् । आपोहिष्ठादिभिर्मन्त्रैस्त्रिभिश्चानुक्रमेण तु २३
पच्छः पादशिरोहृत्सु शिरोहृत्पत्सु चार्धतः । हृत्पादमस्तकेष्वेवं प्रत्यृचा मार्जयेदथ २४
मस्तके मार्जनं कुर्यात्पादैः प्रणवसंयुतैः । बाह्यशुद्धिरनेन स्यादन्तःशुद्धिरथोच्यते २५
प्रणवेन पिबेत्तोयं गायत्र्या चाभिमन्त्रितम् । सद्यस्तेन भवेच्छुद्धः स्नातोऽपि हि सरि-
त्सु च २६
समाहितमना भूत्वा ब्राह्मणः सर्वदाऽपि हि । स्मरेन्नारायणं शुद्धो धारयेदम्बरं शुचि २७
परिधाने सितं शस्तं वासः प्रावरणे तथा । पट्टकूलं तथा लाभे ब्राह्मणस्य विधीयते २८
आविकं त्रसरं चैव परिधाने परित्यजेत् । शस्तं प्रावरणे प्रोक्तं स्पर्शदोषो न हि द्वयोः २९
भोजनं च मलोत्सर्गं कुर्वते त्रसरावृतः । प्रक्षाल्य त्रसरं शुद्धं दुकूलं च सदा शुचि ३०
प्रावृत्य परिधायाथ प्राङ्मासीनः समाचरेत् । कुशपाणिर्द्विराचान्तस्तीरे सलिलसंनिधौ
प्रणवेन द्विराचामेद्दक्षिणेन तु पाणिना । उभौ हस्तौ च गल्लौ द्वावोष्ठौ पाणिद्वयं स्पृशेत् ३२
*पादद्वयं शिरश्चाऽऽस्यं नासारन्ध्रे च चक्षुषि(षी) । श्रोत्रे नाभिं च हृद्देशं शिरश्चांसौ
स्पृशेत्क्रमात् ३३
प्राणानायम्य संकल्प्य ततः संध्यामुपास्महे(सयेत्) ॥ ३४
आप इत्यादिभिः पादैर्नवभिर्मार्जनं चरेत् । जलं यस्य क्षयायेति प्रक्षिपेत महीतले ३५
आपो जनयथानेन स्वशिरः परिषेचयेत् । सूर्यश्चेत्यनुवाकेन प्रातःकाले पिबेदपः ३६
आपः पुनन्तु मध्याह्ने सायमग्निश्च मन्त्रतः । आचम्याथ पुनश्चाप इत्येभिर्नवभिः क्रमात्
ऋगन्ते मार्जनं कुर्याद्विधिनाऽनेन बह्वृचः । ऋतं चेत्यभिमन्त्र्यापः समाघ्राय क्षिपेदघः
ऋतं चेति त्र्यृचं वाऽपि जप्त्वा तदनवेक्षितः । समाचम्य ततस्तिष्ठेद्दिशश्चाभिमुखो रवेः
जलमञ्जलिनाऽऽदाय गायत्र्या चाभिमन्त्रयेत् । दद्यादर्घ्यत्रयं तिष्ठंस्त्रिषु कालेषु बह्वृचः
प्रातर्मध्याह्नयोरप्सु क्षिपेत्सायं महीतले । मध्याह्ने तु विशेषोऽयं प्रदद्याद्धंस इत्यृचा ४१
आकृष्णेन द्वितीयार्घ्यं गायत्र्या च तृतीयकम् । उपतिष्ठन्समाचम्य तिष्ठेदभिमुखो रवेः

---

* नैतदर्धं क. पुस्तके ।

---

१ ख. °युतः । बा° । २ ख. °वेनापि° । ३ क. अनेन ।

उदुत्यं चित्रमित्येतज्जपेत्सूक्तद्वयं च हि । तुष्टस्तेन भवेत्सूर्यः स आत्मा जगतो हि वै ४३
तेनैव सूक्तजाप्येन हरेरर्चनकृद्भवेत् । आच(चा)मेदुपविश्याथ प्राणायामत्रयं चरेत् ४४
ध्यात्वा देवीं कुमारीं च तत्तत्कालानुरूपिणीम् । जपेत्प्रणवपूर्वाभिर्व्याहृतीभिः सहैव तु
तिसृभिर्भूःप्रभृतिभिर्गायत्रीं ब्रह्मरूपिणीम् । ब्रह्मचारी गृहस्थश्च शतमष्टोत्तरं जपेत् ४६
कालत्रयेऽप्यशक्तश्चेदष्टाविंशतिमेव वा । ततः कुर्यादुपस्थानं जातवेदस इत्यृचा ४७
तच्छंयोरनुवाकेन शान्त्यर्थं जप ईरितः । प्रागादिं च दिशं नत्वा मन्त्रस्थाश्चैव देवताः ४८
स्तुत्वा नत्वा ततः संध्यां सा मां संध्याऽभिरक्षतु । ब्रह्माणं हरिमीशानं तत्तच्छक्ति
क्रमेण तु ४९

नत्वा स्वयमथाऽऽत्मानं(मुक) गोत्रोऽहमभिवादयेत् । अग्नेरुद्धरणं कुर्यात्पूर्वमेवोदयाद्रवेः
आदित्यमुदितं[3] पश्येन्नत्वा होमान्तिकं व्रजेत् । आदित्येऽभ्युदिते चैव प्रातर्होमो विधीयते
आहिताग्निस्तथैकाग्निः स्वस्वोक्तविधिना तथा । ध्यात्वा समिध्य चाभ्यर्च्य स्वस्थानस्थं
हुताशनम् ५२

संस्कुर्यात्साग्निना हौम्यं[4] पयआदि कुशेन च । मन्त्रेणानेन सूर्याय स्वाहेति जुहुयादथ ५३
द्वितीयामाहुतिं तद्वत्प्रजापतिपदं स्मरेत् । स्वाहान्तां चाऽऽहुतिं हुत्वा तथेदं न ममोच्चरेत्
सर्वत्रैवाग्निहोमोऽयं विधिः सकृदुदाहृतः ॥ ५४

उक्त्वेदं परिषिञ्चामि तमग्निं परिषेचयेत् । जलेनैवाऽऽज्यहोमे तु यत्र चैतदुदीरितम् ५५
सूर्यो न इति सूक्तेन कुर्यात्प्रातरुपासनम् । [6]उपासनं च सूर्यस्य प्रजापतिरतः परम् ५६
अग्ने त्वं चाग्न आयूंषि सायमग्नेरुपासनम् । कुर्यात्तिष्ठन्नुपस्थानं पूर्ववच्च प्रजापतेः ५७
प्रातः सायं जपेन्मन्त्रमों च मे स्वर इत्यथ । अभिवाद्य जपेद्देवीं विभूतिं चैव धारयेत् ५८
विभूतिधारणे मा नस्तोकेऽयं मन्त्र उच्यते । बृहत्सामेति वा होमे नैत्यके च महामखे ५९
कर्मकाले तु सर्वत्र स्मरेद्विष्णुं हविर्भुजम् । तेन स्यात्कर्म संपूर्णं तस्मै सर्वं निवेदयेत् ६०
अग्निसंरक्षणे शक्तिर्यस्य चैव न वर्तते । तदाऽरण्यामजस्राग्निं स्थापयेद्विधिपूर्वकम् ६१
समित्प्रतपनेऽयं ते योनिर्मन्त्र उदीरितः । या ते अग्ने भवेन्मन्त्रः पाण्यारोपे स्मृतो बुधैः
होमकालः प्रपद्येत पुनश्चैवं विधीयते । मन्त्रेणान्वाहिते वह्नावजस्राग्निं क्षिपेदथ ६३
उपस्थानादिकं चैव सर्वं पूर्ववदाचरेत् ॥ ६४

कालद्वये यदा होमं द्विजः कर्तुं न शक्यते । सायमाज्याहुतिं चैव जुहुयात्प्रातराहुतिम्
सायंकाले समस्तं स्यादाज्याहुतिचतुष्टयम् । हुत्वा कुर्यादुपस्थानं सप्तस्येत्यग्निसूर्ययोः

---

१ ख. 'योमित्यनु' । २ ख. मा । ३ ख. 'थैवाग्निः । ४ ख. होम्यं । ५ ख. 'हान्ते चा' । ६ ख. उपस्थान । ७ ख. 'मस्तेत्य°।

होमश्चेत्पुरतः काले प्राप्तः स्यात्काल उत्तरः । हुत्वा व्याहृतिभिश्चाऽऽज्यं कुर्याद्धोम-
द्वयं च हि ६७

[+विच्छिन्नवह्निसंधानमपराह्णे विधीयते । सायमौपासनं कुर्यादस्तादुपरि भास्वतः]

नैव गच्छेद्विना भार्यां सीमामुल्लङ्घ्य योऽग्निमान् । यत्र तिष्ठति वै भार्या तत्र होमो
विधीयते ६९

गत्वा भार्यां विना होमं सीमामुल्लङ्घ्य यो द्विजः । कुरुते तत्र चेन्मोहाद्धुतं तस्य वृथा
भवेत् ७०

यथा जातोऽग्निमान्विप्रस्तन्निवासालये सदा । तस्या एवानुचारेण होमस्तत्र विधीयते

धर्मानुचारिणी भार्या सवर्णा यत्र तिष्ठति । कुर्यात्तत्राग्निहोत्रादि प्रवदन्ति महर्षयः ७२

ततश्चैवाभ्यसेद्वेदं शिष्यानध्यापयेदथ । पोष्यवर्गार्थमन्नादि याचयेत यथोचितम् ७३

माता पिता गुरुर्भार्या पुत्रः शिष्यस्तथैव च । अभ्याश्रितोऽतिथिश्चैव पोष्यवर्ग इति
स्मृतः ७४

मध्याह्ने च पुनः स्नायाद्धौतशुक्लाम्बरावृतः । श्रुत्युक्तविधिनाऽऽचम्य प्राङ्गासीनः
कुशासने ७५

गायत्र्याऽपश्चतसृणां पादे व्याहृतयः स्मृताः । सप्त मन्त्रशिरोमन्त्राः षड्भिराचमनं
स्मृतम्(?) ७६

गायत्र्यांश्च[1] पिबेत्पादैरापो हि नवभिः स्पृशेत् । व्याहृतिभिः शिरोमन्त्रैरङ्गानि ब्रह्मयज्ञके

पाणिगण्डू[3]षकावोष्ठौ पाणिपादौ शिरोमुखम् । +नासाबिलेऽक्षिणी श्रोत्रे नाभिहृन्मस्त-
केऽसकौ ७८

आद्यन्तौ प्रणवौ मन्त्रौ पुरतः पृष्ठतो ह्युभौ । ब्रह्मको मध्यतो मन्त्रो गायत्र्या शिरसः स्मृतः

कम्बले वाऽजिने पीठे कुशासनविनासने । न कुर्यादुपविष्टो वै ब्रह्मयज्ञं द्विजार्चनम् ८०

न कुर्यात्तर्पणं श्राद्धं धृत्वा भालेऽ[4]नुलेपनम् । कदाचित्कुरुते मोहान्नरकं प्रतिपद्यते ८१

दक्षिणं चोपविश्योरुं वामगुल्फोपरि न्यसेत् । वामोरौ दक्षिणं गुल्फं तच्चोपस्थमुदीरितम्

प्राणानायम्य संकल्प्य कुशपाणिधरः करम् । कृत्वा तु सव्यमुत्तानं न्यसेदुपरि दक्षिणम्

सव्यस्य पाणेरङ्गुष्ठप्रदेशिन्योस्तु मध्यतः । दक्षिणस्याङ्गुलीर्न्यस्य चतस्रोऽङ्गुष्ठवर्जिताः

तथा सव्यकराङ्गुष्ठं दक्षिणाङ्गुष्ठवेष्टितम् । संबद्धमेवं कुर्वीत न्यसेद्दक्षिणसक्थनि ८५

प्रागग्रे द्वे पवित्रे तु धृत्वाऽन्तःसंपुटौ करौ । संन्यसेद्दक्षिणे जानौ ब्रह्मयज्ञं समाचरेत् ८६

ॐपूर्वा व्याहृतीस्तिस्रः स्वरतः सकृदुच्चरेत् । गायत्रीमुच्चरेत्सम्यक्पादमर्धमृचं क्रमात्

+ एतात्कहान्तर्गतं वचनं न विद्यते क पुस्तके । * अत्र संधिरार्षः ।

---

१ ख. 'त्र्या च पिबेदापो(च्चाप) आपो हीन° । २ क. पाणी ग° । ३ ख. °षके चौष्ठौ । ४ क. °ले तु ले° ।

ऋषिदैवतच्छन्दांसि प्रणवं ब्रह्मयज्ञके। मन्त्रादौ नोच्चरेच्छ्राद्धे यागकालेऽपि चैव हि८८
अग्निमीळ इषेत्यादि वेदांश्चैव स्वशक्तितः। अध्यायमनुवाकं वा पठेत्सूक्तमृचं च वा ८९
उपवीतं यथा यस्मिन्धत्ते कर्मणि वैदिके। ब्रह्मचारी गृहस्थश्च तद्वद्वासोऽपि धारयेत् ९०
सव्यांसे च स्थिते सूत्रे तत्सव्यं चाथ दक्षिणे। अपसव्यं भवेत्कण्ठे लम्बे सूत्रे निवीतकम्
न्यग्जानु दक्षिणं कृत्वा देवान्संतर्पयेदृषीन्। तद्वज्जानुद्वयं चाथ जानूर्ध्वं दक्षिणं पितॄन
सव्येन तर्पयेद्देवानृषींश्चैव निवीतिना। पितॄंश्चैवापसव्येन विधिरेष उदाहृतः ९३
तर्पयेद्विधिनाऽनेन देवांश्चैवाङ्गुलाग्रतः। ऋषींश्च वामभागेन पितॄन्दक्षिणभागतः ९४
एकैकं चाथ द्वौ द्वौ वै त्रींस्त्रीनेकैकमञ्जलीन्। अर्हन्त्येते क्रमाश्चै(च्चै)व देवर्षिपितर-
स्त्रयः ९५
प्रत्यञ्जलि समुच्चार्य मन्त्रं दद्यादथाञ्जलिम्। देवर्षिपितृनामानि प्रोक्ता मन्त्रा महर्षिभिः
पित्रादयस्त्रयश्चाऽऽदौ तिस्रो मात्रादयस्ततः। सापत्नजननी मातामहादयस्त्रयस्तथा
मातामह्यादयस्तिस्रः स्त्रीसुतभ्रातरस्तथा। पितृव्यो मातुलश्चैव दुहिता भगिनी तथा ९८
दौहित्रो भागिनेयश्च पितुर्मातुश्च वै स्वसा। श्वशुरो[1] गुरवश्चैव मित्रं चैवेति केचन ९९
पुत्रादयः सपत्नीकाः स्त्रियश्चैवाह(थ) केवलाः। तर्पणेऽभिहितास्तीर्थे गयायां च महालये
उक्त्वा पित्रादिसंबन्धं नामगोत्रं स्वधानमः। बह्वृचस्तु क्रमेणैव तर्पयामीति तर्पयेत्
संबन्धं नामगोत्रं च स्वधामुच्चारयेत्ततः। श्राद्धेऽपि विधिरेष स्यादाश्वलायनशाखिनाम्
सव्यहस्तानुलग्नेन दक्षिणेन तु पाणिना। कुर्याद्बह्वृच एवं तु देवर्षिपितृतर्पणम् १०३
बह्वृचस्तर्पणं कुर्याज्जले वाऽप्यथ बर्हिषि। तर्पयेद्देवतादींश्च बर्हिष्येव तु याजुषः १०४
स्मृत्युक्तविधिनाऽऽचम्य ब्रह्मयज्ञं समाचरेत्। संतर्प्य देवतादींश्च बह्वृचस्तत आचमेत्
मध्याह्ने ब्रह्मयज्ञो वै नानुबन्धवशाद्भवेत्। प्रातरौपासनादूर्ध्वं कुर्यादस्तमयावधि १०६
नैत्यकं तर्पणं कुर्याद्ब्रह्मयज्ञपुरःसरम्। तच्चैव देवतादीनां यदा वा स्नानपूर्वकम् १०७
स्नानं वारुणिकं चैव कश्चित्कर्तुं न शक्यते। तत्राऽऽदौ ब्रह्मयज्ञार्थं मन्त्रस्नानं विधीयते
पुण्यकालनिमित्तं यत्तर्पणं क्रियते यदि। पितॄणां केवलं तद्धि प्रवदन्ति महर्षयः १०९
निमित्तं चोपरागादे रात्रावपि तथैव च। तीर्थान्तरेऽपि तद्वत्स्यादेकाहेऽप्यसकृद्भवेत्
नैत्यकं तर्पणं कुर्यादहन्येव तु बह्वृचः। तर्पणं च तथा सौरं नैव रात्रौ कदाचन १११
श्राद्धाङ्गं तर्पणं यामे प्रथमे मधुवद्भवेत्। पयो नीरं च रुधिरं क्रमाद्यामेषु च त्रिषु ११२
न कुर्याद्ब्रह्मयज्ञं च श्राद्धात्पूर्वं मृतेऽहनि। पित्रोः श्राद्धं विधायाथ वैश्वदेवं च तर्पणम्
ब्रह्मयज्ञं च वै कुर्यात्संध्यां मध्यंदिनस्य च। उपस्थानं च सूर्यस्य पूर्वोक्तमिह तद्भवेत्

---

१ ख. 'णे विहि'।

कृत्वाऽऽदौ तर्पणं संध्यां कुर्याद्ब्रह्मृच एव हि । आवर्तने परे संध्यां कृत्वा कुर्याच्च तर्पणम्
शुद्ध्यर्थं चाऽऽत्मनोऽन्नस्य वैश्वदेवं समाचरेत् । सिद्धान्नेन च गृह्याग्नावन्यस्मिन्ननलेऽ-
पि च ११६

एकपाकाशिनः पुत्राः संसृष्टा भ्रातरोऽपि च । वैश्वदेवं न ते कुर्युरेकं कुर्यात्पितैव हि
वैश्वदेवं क्वचित्कर्तुं न शक्नोति पितैव हि । पितुरेवाऽऽज्ञया कुर्यात्पुत्रो भ्राता परोऽपि हि
एकान्नाशिषु पुत्रेषु भ्रातृष्वेकत्र सत्सु च । तत्रैको वैश्वदेवः स्याद्बह्वृचानामयं विधिः
पुत्रः स्वार्जितमेकाशी स्याच्चेत्पितरि जीवति । वैश्वदेवं पृथक्कुर्याद्यत्र कुत्रापि वा वसन्
वैश्वदेवं द्विजः कुर्यात्सदा कालद्वयेऽपि च । आरम्भो वैश्वदेवस्य दिवा चैव विधीयते
अलंकृत्यानलं चान्नमधिश्रित्यानले चरेत् । सिद्धमादाय सूर्याय घृताक्तं जुहुयाद्धविः
प्रजापतय इत्युक्त्वा सोमायेत्यादितः क्रमात् । हुत्वा दशाऽऽहुतीः सायंकाले चाग्नय
आदितः १२३

परिषिच्यानलं चैव जुहुयाच्चाहुतीरथ । एताभ्यो देवताभ्योऽग्नेः पृथग्दद्याद्बलिं भुवि
प्राक्संस्थानन्तरालं स्यादद्भ्य इत्यादितः क्रमात् । एता देयास्तथैव स्युः सूत्रोक्ता देवता
इह १२५

प्रागादिष्वाहुती द्वे द्वे इन्द्रायेत्यादितः क्रमात् । प्राक्संस्थे वाऽप्युदक्संस्थे चतुर्दिक्षु
यथाक्रमम् १२६

अग्रभागेऽन्तरालस्य दक्षिणे मूल उत्तरे । दिग्देवताहुतीनां च सममायतनं स्मृतम् १२७
ब्रह्मादयोऽन्तरालस्य मध्ये शिष्टाश्च देवताः । प्राक्संस्थाश्चापि वै ताः स्यू रक्षोभ्य इति
चोत्तरे १२८

स्वधा पितृभ्य इत्यन्नं दद्यान्मन्त्रेण भूतले । दक्षिणे चापसव्यं च पितृभ्योऽथ स्वधा नमः
वैवस्वतकुलोत्पन्नौ महावीरौ सुरोत्तमौ । शुनौ द्वौ शा(श्या)मशबलौ पितृभागार्थिनौ सदा
ताभ्यां चापि बलिं दद्याद्याम्ये चोदक्पृथक्पृथक् । सव्येनानेन मन्त्रेण शा(श्या)माय
शबलाय च १३१

हविश्च जुहुयादग्नावुद्देशत्यागपूर्वकम् । स्वाहान्ते चैव सर्वत्र होमकर्मणि चात्र तु १३२
स्वाहा स्याद्भूतयज्ञेऽपि पितृयज्ञे स्वधा स्मृता । यज्ञे मानुषके चैव हन्तकारो विधीयते
अतो मनुष्ययज्ञार्थं दद्याद्विप्राय वाऽनले । सनकादिभ्य इत्युक्त्वा हन्तकारेण वै हविः
कृत्वा मनुष्ययज्ञान्तमुपस्थायों च मे स्वरः । हविर्भुजं नमस्कृत्य गोत्रनामपुरःसरम् १३५
जप्त्वा चैव तु गायत्रीं धारयेद्धोमभस्म च । स्मृत्वा यज्ञपतिं देवं हुतं तस्मै निवेदयेत् १३६
एवं चापि दिवा कृत्वा सायं चापि तथैव हि । दिवाचारिभ्य इत्यत्र नक्तंचारिभ्य इष्यते
उक्तं कर्म यथाकाले यदि कर्तुं न शक्यते । अकाले वाऽपि तत्कुर्यादुल्लङ्घ्य वाऽपकृष्य च

वैश्वदेवे तथा ब्रह्मयज्ञे चैव(ष) विधिः स्मृतः । संध्ययोरुभयोश्चैव वाऽपकर्षणमिष्यते
देवादिपितृयज्ञान्तं सायं चापि यथाक्रमम्। भूतेभ्योऽपि बलिं रात्रौ दद्यात्पात्रेण वै भुवि
द्वारादिदेवताभ्योऽन्नं दद्यात्पितामहादितः । हुतशेषं च भूतेभ्यो ये भूता इति मन्त्रतः
प्रक्षाल्य पाणिपादं च समाचम्य यथाविधि। शान्ता पृथिवीति मन्त्रेण गृहं संप्रोक्षयेज्जलैः
कुर्यात्पञ्च महायज्ञान्नित्यशः सूतकं विना।अघ्यन्ता सूतके संध्या स्नानं स्यादपि किंचन
वैश्वदेवं पुरा कृत्वा नित्ये चाभ्युदये तथा । स्वाभीष्टदेवतादिभ्यो नैवेद्यं विनिवेदयेत्
अकृत्वा देवयज्ञं च नैवेद्यं यो निवेदयेत्। तदन्नं नैव गृह्णन्ति देवताश्चापि सर्वथा १४५
पादप्रक्षालनं कुर्याद्विप्राणां देवरूपिणाम् । स्वयं चापि समाचम्य विप्रांस्तानुपवेशयेत्
मधुपर्कं विना· रात्रौ द्विजपादाभिषेचनम् । न कुर्यात्पूजयेद्विप्रान्गन्धपुष्पाक्षतादिभिः
ततो विप्रान्समभ्यर्च्य यथाविभवसारतः । दद्याद(देयम)न्नं यथाशक्ति भिक्षाऽति-
थिभ्य एव च १४८
अन्नमामं च वै भिक्षां दद्यादहरहर्द्विजः।स सर्वत्र(वि)हुतः[1] पाकादन्नाद्य(द)पि च यद्भवेत्
नित्यं ददाति यः साधुरन्नं वेदविदो मुखे । मुक्तः स्याद्दुरितात्पापाद्ब्रह्मसायुज्यमश्नुते
परान्नत्यागिनामेव दद्यादामं विशेषतः। अन्नाद्दशगुणं पुण्यं लभेद्दाता न संशयः १५१
भिक्षां ददाति विप्राय यतये ब्रह्मचारिणे । स सर्वाँल्लभते कामांस्ततो याति परां गतिम्
दत्तं नैव पुनर्दद्यादपक्वं पक्वमेव वा। पुनश्च दीयते मोहान्नरकं प्रतिपद्यते १५३
पोष्यवर्गसमोपेतो भुञ्जीयात्सह बन्धुभिः । भोजने परिविष्टान्नं गायत्र्या चाभिमन्त्रयेत्
सत्यं त्वर्तेन मन्त्रेण जलेन परिषेचयेत्। ततो बलित्रयं कुर्यान्मन्त्रेणापः पिबेदथ १५६
यमायाथ च चित्राय भूतेभ्यो नम उच्चरेत् । दत्त्वाऽमृतोपस्तरणमसीत्युक्त्वा पिबेदपः
गृह्णीयादाहुतीः पञ्च सपवित्रेण पाणिना । त्यक्त्वा पवित्रमश्नीयाद्धृत्वा तत्पुनराचमेत्
पुत्रवान्पितृमांश्चैव भुक्त्वा श्राद्धीयभोजनम्। न कुर्याद्भोजने मौनं पञ्च प्राणाहुतीर्विना
पङ्क्तिभेदेन यो भुङ्क्ते ग्रासमात्रमपि द्विजः। अघं स केवलं भुङ्क्ते हतश्रीर्जायते ध्रुवम् १५९
उत्तराचमनं पीत्वा मुखं प्रक्षालयेच्छुचिः । भुञ्जीतेभ्यस्ततो दद्यात्ताम्बूलं मुखशुद्धये
भुक्त्वा चैव स्वयं विप्रः कुर्यात्ताम्बूलचर्वणम्। ततो नयेदहःशेषं श्रुत्यादिश्रवणादिभिः
स्पृशेदुच्छिष्टमुच्छिष्टः श्वानं शूद्रमथापि च । उपोष्य रजनीमेकां पञ्चगव्यं पिबेच्छुचिः
श्वानं शूद्रं तथोच्छिष्टमनुच्छिष्टो न संस्पृशेत् । मोहाद्विप्रः स्पृशेद्यस्तु स्नानं तस्य विधी-
यते १६३
उच्छिष्टस्पर्शने स्नायाद्ब्राह्मणो विधिवर्जितम्। ब्रह्म[2]विद्भोजनोच्छिष्टपात्रचालं विनैव तु

---

१ ख. °र्वंबहुतः। २ ख. °विद्भावनोच्छिष्टं पात्रचालं व्यपोहतु।